

Toegankelijkheid;
Paden en de ontsluiting van het landschap

Oude paden – Nieuwe wegen

Inhoudsopgave

► Inleiding algemeen	3
Context wandelpaden	9
► 1 Gebruik maken van de Landschapskaart	16
► 2 Cultuurhistorie en regionale identiteit	
Ommetjes rond het dorp	42
Netwerk van Historische Wandelpaden	52
Projectplan Waddenwandelpaden	64
► 3 Wandelen over Boerenland	74
Openstelling agrarisch gebied	74
Subsidieregeling wandelpaden over boerenland	81
Vestiging gebruiksrecht	85
Kosten-batenanalyse wandelen op boerenland	89
► Gebruikte bronnen	93
► Enkele organisaties en websites	94

Colofon

Oktober 2008

Oude Paden – Nieuwe Wegen is een samenwerkingsverband tussen Steunpunt Monumentenzorg Fryslân, Landschapsbeheer Friesland, Doarpswurk, Plattelânsprojekten en de provincie Fryslân, het Keuning Instituut en het Lectoraat Plattelandsvernieuwing van hogeschool Van Hall Larenstein.

De uitgave is medegefinancierd door:

Ministerie van LNV/Regeling Innovatief Groen Onderwijs
 Projectbureau Belvedere
 Provincie Fryslân
 Friese Gemeenten

Deelnemers expertmeeting:

Mevr. K. Sjoukes (Landschapsbeheer Friesland, voorzitter expertmeeting), dhr. K. Terwisscha Scheltinga (Landschapsbeheer Friesland), mevr. T. van Dalen (Landschapsbeheer Friesland), mevr. R. van Bruggen (Doarp en Bedriuw Fryslân), Dhr. H. Hakman (Provincie Fryslân), Dhr. K. Hallema (Doarpswurk), dhr. O. Gjaltema (Recreatieschap Drenthe), mevr. A. Volkerts (Staatsbosbeheer), mevr. M. Vroom (Vroom, Buro voor landschap en communicatie), dhr. M. Schroor (Buro Varenius), mevr. A. Zijlstra (Projectbureau OPNW).

Redactie en samenstelling: Schrijfburo Terwisscha & Wagenaar

Opmaak: Ruitervorm

Handreikingen voor succesvolle wandelpaden en Ommetjes

► Inleiding

Fryslân is rijk aan cultuurhistorisch erfgoed; waardevolle oorspronkelijke landschappen, beschermde dorps- en stadsgezichten en prachtige monumenten in de steden en op het platteland, verbonden door een fijnmazig netwerk van oude paden en wegen. Betrokkenheid en kennis zijn belangrijke voorwaarden om zorgvuldig met die rijkdom om te gaan. En om waar mogelijk en nodig aan herstel te werken. Het provinciebrede project Oude Paden - Nieuwe Wegen mobiliseert die betrokkenheid bij grote lagen van de bevolking, en verzamelt en verspreidt die kennis. Met als doel alle kennis over historische voetpaden letterlijk in kaart te brengen, een 'Padenkaart'.

Deze Padenkaart is als historische-geografische laag gekoppeld aan de digitale Cultuur Historische Kaart (CHK) van de provincie Fryslân, die via www.oudepadennieuwewegen.nl kan worden bekeken en geraadpleegd. Zo kan op eenvoudige wijze de verzamelde kennis over oude bestaande en (deels) verdwenen paden gebruikt worden om nieuwe wegen in te slaan. Soms letterlijk, bij het creëren van nieuwe routes en netwerken, soms als (beleids) instrument om te bepalen hoe we in deze provincie met ons landschap omgaan.

De totstandkoming van het project Oude Paden – Nieuwe Wegen kent een lange voorgeschiedenis. Na decennia van grootschalige ruilverkavelingen, schaalvergroting in de landbouw en aanzienlijke stads- en dorpsuitbreidingen, groeide het besef dat met deze vooruitgang ook iets waardevols verloren is gegaan. Het Friese landschap is een deel van zijn leesbaarheid en toegankelijkheid kwijtgeraakt. Mensen missen die zichtbare geschiedenis die ze een gevoel van verbondenheid en betrokkenheid bij hun leefomgeving geeft. Het is een deel van hun streekgebonden identiteit die als het ware verloren is gegaan.

Oude paden en wegen spelen hierin van oudsher een belangrijke rol. Niet alleen zorgen ze letterlijk voor verbinding tussen het dorp, kerk, café, school en nabij gelegen boerderijen, tussen dorpen onderling en tussen het platteland en de stad. Ook geven ze structuur aan het landschap en duiden het vroegere gebruik. Ze verklaren de ligging van oude gebouwen, herinneren aan sociale verhoudingen en maken de vroegste vormen van watermanagement zichtbaar. Het fijnmazige netwerk van formele en informele paden legt letterlijk de beweegredenen van mensen bloot. Het is de schatkaart naar het verleden. Oude Paden - Nieuwe Wegen heeft de witte plekken die in de loop van de vele jaren op deze kaart zijn ontstaan, weer ingevuld.

Doelen Oude Paden - Nieuwe Wegen

- Vergroten van de leesbaarheid van het landschap.
- Kennis verzamelen en verspreiden waarmee ruimtelijk beleid wordt ontwikkeld dat rekening houdt met cultuurhistorische waarde van het landschap.
- *Kennis verzamelen en verspreiden die bijdraagt aan herstel van waardevolle oude paden en daarmee aan de toegankelijkheid en versterking van het openbare karakter van landschap.*
- Verdiepen van de historisch-geografische laag van de Cultuur Historische Kaart van Fryslân (CHK).
- Kennis verzamelen en verspreiden zodat cultuurhistorie en landschap als leidraad kunnen dienen voor integrale plattelandsvernieuwing.

Werkwijze Oude Paden – Nieuw Wegen

In het project Oude Paden - Nieuwe Wegen werkt een aantal organisaties vanaf 2006 samen om met de bewoners van Friesland de nog aanwezige kennis van paden en wegen te verzamelen en beschikbaar te stellen voor behoud en herstel van het netwerk. Dit zijn

Plattelânsprojekten van de provincie Fryslân, Steunpunt Monumentenzorg Fryslân (regie), Landschapsbeheer Friesland, Doarpswurk, Van Hall Larenstein, Projectbureau Belvédère en Keuning Instituut. De gebiedsgerichte aanpak van Plattelânsprojekten staat centraal in de uitwerking van dit project. Deze aanpak heeft twee pijlers: goede ideeën en subsidies bij elkaar brengen én het bevorderen van de samenwerking tussen inwoners, organisaties en overheden. Plattelânsprojekten heeft een centrale huisvesting op het provinciehuis in Leeuwarden en zes projectbureaus in Fryslân: de Waddeneilanden (Franeke), Noordoost Fryslân (Veenwouden), Noardwest Fryslân (Franeke), Midden Fryslân (Grou), Zuidwest Fryslân (Balk) en Zuidoost Fryslân (Beetsterzwaag).

Voor het verzamelen van informatie deed Oude Paden - Nieuwe Wegen een beroep op iedereen die zich betrokken voelde bij het padennetwerk in de provincie. Met historische kringen, verenigingen van dorpsbelangen, medewerkers van gemeenten en tal van andere geïnteresseerden zijn in elke regio verschillende informatie-avonden gehouden waarbij een schat aan gegevens boven tafel kwam. Daarnaast hebben talrijke mensen zich vrijwillig ingezet om op andere wijze informatie te vergaren. Mensen bezochten ouderen thuis om verhalen op te tekenen, er is bronnenonderzoek gedaan en veel informatie overgeleverd door mensen die vanuit hun werk of hobby veel weten over de geschiedenis van de paden in hun regio. Oude Paden - Nieuwe Wegen heeft dit netwerk van enkele honderden mensen en bovenal het individuele enthousiasme prima kunnen benutten om het padennetwerk in te vullen.

Bijzonder voor dit project was de 'vondst' van een oud onderzoek naar het padennetwerk in Fryslân. Begin jaren '70 hebben studenten in opdracht van de provincie 4720 oude paden en wegen nageplozen, nagelopen, gemeten en nauwkeurig vastgelegd. Deze met de hand ingetekende kaarten en formulieren met padgebonden gegevens zijn door het werk voor Oude Paden - Nieuwe Wegen teruggevonden in het archief van Tresoar. Door de afdeling cartografie van de provincie Fryslân zijn ze nu gedigitaliseerd, zodat ze aan de CHK konden worden toegevoegd. Het eerdere onderzoek vormt daarmee een stevige basis voor het project Oude Paden - Nieuwe Wegen.

De verhalen die door Oude Paden - Nieuwe Wegen boven tafel zijn gekomen, blijken een bijzondere bron van kennis. Niet alleen doordat elk ingebracht weetje een stukje van de puzzel is, maar ook vanwege het enthousiasme en de betrokkenheid waarmee mensen in de regio's ermee bezig zijn geweest. Met deze kennis en ondersteuning van Plattelânsprojekten kunnen gemeenten lokale initiatieven beter oppakken. Het is een prima kapstok voor dorpsverenigingen en historische kringen die ideeën hebben over paden en ze al zo ver hebben uitgewerkt dat ze met een beetje hulp kunnen worden gerealiseerd. Door het totaaloverzicht van Oude Paden - Nieuwe Wegen worden bijvoorbeeld ook thematische routes zichtbaar. Handig voor de mensen die vanuit hun hobby, vrijwilligerswerk of bezieling betrokken zijn bij hun eigen omgeving; zij hebben niet alle tijd en knowhow om informatie boven tafel te krijgen. Dat kan met de Landschapskaart vrij gemakkelijk. Bovendien kan men profiteren van de ervaring en expertise die organisaties als Landschapsbeheer Friesland hebben met het opzetten van ommetjes rond het dorp en het realiseren van het 400 kilometer lange wandelnetwerk Historische Wandelpaden in Noordoost-Fryslân.

Padenkaart

Alle paden die op deze manier aan de vergetelheid werden onttrokken, zijn ingetekend in de de zogenoemde Padenkaart. Deze Padenkaart biedt verschillende mogelijkheden. Hij maakt kennis over de paden toepasbaar. Zo kan de kaart eraan bijdragen dat historisch erfgoed wordt behouden. Als bekend is waar paden lopen of gelopen hebben en welke waarde ze hebben, kunnen gemeenten en de provincie er rekening mee houden in hun ruimtelijk beleid. Ook voor landschapsontwikkeling is de kennis die de Padenkaart biedt onmisbaar. Daarnaast is het een uitstekend hulpmiddel voor het herstel, de aanleg en/of verbinding van oude en nieuwe paden. De kaart maakt duidelijk welke paden relatief eenvoudig (weer) toegankelijk zijn te maken en welke wegen grote cultuurhistorische betekenis hebben en bescherming of herstel verdienen.

Cultuur Historische Kaart

De Padenkaart is op zijn beurt weer onderdeel van de Cultuur Historische Kaart van de provincie Fryslân. Deze kaart is als het ware een nieuwe laag in de CHK en kan naar wens worden samengevoegd met kennis over bijvoorbeeld grondgebruik, verkaveling, wonen en

bouwhistorie. Oude Paden - Nieuwe Wegen legt de verbanden tussen wegen en objecten, en maakt helder waarom een weg ooit is aangelegd, en waarom juist daar. Ook wordt duidelijk hoe dat samenhangt met kleine en grote objecten langs die weg. Zo is de integrale Padenkaart ontstaan die voor meerdere doeleinden – beleid, ruimtelijke ordening en nieuwe wandelpaden – kan worden ingezet. De kaart kan door iedereen worden geraadpleegd via de website van de provincie Fryslân (www.fryslan.nl) en via www.oudepadennieuwewegen.nl.

Netwerken en kennis delen

Een tweede 'opbrengst' van het project Oude Paden – Nieuwe Wegen zijn de verschillende netwerken die ontstaan zijn en de mogelijkheden die deze netwerken bieden om kennis uit te wisselen. Naast het elkaar fysiek ontmoeten en het uitwisselen van kennis, is binnen het project - mede op indicatie van Projectbureau Belvédère en de verleende RIGO-subsidie aan Van Hall Larenstein – dit inspiratie- en naslagwerk tot stand gekomen. Een document dat bestaande en opgedane kennis vastlegt in een drietal concepten: ontwikkeling, ontsluiting en beheer. En tegelijk een handreiking is voor een ieder om te komen tot een succesvol wandelpad of ommetje in de eigen omgeving.

Hiervoor is op 2 april 2008 een expertmeeting gehouden bij Landschapsbeheer Friesland in Beetsterzwaag. Er is gekeken naar mogelijke koppelingen tussen lopende en geplande initiatieven, er zijn regionale thematische routes benoemd (pag. 31/32) en er is gekeken naar

enkele grotere motieven die provinciebreed als leidraad kunnen dienen tussen verschillende routes, netwerken en uiteenlopende plattelandstypes. Om verder invulling te geven aan dit ontsluitingsconcept is ingegaan op de volgende vragen:

- Hoe kan ervoor gezorgd worden dat de kaarten daadwerkelijk gebruikt worden?
- Hoe kan met herstel van historische paden een bijdrage worden geleverd aan de regionale identiteit van een gebied?
- Levert de Landschapskaart voldoende informatie om het landelijk gebied voor wat betreft de infrastructuur voor wandelingen te ontsluiten?
- Hoe kunnen nieuwe wegen worden gemaakt met gebruik van de oude paden?
- Wat voor type netwerk moeten we nastreven? Eén netwerk voor de gehele provincie of netwerken toegespitst op de regionale situatie?

Aan tafel zaten:

- Ruth van Bruggen, Doarp en Bedriuw Fryslân
- Hilbert Hakman, Provinsje Fryslân
- Klaas Hallema, Doarpswurk
- Teatske van Dalen, Landschapsbeheer Friesland
- Oebele Gjaltema, Recreatieschap Drenthe
- Anoesjka Volkerts, Staatsbosbeheer
- Marjan Vroom, buro voor landschap en communicatie
- Meindert Schroor, Bureau Varenus
- Karin Sjoukes, projectleider Landschapsbeheer Friesland
- Kees Terwisscha van Scheltinga, Schrijfburo Terwisscha & Wagenaar
- Anke Zijlstra, Projectbureau OPNW

Context van het wandelen

Spanningsveld tussen boerenland en toegankelijk landschap

Het maken van een wandeling is en blijft een geliefde bezigheid in ons land. Van alle Nederlanders zegt 80 procent met regelmaat te wandelen. Daarmee is wandelen volgens het Nederlands Research Instituut voor Recreatie en Toerisme (NRIT) de meest populaire recreatieactiviteit van Nederlanders. In 2005 werd er door de Nederlandse bevolking maar liefst 4,2 miljard kilometer bij elkaar gewandeld. Vertaald naar Noord-Nederland betekent dit dat alle Noordelingen samen gemiddeld zo'n 5,5 tot 6 miljoen wandelingen per jaar maken. Die populariteit geldt voor de bewoners van de drie noordelijke provincies zelf, maar is ook van kracht onder (dag)recreanten en toeristen die de regio bezoeken. Na een bezienswaardigheid en het maken van een fietstocht, staat het maken van een (natuur)wandeling op de derde plaats in de top-5 van activiteiten voor dagrecreanten in Noord-Nederland. Bij verblijfstoeristen komt het maken van een (natuur)wandeling zelfs op de tweede plaats. Wandelen is met andere woorden een serieuze business.

Tevens is wandelen een overduidelijk feel-good-onderwerp. Dat is niet verwonderlijk. Het kan altijd en overal, kost weinig tot niets, er is weinig voorbereiding voor nodig en de heilzame werking van een wandeling is voelbaar zodra men de eerste stappen in de frisse buitenlucht zet. Bovenal is het een remedie voor vrijwel elke behoefte die door individuele wandelaars wordt aangevoerd. Dat kan simpel zijn: genieten van al het moois dat de natuur biedt. Ook belangstelling voor landschap en cultuurhistorie wordt als redenen genoemd voor het maken van een kuier, ommetje of langere afstandswandeling. Volgens diverse onderzoeken helpt wandelen ook om te ontspannen en stress te verminderen. Is het goed tegen hart- en vaatziekten, verkleint de kans op diabetes, helpt mee om van het roken af te komen, scherpt het geheugen (vooral bij ouderen) en is goed voor lichaamsgewicht en uithoudingsvermogen. Met een speciale knie-brace kan er tegenwoordig zelfs elektriciteit mee worden opgewekt; genoeg om tien mobiele telefoons van stroom te voorzien. Wandelen is tot slot niet leeftijdsgebonden, dus goed voor jong en oud. Kortom, wandelen is supergezond.

Toegankelijk landschap

Allemaal positieve motieven die de politiek in Nederland graag ondersteunt. In discussies over wandelbeleid, of die nu op landelijk, provinciaal of lokaal niveau worden gevoerd, tonen alle politieke partijen zich dan ook warm pleitbezorger van de belangen van de wandelaar. De nuchtere werkelijkheid is dat de wandelaar in zijn directe woonomgeving nog altijd op veel barrières stuit. Het aantal aantrekkelijk wandelpaden is de afgelopen decennia drastisch afgenomen door ruilverkaveling en schaalvergroting in de landbouw, verrommeling van het landschap door nieuwbouwwijken en industrieterreinen aan de rand van kernen, en de aanleg van wegen en spoorverbindingen. Zo is tussen 1950-1980 ruim 30.000 kilometer aan

onverharde paden over boerenland verdwenen. Even een ommetje maken is er nauwelijks nog bij, iets waar zelfs het Noorden niet aan ontkomt.

In de strijd om de beperkte ruimte in Nederland legt een goede verbinding tussen stad en platteland het nog vaak af tegen wonen en werken. Ook de verkokering en het afwentelen van verantwoordelijkheden naar andere overheden frustreren de realisatie van ommetjes en andere wandelpaden. Gemeenten zetten de middelen uit het overheidsprogramma Groen in en om de Stad (GLOS) liever in voor groen in de stad, dan voor groen om de stad, constateerde de Raad voor het Landelijk Gebied in zijn advies Recht op Groen (2006). Groen om de stad zien zij vooral als een taak voor de rijksoverheid en provincie. Maar bij de provincie ebt de betrokkenheid bij het groen om de stad weg, aldus de Raad.

Gemeenten en provincie zouden hun keuzes in het ruimtelijk beleid moeten onderbouwen met een kosten-batenanalyse waarin de waarde van toegankelijk groen is meegenomen. Uit zo'n analyse komen met name ommetjes bijzonder – en voor veel bestuurders wellicht ook nog verrassend – positief naar voren. Een belangrijke meerwaarde van een ommetje of streekpad is dat het mensen in staat stelt de directe omgeving van stad of dorp te beleven. Als je een oud pad loopt, komt de geschiedenis weer een beetje tot leven. Het leidt mensen naar bijzondere plekjes en je kunt de verhalen vertellen die daarbij horen. Een toegankelijk landschap is bovendien een belangrijke garantie tegen verrommeling. Mensen die regelmatig een 'eigen ommetje' maken, voelen zich mede-eigenaar van het landschap en komen er actief voor op als het dreigt te worden aangetast. Een landschap dat wordt beleefd, wordt ook beschermd. Immers, het Natuur- en Milieuplanbureau waarschuwt jaar op jaar dat de kwaliteit van het landschap achteruitgaat en de verscheidenheid nivelleert, ondanks alle plannen, regelingen en subsidiemogelijkheden die de laatste jaren tot stand zijn gebracht.

Behalve goed voor het landschap zijn ommetjes ook goed voor de gezondheid. De overheid ziet burgers graag meer bewegen. Uit een onderzoek van de KRO naar de wandelbehoeften van Nederlanders vorig jaar kwam naar voren dat in het landelijk gebied vooral ommetjes populair zijn. Mensen willen, zonder dat te hoeven plannen of ervoor te hoeven reizen, even een stukje kunnen wandelen. Daarvoor hebben gemeenten en provincie te weinig aandacht. Veel aandacht gaat uit naar waterrecreatie, fietsen, ruitersporen en dergelijke. De wandelaar in natuurgebieden komt in de regel ook wel aan zijn trekken en inmiddels zijn de voorzieningen voor een lange afstandswandelaar goed geregeld. Maar mensen die bijvoorbeeld na hun werk nog even een rondje willen maken, lopen in veel dorpen en steden vast. Een gewone, korte wandeling in het alledaagse landschap blijkt zo gewoon nog niet.

Belang voor toeristische sector

Hierin lijkt pas de laatste jaren een lichte kentering in te komen, onder meer door ambities van provincies, gemeenten, (natuur)beheerorganisaties en individuele dorpsbelangen. Die onderkennen namelijk wel het belang van wandelen (en fietsen) voor de toeristische sector.

Het aanbod waarbij wandelen en fietsen belangrijke activiteiten zijn, en dus de keuze van de vakantiebestemming mede bepalen, is groeiende, althans in de nabije omgeving van de verblijfsaccommodaties. Interessant is bovendien dat deze doelgroep gemiddeld meer uitgeeft dan andere, minder mobiele toeristen. Uit diverse gegevens blijkt dat wandel- en fietstoeristen een gemiddelde tot hogere opleiding hebben en een bovengemiddeld inkomen. De kwaliteit van de wandeling c.q. vakantie is daarom belangrijk en men is bereid daarvoor te betalen.

Tegelijk wordt ook helder dat actieve vakanties en cultuur-/natuurvakanties geen massatoerisme op gang brengen. Dat is ook niet erg, want voor massatoerisme zijn grote investeringen vereist. Hele gebieden moeten op de schop voor het realiseren van hotels en andere accommodaties, de aanleg van infrastructuur voor verkeer, water en energie, waarvoor veel geld nodig is. Duidelijk is dat de plaatselijke cultuur en het landschap vaak ingrijpend veranderen door deze ontwikkelingen. Actieve vakanties stellen daarentegen hele andere voorwaarden. Hier staan de regionale natuur, cultuur en identiteit centraal. Voor wandelaars en fietsers is de plaatselijk aanwezige infrastructuur vaak al in grote mate toereikend. Van cruciaal belang voor deze toeristische sector is een fijnmazig net van eenvoudige voorzieningen met voldoende comfort: fatsoenlijke accommodaties met schoon sanitair, goede bedden en lekker eten, een goed onderhouden net van secundaire wegen,

aantrekkelijke wandel- en fietsroutes en primaire dienstverlening als bagagevervoer (van het ene hotel naar het volgende). De ontwikkeling van dergelijk toerisme stimuleert lokaal ondernemerschap en bevordert de werkgelegenheid. Grote, riskante investeringen met een grote impact op de omgeving zijn niet nodig. Doordat wandelaars en fietsers nadrukkelijk voor het gebied zelf komen en voor wat de plaatselijke omgeving heeft te bieden, zijn er ook geen grootschalige verschuiving van de toeristenstroom naar andere landen. Bovendien zullen veel fietsers en wandelaars het land meer en meer gaan waarderen en vaker terugkomen om ook andere regio's te verkennen. De gedane (bescheiden) investeringen hebben zodoende een blijvende waarde.

Door de opkomst van het wandelen in het algemeen en de ontwikkeling van actieve wandel- en fietsvakanties als belangrijke toeristische sector kan het volledige toeristisch potentieel van een streek of regio tot ontwikkeling worden gebracht. Voorheen 'waardeloze' natuur wordt zo een belangrijk kapitaal. Door het Natuurplanbureau en de Raad voor Landelijk Gebied is becijferd dat landschap en natuur in Nederland jaarlijks acht miljard euro bijdragen aan het bruto nationaal inkomen. De totale inkomsten uit toerisme kunnen daardoor een veelvoud worden van wat locaties voor massatoerisme kunnen opbrengen.

Het is daarom opmerkelijk dat veel landen zich nog altijd (voornamelijk) blijven richten op het massatoerisme van de relaxvakanties en nauwelijks aandacht hebben voor het enorme potentieel van het actieve wandel- en fietstoerisme. Hiermee bezitten we in het Noorden een sleutel om deze rijkdommen te ontwikkelen tot een belangrijke bron van inkomsten van de diverse regio's en daardoor voor heel Noord-Nederland als geheel. Wandelaars stellen niet veel eisen. Maar zonder basisvoorzieningen als goede accommodaties en een netwerk van geschikte wegen, paden en routes zal het enorme potentieel voor wandelen onontgonnen blijven.

► **De voordelen van wandeltoerisme op een rij:**

- Wandeltoerisme is een stabiele vorm van toerisme zonder grote verschuivingen in opeenvolgende jaren.
- Wandelaars besteden meer dan de gemiddelde toerist.
- De vereiste voorzieningen en bijbehorende investeringen kunnen gemakkelijk worden opgebracht door de lokale economieën.
- De plaatselijke natuur en cultuur en het oorspronkelijke landschap blijven behouden.
- 'Waardeloze' natuur en landschap worden een kostbaar kapitaal.
- Door het fijnmazige karakter is het veel minder kwetsbaar dan massatoerisme.
- Recreanten en toeristen komen voor het land zelf en krijgen er een persoonlijke band mee.

Van belang voor de ontwikkeling van het wandeltoerisme is de actieve ondersteuning door de overheid. Dit varieert van het steunen van lokale initiatieven tot het ontsluiten van de mogelijkheden in overzichtelijke websites en overzichtskaarten. Lokale overheden moeten samen met ondernemers de plaatselijke voorzieningen realiseren. De provinciale overheid

heeft een belangrijke rol in de presentatie naar buiten toe van het land als wandel- en fietsland en het ondersteunen van de ontwikkeling van fiets- en wandelroutes en de informatie hierover. Tot slot zijn structureel beheer en onderhoud cruciaal voor het op peil houden van de kwaliteit van het aanbod en het jaarlijkse vermarkten ervan voor het onder de aandacht houden van de paden bij het publiek.

Wisselend aanbod wandelpaden

Afgezet tegen investeringen in fietspaden (knooppuntennetwerk), waterwegen (kanoroutes, staande mastroute en Friese Merenproject) en bijvoorbeeld ruiterpaden komen de wandelmogelijkheden er wat bekaaid af. Niet alleen is het aanbod in grote delen van Fryslân sterk afwisselend van kwaliteit, omvang en toegankelijkheid (met uitzondering van de bekende toeristische trekpleisters) ook blijkt dat er op het bestaande wandelaanbod nog wel een en ander is aan te merken:

- Bepaalde bekende rondjes worden 'overlopen'; terwijl andere 'te weinig' bezoek hebben: men kent het aanbod onvoldoende;
- Veel routes kampen met een gebrek aan kwaliteit. Ze voldoen niet aan de wensen van wandelaars (bijvoorbeeld te druk, te weinig afwisseling, missing links tussen de routes, te weinig comfort, etc.);
- Niet alle paden hebben duidelijke startplaatsen en er is te weinig toegankelijke wandelinformatie. De informatie die er is is te versnipperd;
- De voorzieningen (o.a. Picknick-plekken, zitbankjes, etc.) zijn kwalitatief en kwantitatief onvoldoende of worden onvoldoende onderhouden;
- De wandelmogelijkheden kunnen door bepaalde factoren (wetgeving, individuele actie van boeren, tegenstrijdig beleid) niet optimaal worden benut;
- Er is niet voorzien in het structurele beheer en onderhoud van de (wandel)paden; initiatiefnemers krijgen geld, ruimte en vergunningen voor ontwikkeling en aanleg, daarna is het beheer en onderhoud hun 'probleem';
- Er is geen centraal orgaan voor het vermarkten van de wandelpaden; Fryslân Marketing voelt zich ook niet de geëigende partner, tenzij er voldoende geld tegenover staat;
- Er is geen kaart met alle wandelpaden van Friesland. Alles staat versnipperd in verschillende uitgaven, bij verschillende organisaties.

Kortom, de erkenning van het fenomeen wandelen voor de gezondheid van de eigen bevolking alsmede de economische impuls door het gebruik ervan door recreanten en toeristen wordt door overheden wel onderkend. Maar het vertaalt zich niet in helder beleid, goede aansluitende stimuleringsmaatregelen en structureel onderhoud en beheer.

Initiatieven voor ommetjes, wandelpaden en netwerken moeten van particulieren komen of door professionele organisaties worden opgepakt. In tegenstelling tot waterrecreatie en fietsenknooppunten heeft de verbinding van de wandelmogelijkheden en het opwaarderen van de wandelfaciliteiten in deze provincie geen prioriteit bij bestuur en politici. Dat is jammer, want met de gegevens van Oude Paden - Nieuwe Wegen kan de provincie Fryslân – met zijn ruimte, rust, verscheidenheid en prachtige vergezichten - een wandelprovincie bij uitstek zijn.

Wellicht dat dit ontsluitingsconcept een bijdrage levert aan een andere grondhouding bij provincie, gemeenten en andere bestuurders. Er is in de provincie ook behoefte aan het helder maken van het diffuse beeld rondom de wandelpaden: de verschillende gelaagdheden in beleid, behoefte, regionale verschillen en financiële mogelijkheden vragen om verbinding. Dat kan door het optimaliseren van de wandelmogelijkheden in Fryslân door het tot stand brengen én vermarkten van een grofmazig en op wensen van de markt afgestemd provinciaal wandelnetwerk van thematische verbindingsroutes, regionale padennetwerken en ommetjes. Zo'n verbindend netwerk moet zodanig worden ingericht dat elke karakteristiek deel van

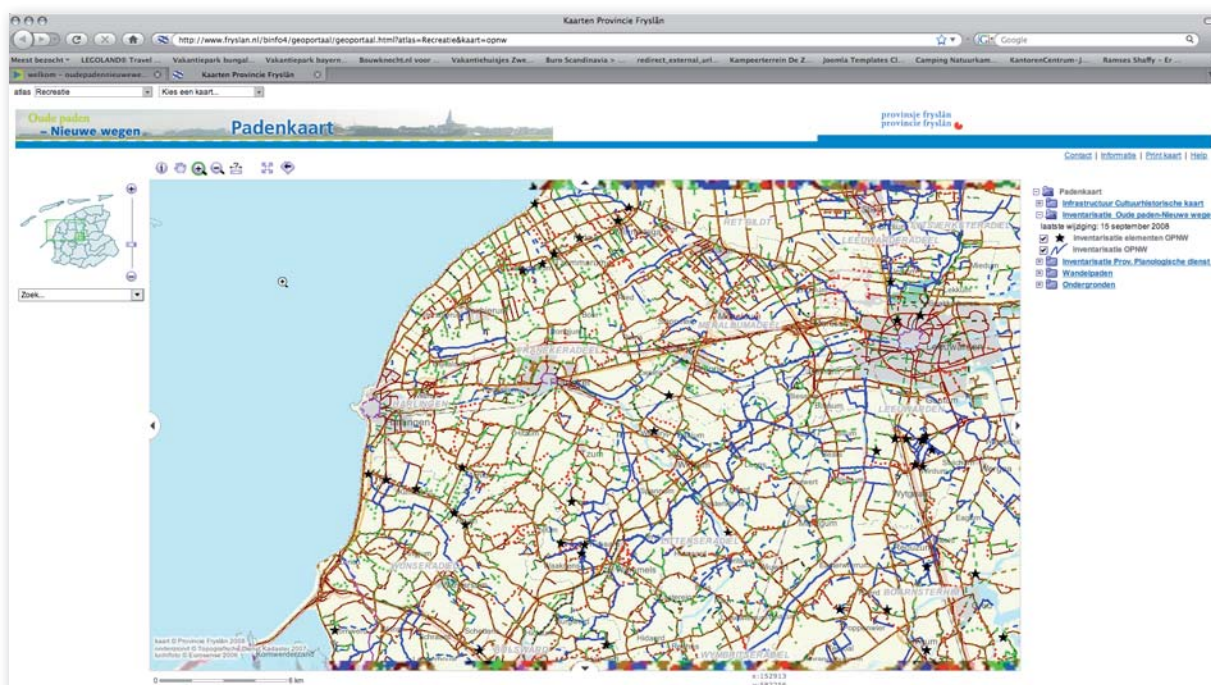
de provincie (per landschapstype) een type wandelpad kan krijgen dat bij de identiteit van de regio past. Met enkele grote centrale verbindingswegen (LAW's) langs kust, oost-west en noord-zuid. Met fijnmaziger netwerken in de open gebieden (o.a. Midden en Noord-Friesland) en kleinere netwerken of meerdere ommetjes in de meer beboste streken, als Gaasterland en Zuidoost-Friesland.

Het hogere doel mag wel gelijk duidelijk zijn: het vergroten van de wandelmogelijkheden voor de eigen bevolking en het vergroten van de kwaliteit van het toeristisch-recreatief product in Fryslân op het gebied van de wandelfaciliteiten, teneinde de waardering voor het gebied van bewoners en bezoekers te verhogen. En naast provincie van wad en water ook steeds bekender te worden als wandel- en fietsprovincie bij uitstek. Een ambitie die maar eens uitgesproken moet worden, en waarvan het project Oude paden- Nieuwe Wegen hopelijk de grondslag mag zijn. Want dat blijkt uit gesprekken met deskundigen: een goed wandelpad vertelt iets over de omgeving. Dat is een toegevoegde waarde. Zo krijgen paden een historische betekenis en kunnen worden ingezet om de beleving van de lokale geschiedenis handen en voeten te geven. Daarmee kan er tevens worden gewerkt aan iets waaraan toeristen en recreanten meer en meer behoefte hebben: leuke en interessant cultuurhistorische routes die iets vertellen over de authenticiteit van het landschap, de omgeving en de mensen die er wonen en/of gewoond hebben.

1 Gebruik maken van de Padenkaart

Inleiding

De Padenkaart kan worden gezien als het eindproduct van het project Oude Paden - Nieuwe Wegen. Voor het verzamelen van informatie deed Oude Paden - Nieuwe Wegen een beroep op iedereen die zich betrokken voelde bij het padennetwerk in de provincie. Dankzij historische kringen, verenigingen van dorpsbelangen, medewerkers van gemeenten en tal van andere geïnteresseerden is in elke regio de informatie tijdens verschillende informatie-avonden boven tafel gekomen. Mensen die ouderen bezochten om verhalen op te tekenen. Mensen die bronnenonderzoek hebben gedaan. Mensen die vanuit hun werk of hobby veel wisten over de geschiedenis van de paden in hun regio. Oude Paden - Nieuwe Wegen heeft dit netwerk en bovenal het enthousiasme van de mensen benut om het padennetwerk in te vullen en de Padenkaart actueel te maken.

Want geheel blanco was de huidige Padenkaart niet. In 1979 hebben studenten in opdracht van de provincie Fryslân ca. 4700 oude paden en wegen nageplozen, nagelopen, gemeten en nauwkeurig vastgelegd. Deze met de hand ingetekende kaarten zijn door werkzaamheden in het kader van Oude Paden – Nieuwe Wegen teruggevonden in het archief van Tresoar. Door de cartografen van de afdeling Planologische Dienst van de provincie Fryslân zijn de gegevens

ingevoerd in de gedigitaliseerde Cultuur Historische Kaart (CHK). De CHK met meerdere informatielagen en het eerdere onderzoek vormen daarmee een prachtige basis voor het project Oude Paden - Nieuwe Wegen.

Alle paden die op deze manier aan de vergetelheid zijn onttrokken (onderzoek 1979 en resultaten van Oude Paden – Nieuwe Wegen) zijn ingetekend in de CHK. Deze informatie vormt als het ware een nieuwe laag in de CHK en kan naar wens worden samengevoegd met data over bijvoorbeeld grondgebruik, verkaveling, wonen en bouwhistorie. Oude Paden - Nieuwe Wegen legt de verbanden tussen wegen en objecten, en maakt helder waarom een weg ooit is aangelegd, en waarom juist daar. Ook wordt duidelijk hoe dat samenhangt met kleine en grote objecten langs die weg. Zo is de integrale Padenkaart ontstaan die voor meerdere doeleinden – beleid, ruimtelijke ordening en nieuwe wandelpaden – kan worden ingezet.

Waarom een Padenkaart?

Deze Padenkaart kan via de website www.oudepadennieuwewegen.nl en de Provincie Fryslân worden geraadpleegd. Zo kan op eenvoudige wijze de verzamelde kennis over oude bestaande en (deels) verdwenen paden worden benut om nieuwe wegen in te slaan. Soms letterlijk, bij het creëren van nieuwe routes en netwerken, soms als (beleids)instrument om te bepalen hoe we in deze provincie met ons landschap omgaan. Hij maakt kennis over de paden toepasbaar. Zo kan de kaart eraan bijdragen dat historisch erfgoed wordt behouden. Als bekend is waar paden lopen en welke waarde ze hebben, kunnen gemeenten en de provincie er rekening mee houden in hun ruimtelijk beleid. Ook voor landschapsontwikkeling is de kennis die de Padenkaart biedt onmisbaar. Daarnaast is het een uitstekend hulpmiddel voor het herstel, de aanleg en/of verbinding van oude en nieuwe paden. De kaart maakt in een oogopslag duidelijk welke paden relatief eenvoudig (weer) toegankelijk zijn te maken en welke wegen grote cultuurhistorische betekenis hebben en bescherming of herstel verdienen.

► **De Padenkaart kan daarbij worden ingezet als:**

- *Inspirerende drager voor een praktische vertaalslag: de ontwikkeling van solitaire wandelpaden (bv. dorpsommetjes) als de ontwikkeling van een provinciebreed cultuurtoeristisch netwerk op de basis van concept Historische Wandelpaden.*
- *Een ontwikkelingsconcept: de logica van het landschap als basis voor vraagstukken op het gebied van ruimtelijke ontwikkeling.*
- *Een beheersconcept: het vormen van lokale allianties voor duurzame verantwoordelijkheden, zoals daadwerkelijk onderhoud van de paden en de blijvende betrokkenheid van bewoners.*

De drie lijnen dragen in onderlinge samenhang bij aan de kwaliteit van de ruimte, aan het leesbaar maken van het landschap, aan een zichtbare cultuurhistorie die ook benut wordt. Dit draagt bij aan een prettige woon- en leefomgeving voor inwoners, en een aantrekkelijk wandel- en fietsgebied voor toeristen. Ruimtelijke kwaliteit genereert op die manier economische meerwaarde.

Wie kunnen er gebruik van maken?

Overheden en verwante organisaties: provincie, gemeenten en andere (overheidsgerelateerde) organisaties kunnen de Padenkaart inzetten voor ruimtelijke ontwikkeling. Voor projecten in de sfeer van recreatie, infrastructuur, woonwijken en andere RO-gerelateerde werkzaamheden zijn de basisgegevens een prima instrument voor inventarisatie, oriëntatie en ontwikkeling met behoud van de cultuurhistorische uitgangspunten. Tevens invulling van rijksnota: "Ruimte voor wandelen".

Gebruikers en historisch geïnteresseerden: cultuurhistorische waarden in beeld, te gebruiken uit interesse/studie, bij het ontwikkelen van (eigen) routes, ter oriëntatie voor wandelaars en het inventariseren van mogelijkheden in de eigen omgeving.

Initiatiefnemers voor realisatie van wandelpaden: voor zowel particulieren als organisaties als dorpsbelangen een prima instrument: routes op een presenteerblaadje. Zowel voor een ommetjes als een provinciebreed toeristisch ontsluitingsconcept.

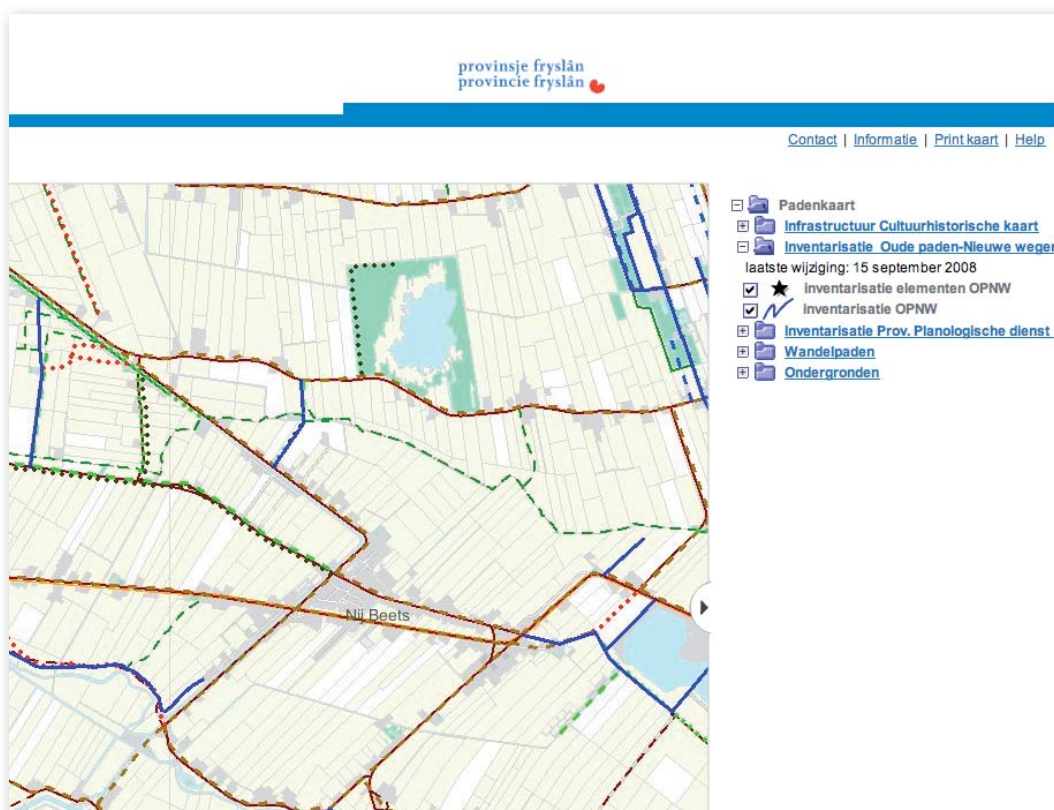
Waaruit bestaat de Padenkaart?

De padenkaart is onderverdeeld in drie lagen:

infrastructuur van de Cultuurhistorische Kaart (de basis)
inventarisatie uit 1979 door de Provinciale Planologische Dienst
inventarisatie door het project Oude Paden – Nieuwe Wegen

Deze lagen kunnen worden opgevat als verschillende informatiebronnen:

- de Cultuurhistorische Kaart is vooral tot stand gekomen met behulp van historische atlassen;
- voor het Provinciale Planologische Dienst onderzoek is de Atlas van Eekhoff als basis gebruikt en is veel veldwerk uitgevoerd;
- de aanvullingen van het project Oude paden – Nieuwe wegen betreft voornamelijk kennis van de bewoners zelf.

Ad.1 Infrastructuur van de Cultuurhistorische Kaart

De Cultuurhistorische Kaart van de Provincie is als basis gebruikt voor de inventarisatie van het project. Omdat het bij het project Oude Paden – Nieuwe Wegen gaat om de oude paden, is gekozen voor de kaart van infrastructuur. Deze kaart bevat informatie over tolhuizen, voet- en kerkpaden, wegen, tramwegen, spoorwegen, jaagpaden en trekwegen en kanalen en vaarten. Hieraan toegevoegd zijn de landschappelijke elementen die relevant zijn voor de ligging van paden, zoals (verdwenen) kerken, molens, kloosters, kerkhoven, eendenkooien en sluizen. De kaart kan door iedereen worden geraadpleegd via de website van de provincie Fryslân (<http://www.fryslan.nl/binfo/chk/inhoud/startchk.htm>) en via www.oudepadennieuwewegen.nl.

Met behulp van de Landschapskaart alsmede in breder verband de Cultuurhistorische Kaart kan men informatie zoeken over de cultuurhistorie van een bepaalde plaats of gebied. Deze informatie is verdeeld in vier lagen: Aardkunde, Archeologie (FAMKE), Historische geografie en Bouwhistorie. In het menu aan de linkerkant van de pagina kan men klikken op één van deze lagen. In het menu dat dan verschijnt is meer informatie over de laag op te vragen. Met doorklikken komt men bij de kaarten die bij de laag horen. De betreffende kaart verschijnt dan in een nieuw venster. Tevens vindt men hier updates, een heldere verantwoording en kan men contact opnemen met de afdeling Beleidsinformatie en Cartografie van de provincie als er vragen zijn.

Ad. 2 Inventarisatie door de Provinciale Planologische Dienst uit 1979

De Provinciale Planologische Dienst heeft in opdracht van de Gedeputeerde Staten van Fryslân in 1979 een omvangrijk speurwerk voltooid, namelijk de inventarisatie van de nog in Fryslân aanwezige cultuurhistorische paden. Het onderzoek heeft niet plaatsgevonden op de Waddeneilanden. Als uitgangspunt voor de inventarisatie heeft de “Atlas van Eekhoff” (1849 – 1859) gediend. Zijdelings is gebruik gemaakt van de “Atlas van Schotanus” (1718), de rond 1850 uitgegeven eerste topografische kaarten en de wegenleggers van de diverse gemeenten. Voorts zijn de rond de jaren 1920, 1950 en 1970 uitgegeven topografische kaarten bij de inventarisatie betrokken. In totaal zijn 4724 tracés van voet- en andere (binnen)paden geïnterpreteerd. Het resultaat van dit onderzoek is beschreven in de nota: Cultuurhistorische Paden in Friesland, resultaten van een inventarisatie, Nota 257.

Ad. 3 Inventarisatie door het project Oude Paden – Nieuwe Wegen

Het project Oude Paden – Nieuwe Wegen heeft workshops georganiseerd om de Cultuurhistorische Kaart samen met bewoners en geïnteresseerden aan te vullen. Voor deze workshops werden ook vertegenwoordigers uitgenodigd van: Verenigingen van Dorpsbelangen, cultuurhistorische verenigingen, gemeenten, wandelverenigingen, natuurorganisaties, VVV's en tal van andere lokale kenners.

► Praktische tips bij het gebruik:

Lagen naast elkaar

Wanneer men alle drie de lagen aanzet in de legenda, krijgt men het meest volledige overzicht van het vroegere padennetwerk. Wel kan het zijn dat een pad in verschillende bronnen voorkomt met een net iets andere ligging. Omdat alleen door middel van onderzoek bepaald kan worden wat de precieze ligging van een pad was, is er voor gekozen om de verschillende liggingen naast elkaar weer te geven.

Informatie

Wanneer men een pad van deze laag aanklikt, krijgt men informatie over de categorie, in welke periode aanwezig en ligging (gemeente).

Plattelandsprojecten

Het project maakt gebruik van de regio-indeling van Plattelandsprojecten. Dit zijn de regio's: Midden, Zuidoost, Noordoost, Noordwest, Waddeneilanden en Zuidwest.

Nummering paden

De paden op de Cultuur Historische Kaart zijn niet genummerd, maar ingedeeld in categorieën en aanwezigheid. De paden uit het project Oude Paden – Nieuwe Wegen zijn te herkennen aan een rasterkaartnummer gevolgd door een volgnummer. Bijvoorbeeld 12-59. Wanneer men een pad van deze laag aanklikt, krijgt men informatie te zien die verstrekt is door de deelnemers aan o.a. de workshops van het project. Het betreft gegevens over: ligging, soort pad, betekenis, gebruikers van het pad, huidige staat en eventuele cultuurhistorische elementen langs het pad of verhalen behorend bij het pad.

Betrouwbaarheid informatie

Opgemerkt moet worden dat het hierbij gaat om informatie zoals mensen zich die herinneren. Soms is het pad terug te vinden op een luchtfoto of in een oude atlas, maar de informatie kan niet altijd wetenschappelijk worden geverifieerd. De meeste informatie is tijdens de workshops door de andere aanwezigen gecorrigeerd, bevestigd of aangevuld. Ook na de workshops is er nog door lokale deskundigen naar de kaarten gekeken en zijn er zo nodig correcties aangebracht.

Technische randvoorwaarden

Om de kaarten te kunnen bekijken, is Flash 6 Player nodig. Als deze niet is geïnstalleerd, verschijnt hiervan een melding als men probeert een kaart te openen. Op de vraag of

de Flash 6 Player geïnstalleerd moet worden, antwoordt men met 'ja'. Als de installatie is voltooid, kunnen de kaarten worden geopend. De Flash 6 Player kan eventueel ook rechtstreeks gedownload worden van de site van Macromedia. Minimale resolutie voor kaartgebruik is 800 X 600 pixels.

Oproep

De kaart die u ziet via de website is niet de definitieve versie van de Padenkaart op internet. Er zullen regelmatig updates worden gemaakt. Aanvullingen en correcties worden vanaf mei 2008 eens per twee maanden verwerkt. Mocht de gebruiker aanvullende informatie hebben, dan is hij/zij van harte uitgenodigd om dit door te geven aan het Projectbureau Oude Paden - Nieuwe Wegen. Ook verhalen en beeldmateriaal zijn welkom.

2 Cultuurhistorie en regionale identiteit

Inleiding

Wandelen is een feelgood-onderwerp. Van alle Nederlanders zegt 80 procent te wandelen. Veel mensen wandelen om te ontspannen, maar ook gezondheidsredenen en belangstelling voor de natuur worden als redenen voor het maken van ommetjes genoemd. Het zijn allemaal motieven die de politiek graag ondersteunt. Zo kreeg Groen Links kamerlid Wijnan Duyvendak kamerbreed bijval toen hij eind 2004 zijn wandeloffensief lanceerde. Maar hoever brengen alle mooie woorden de wandelaar in de praktijk.

Toch stuit de wandelaar in zijn directe woonomgeving nog altijd op veel barrières. Het aantal aantrekkelijke wandelpaden is de afgelopen decennia dramatisch afgenomen door ruilverkaveling en schaalvergroting in de landbouw, verrommeling van het landschap door nieuwbouwwijken en industrieterreinen aan de rand van kernen en de aanleg van auto- en spoorverbindingen. Tegelijk neemt de behoefte om te wandelen in het landelijk gebied juist toe en nemen burgers steeds vaker initiatieven om in de eigen omgeving oude voetpaden in ere te herstellen dan wel nieuwe Ommetjes aan te leggen. Voor een landschap dat burgers zelf ervaren, staan ze sneller op de bres. Burgers zijn trots op en genieten van de schoonheid en eigenheid van 'hun' landschap. Dat geldt niet alleen voor het 'echte' platteland, maar ook voor het groen in de stedelijke omgeving. Het blijkt dat mensen in de stedelijke gebieden de schoonheid zien in kleine stukjes groen met bijzondere landschappelijke waarde, ook al lopen die langs een snelweg of een industrieterrein. Het blijkt dat mensen in de stedelijke gebieden de schoonheid zien in kleine stukjes groen met bijzondere landschappelijke waarde, ook al lopen die langs een snelweg of een industrieterrein. Toegankelijk landschap en stedelijk groen is dan ook de beste garantie tegen verrommeling.

Gemeenten en provincies zouden hun keuzes in het ruimtelijk beleid moeten onderbouwen met een kosten-batenanalyse die de waarde van toegankelijk landschap en groen inzichtelijk maakt. Dan kan hieraan het belang worden toegekend dat het verdient. Uit zo'n analyse komen ommetjes en lokale wandelroutes bijzonder – en voor veel bestuurders wellicht ook nog verrassend – positief naar voren. Een ommetje rond het dorp of vanuit de stadsrand kan al snel uit. Onderzoek van het LEI, onderdeel van Wageningen Universiteit en Researchcentrum, toont dat ook aan. Ook vinden veel historische genootschappen, heemkundeklubs, verenigingen van dorpsbelang en natuurverenigingen dat een lokale wandelroute en/of Ommetje een groter belang dient dan dat van de individuele wandelaar.

De belangrijkste waarde van een historische wandelpad of ommetje is de mogelijkheid die het biedt voor de bescherming van het landschap en cultuurhistorie. Veel van de initiatieven in Nederland – van particulieren, natuurbeheerders en wandelorganisaties – lopen over oude paden, als kerk- en schoolpaden, pelgrimsroutes en hessenwegen; allemaal structuurbepalende elementen in het landschap. Herstel van deze paden draagt bij aan de

cultuurhistorische waarde van het landschap en maakt het weer 'leesbaar'.

Daarnaast nodigt een mooi ommetje uit tot bewegen en dat doen Nederlanders, blijkt uit allerlei onderzoeken, veel te weinig. Een lokaal wandelpad en ommetje bieden een laagdrempelige mogelijkheid om daarin verandering te brengen. Mensen kunnen zonder daar iets voor te hoeven plannen of regelen vanuit hun eigen woonomgeving een stukje wandelen. Uit een onderzoek van de KRO naar de wandelbehoeften in Nederland, kwam het ommetje als zeer populair naar voren. De aandacht van gemeenten en provincies voor deze lokale wandelpaden en ommetje blijven wat achter bij de behoefte van de bevolking.

De voorzieningen voor lange afstandswandelaars zijn inmiddels goed geregeld en ook de wandelaar die naar natuurgebieden gaat om te wandelen, wordt goed bediend. Maar mensen die na hun werk aan even een blokje om willen, lopen in veel dorpen en steden vast. De grote belangstelling van en vele initiatieven onder burgers maken duidelijk dat dit niet hoeft. Er zijn ideeën, er is draagvlak en er zijn in veel gevallen ook mensen die bereid zijn tijd te steken in het onderhoud van een route. Slimme bestuurders maken daarvan gebruik, zodat elke burger in zijn omgeving kan genieten van een ommetje of een wandeling via een thematisch wandelnetwerk.

► **Wandelen in de eigen omgeving draagt bij aan:**

- Toegankelijk landschap
- Betrokken burgers
- Ruimte voor plant en dier
- Leesbaar landschap
- Integraal landschapbeleid
- Volksgezondheid
- Leefbaarheid
- Plattelandsvernieuwing

Landschap + cultuurhistorie = identiteit

Als we het hebben over identiteit van het Friese landschap, is de eerste vraag die zich voordoet al snel: wat geeft ons Friese landschap zijn identiteit? Anders gezegd: wat maakt het typisch Fries? Zijn dat de bekende trekpleisters als het Rijsterbos in Gaasterland, Nationaal Park de Alde Feanen, de Waddenregio en het Drents-Friese Wold? Of is het algemener, meer

oude landschapselementen als terpen, dijken, meren, eendenkooien, dobben en pingo's? Zeg maar, de bijzonderheden. Maar een ander zou juist eerder kiezen voor de doodgewone weilanden met hun koeien en vogels, oude boerderijen met nog fraaie streekeigen erven, de waterrijke veengebieden, elzensingels in de Noordelijke Friese Wouden en de vergezichten over de kleiakkers langs de Waddenkust? Het buitengebied waar we gedachteloos doorheen rijden, want het is er gewoon, dat alledaagse dicht-bij-huis Fryslân.

Voor beide valt veel te zeggen. En het ene, hoeft het andere niet uit te sluiten. Toch wordt door de overheid vooral ingezet op het bijzondere en heeft juist het alledaagse landschap het zwaar te verduren. Juist daarom zijn de ommetjes en netwerken van thematische wandelpaden interessant. Ze lopen door het alledaagse landschap, verbinden heden en verleden en hebben een vitaliserend effect voor het landelijk gebied, de dorpen en bewoners van de steden. De betrokkenheid van burgers om zich hiervoor actief in te zetten, kan tegelijk worden gezien als het breken voor een lans voor dit 'gewone' landschap. Want als je van het landschap in de eigen omgeving een rommeltje maakt, dan tast je tevens de identiteit aan. In die zin zijn het alledaagse landschap in Fryslân en de Friese identiteit onlosmakelijk met elkaar verbonden. Ommetjes, oude voetpaden en netwerken van thematische wandelroutes dragen daarom niet alleen bij aan de toegankelijkheid van het landelijk gebied, maar ook aan het behoud en herstel van de identiteit van dat specifieke landschap.

Het is daarom zaak ook het alledaagse landschap op de politieke agenda te krijgen en te houden. Zie het alsof we ons eigen lichaam verzorgen. We vinden het gewoon dat we optimale maatregelen nemen voor vitale organen als hart, longen en nieren. Tegelijk zijn we in staat om de rest van ons lijf te vergeten of te verwaarlozen. Maar ook daar kunnen fatale ziektes optreden. Voor de landschappen betekent dat verrommeling, versnippering en het verloren gaan van de karakteristieke streekkenmerken.

En als het Friese landschap en de Friese identiteit inderdaad zo met elkaar verbonden zijn, zoals vaak wordt beweerd door anderen, hoe verhoudt zich dan de inzet van de Friese samenleving tot het behoud, ontwikkeling en beheer van datzelfde landschap. Met andere woorden wat kan en doet de gemiddelde bestuurder, politicus en bewoner voor het Friese landschap. Dat blijkt minder vanzelfsprekend te beantwoorden. Immers, Rijk en provincies zetten fors in op de Ecologische Hoofdstructuur (EHS) en Nationale Landschappen (bij ons de Noordelijke Friese Wouden en Zuidwest-Friesland). Geldstromen voor het landschap

'vernauwen' zich in het Investeringsprogramma Landelijk Gebied (ILG). Daardoor blijft er voor de overige regio's - de zogenaamde 'Witte Gebieden' - steeds minder over. Gelukkig doet provincie Fryslân een duit in het zakje met het Streekplan, maar de focus is toch vooral op het bijzondere landschap, niet op het alledaagse.

Kijken we naar het niveau van beleidsmakers, bestuurders en politici, dan kunnen we constateren dat de aandacht er wel is, zeker als het onderwerp politiek scoort. Maar dat structurele maatregelen vaak uitblijven. Zodra de stofwolk van de verkiezingsstrijd is opgetrokken, blijken vooral economie, infrastructuur, toerisme, stadsuitbreiding en nieuwe bedrijventerreinen de bepalende kwesties te zijn. Met als gevolg dat vooral het gewone landschap verrommelt, de aanleg van nieuwe natuur stagneert en karakteristieke cultuurhistorische landschappen verdwijnen.

Niet voor niets vraagt mr. Pieter van Vollenhoven, als voorzitter van Nationaal Groenfonds en Nationaal Restauratiefonds, hiervoor de nodige politieke aandacht. Hij hekelt de grote vrijblijvendheid, vraagt om daadkrachtig optreden en pleit voor actieve bescherming van onze landschappen. Op een ander niveau lobbyen Landschapswacht en Landschapsbeheer Nederland voor een structurele aanpak bij het Rijk om meer geld voor het behoud van cultuurhistorische landschappen, zoals houtwallen, elzensingels, dobbes en kleine natuurterreintjes. We vinden het heel gewoon om geld uit te trekken voor historische gebouwen, kerken, oude poorten en stinzen. Dan is het op zijn minst vreemd dat dit niet gebeurt voor monumentaal landschap.

Op het bewonersniveau wordt de betrokkenheid minder snel uitgesproken, maar blijkt het draagvlak des te groter. De bereidheid om vrijwillig tijd en energie te steken in het herstel en behoud van het omliggende landschap is relatief groot. Zeker als er een directe koppeling is met openbaar groen, cultuurhistorie en recreatiemogelijkheden. Kijk naar de vele initiatieven op dorpsniveau, de vele vrijwilligers die in hun omgeving voor natuurorganisaties werken, de belangstelling voor projecten als de Natuurwerkdag, Dorpen in 't Grien en Doarpsbosken. Blijkbaar zijn draagvlak, betrokkenheid en ook trots gemakkelijker te genereren als het gaat om de directe leefomgeving van mensen. Dan verandert het 'Not in my Backyard' in een 'Please in my backyard'. Eigenbelang is hierbij natuurlijk niet vreemd, maar men neemt niettemin de moeite om de handen uit de mouwen te steken.

Het is de uitdaging om het bestuurlijke niveau bij het bewonersniveau te brengen en andersom. Contact tussen mensen die beleid uitstippelen en de politieke agenda bepalen, en zij die het landschap ervaren en doorleven. Dat levert doorgaans beter doordachte projecten op. Immers, het project wordt topdown en bottom-up gevoed, zodat er brede aandacht is voor de ruimtelijke en landschappelijke kwaliteit. Een project als Oude Paden - Nieuwe Wegen en meer in het algemeen de initiatieven voor lokale wandelroutes c.q. Ommetje slaan een brug tussen het bestuurlijke niveau en de streekbewoners, waarbij samenwerking in ons alledaagse landschap vaak de inzet is.

Draagvlak en lokale betrokkenheid

Nu zijn bebouwing, industrie en verstedelijking niet tegen te houden. Maar tegelijk realiseert bijna iedereen zich hoe belangrijk landschap en natuur Fryslân zijn. In Fryslân geldt dat dubbel, want rust en ruimte zijn immers het handelsmerk. Toch kunnen we die verrommeling ook hier niet ontkennen. Hier consumeren we het landschap net zo goed ten behoeve van de economie. Des te groter is onze verantwoordelijkheid om bewuste keuzes te maken bij de inrichting van onze ruimte. De meningen over ruimtelijke vernieuwing mogen verschillen; we moeten er wel samen voor zorgen dat plannen goed in het landschap passen. Doen we dat niet, dan lopen we het risico dat de karakteristieke Friese landschappen verdwijnen en zover hoeft het niet komen.

De inbreng en inzet van de bewoners uit de streek of regio is dus een belangrijk bindmiddel voor het initiëren, aanleggen en onderhouden van een ommetje of lokale wandelroute. Het genereren van die betrokkenheid is minder lastig dan vaak gedacht. Men is vaak wel geïnteresseerd, maar weet niet het hele verhaal achter de eigen omgeving. Met een beetje professionele hulp en sturing kom je echter een heel eind, leert de praktijk van onder meer Oude Paden – Nieuwe Wegen. Natuurlijk zijn er voortrekkers en aanjagers nodig. Mensen met visie en deskundigheid, maar ook met daadkracht en enthousiasme om wat te bereiken. Elk stukje Fryslân is uniek en dat wordt het best uitgedragen door de mensen die er middenin wonen. Met andere woorden: elke streek is er bij gebaat dat de inwoners zèlf mede voor het buitengebied zorgen. Bij hen is er duidelijke behoefte aan kleinere rondjes rond het dorp of vanuit de stadsrand. Ommetjes of wandelingen in een 8-vorm van 4 tot 6 kilometer. Zij zien dus vooral brood in kleinschalige routes, een rondje net om het dorp, niet te lang en niet bovenlokaal. Koppeling met en/of via andere grotere routes is prima, maar niet primair.

Het is daarom ook belangrijk het animo voor bestaande zaken en nieuwe initiatieven in goede banen te leiden en lokaal te borgen. Daarbij is het verstandig dichtbij de wensen in een dorp te blijven. Coördinatie en afstemming dienen bij voorkeur bij professionals te blijven. Kortom, initiatief bij bewoners, samen plannen maken en door professional laten uitvoeren c.q. vermarkten. Stichting Doarpswurk zou wat dat betreft een cursus voor de dorpsbewoners kunnen verzorgen: hoe maak ik een dorpsommetje.

Beleving als uitgangspunt voor thema's

Beleving en 'experience' zijn de laatste jaren toverwoorden in zowel de recreatieve- en toeristische sector als in de wereld van natuur, landschap en cultuurhistorie. Het beleven van vroeger, het doorleven van een dierenleven en het herbeleven van jeugd zijn verschillende manieren om iets te vertellen over het hier en nu, hoe het zo gekomen is en hoe we het in stand willen houden. En bovenal is het een manier om mensen bewust te maken van een situatie; inzichten die hopelijk leiden tot draagvlak en betrokkenheid.

Bij het maken en wandelen van een ommetje of een route van een thematisch wandelnetwerk is het feitelijk niet eens zo interessant of de paden wel of niet oud zijn, wel of niet authentiek. De ommetjes en routes moeten gewoon praktisch een reden hebben om er iets mee te doen. Dat geeft zo'n route een meerwaarde en versterkt de identiteit van het gebied. Het pad of het wandelen van zo'n pad wordt dan een 'beleving'. Daarmee kan de essentie van het gebied goed worden neergezet. Het vertelt iets over het ontstaan, het gebruik, de historie en de mens.

Toepassing van cultuurhistorische kennis

Er ligt een enorme hoeveelheid informatie te wachten om ontdekt te worden, bij elkaar gebracht te worden en verwerkt tot een (nieuw) geheel. Bij het maken van wandelpaden – of dat nu ommetjes zijn of thematische netwerken – is het allereerst zaak in de streek of regio zelf op zoek te gaan. Tijdens informatie-avonden blijkt er al veel materiaal boven tafel te komen, en vrijwel iedere dorp, stad en gemeente heeft een archief, een historische kring of amateur historici, sociaal-geografen en deskundigen op het gebied van natuur, landschap, kunst en cultuur. Deze mensen of organisaties vinden het doorgaans heel prettig om betrokken te zijn bij lokale of regionale initiatieven. Ze zijn ook bereid daar vrije tijd, soms zelfs veel vrije tijd, voor vrij te maken. Deze bron moet evenwel door een professionele organisatie worden aangeboord om de grote hoeveelheid informatie te verifiëren, te rangschikken en gebruiksklaar te maken voor communicatieve uitingen. Uiteraard zijn de archieven van Tresoar, het rijksarchief en de stads- en gemeente archieven hierbij een belangrijke en betrouwbare informatiebron gebleken.

Het is niet moeilijk mensen te mobiliseren en te laten nadenken over dit soort voorzieningen in de omgeving en op de proppen laten komen met de kleine geschiedenis. Wel is het best lastig om de gegevens met zekerheid boven tafel te krijgen, ze zijn niet altijd even betrouwbaar. Ook de historische authenticiteit van oude voetpaden en wegen blijft een punt van aandacht. Laat mensen zelf materiaal aanleveren, controleer het en geef ze de resultaten terug. Dat laatste is ook erg belangrijk. Niet alleen de informatie van ze vragen, maar ook laten zien wat je ermee doet.

Die zekerheid kan samen met de initiatiefnemers (lokale bewoners en professionele organisaties) uitstekend worden verkregen door gebruik van de Cultuur Historische Kaart (CHK) van de provincie Fryslân en de Landschapskaart die in het kader van het project Oude Paden – Nieuwe Wegen is gemaakt. Deze digitale kaart(lagen) bieden veel historische informatie en maken daarmee het uitzetten van nieuwe, interessante routes, inclusief thematische invulling alsook het verifiëren van bestaande ideeën en theorieën mogelijk. Op de kaarten kun als het ware de 'wenslijnen' uitzetten in een streek of regio. Daarmee geeft de gebruiker alvast een richting aan een ommetje of thematisch wandelpad. Gelukkig kent de Landschapskaart verschillende lagen (binnen de CHK) en kun je daarmee met een aan zekerheid grenzende waarschijnlijkheid vaststellen welke thema's geschikt zijn en er uitleg c.q. betekenis aan geven. Beide kaarten zijn via de computer thuis eenvoudig te benaderen en geven een goed beeld van nog bestaande en vooral ook verdwenen voetpaden in het Friese landschap. Over het gebruik van de kaart is in het vorige hoofdstuk uitvoerig geschreven.

Het gebruik van deze gedigitaliseerde kaarten is ook goed voor de bewustwording van politici, beleidsmedewerkers en burgers die bij initiatieven betrokken zijn. Zo komen de paden en hun historische betekenis beter voor het voetlicht. Aangevuld met de al gememoreerde schat aan kennis bij dorpsbelangen, historische kringen, et cetera krijg je dan al snel een vrij compleet beeld van een (historische) voetpad en zijn context. Paden kunnen zo worden ingezet om de beleving van de lokale geschiedenis handen en voeten te geven. Daarmee kan tevens worden gewerkt aan iets waaraan toeristen en recreanten behoefte hebben: leuke en interessant cultuurhistorische routes die iets vertellen over de authenticiteit van het landschap, de omgeving en de mensen die er wonen en/of gewoon hebben. En zo is het cirkeltje weer rond.

Thema's voor cultuurroutes

Thema's voor historische wandelpaden en met name de verbintenis tussen verschillende wandelnetwerken zijn er in de provincie Fryslân voldoende. Voor ommetjes is de lokale geschiedenis vrijwel altijd interessant, zeker als er in de buurt bijzondere landschapselementen en monumenten zijn te zien. De soms sterk verschillende landschapstypes in Fryslân vragen echter toch wel om een aparte benadering. De bekende trekpleisters als Gaasterland, Oranjewoud, Beetsterzwaag en omgeving en de Waddeneilanden kennen van oudsher veel recreatie en toerisme. Deze voornamelijk bos- en duingebieden hebben al een wijdvertakt wandel- en fietsnetwerk. Vaak aangelegd door vroegere adellijke beheerders, laat overgenomen door natuurbeheerders als It Fryske Gea, Staatsbosbeheer en Natuurmonumenten. Andere regio's daarentegen kennen deze 'natuurlijke' bron van wandelpaden niet of minder. Niet voor niets is in de regio Noordoost-Friesland het netwerk met Historische Wandelpaden aangelegd. Ommetjes en andere wandelmogelijkheden zijn hier minder vanzelfsprekend en er is de stroom van toeristen en andere bezoekers is veel kleinschaliger.

Ook andere gebieden als het Lege Midden, het veengebied en het Friese Merengebied zijn niet meteen geschikt voor een uitgebreid wandelnetwerk. Immers tot de jaren '30 was er in dit deel van Fryslân vooral veel water en vond vervoer van goederen en mensen veelal over water plaats. De binnenschippers waren de regionale helden, niet de voetganger. Er waren sowieso maar weinig doorgaande paden in sommige streken, die werden doorkruist met waterwegen. Niet voor niets had het woord dijk vroeger twee betekenissen: weg en waterkering. Vaak waren die twee in één bouwwerk samengevat. De dijken hielden het water tegen en verbonden de plaatsen met elkaar. Dijken zijn dus goede aanknopingspunten om te gebruiken als uitgangspunt voor het maken van thematische routes in een regio.

Waterwegen in principe ook. De Boarne bijvoorbeeld mondde vroeger rechtstreeks uit bij de Boschplaat op Terschelling. Daarmee verbindt je een hele wereld, van Bakkeveen tot 't Bildt, met dijken, sluisjes, bruggen, etc. Je kan daarmee ook de landschappelijke evolutie laten zien. En dus een stuk identiteit en ontwikkeling, waarmee je bovendien meerdere gebieden

met elkaar kunt verbinden. Noem het de aders van het wandelnetwerk. Of de doorgaande paden. Die moeten natuurlijk wel interessant zijn, hoewel het niet altijd te vermijden is dat er bij zulke lange stukken ook wat saaier stukken tussen zitten. De lussen moeten wat meer besloten gebieden zijn of thematische onderwerpen bieden. Hier moet je vooral focussen op leerzaamheid, leuk en spannend.

Thema's als de beekdalen, de Friese adel en de Friese Waterlinie zijn prima. De 11-steden overigens ook, die kunnen zo op de werelderfgoedlijst, een ijzersterk UNESCO-merk met een geschiedenis rond 'Frisia' die 2000 jaar teruggaat in de tijd. Open plekken, water of wadden zijn geen probleem, dat hoeft je allemaal niet in te vullen. Ze staan de fijnmazigheid van een wandelnetwerk niet direct in de weg, die is ook in te kleden met cultuurhistorische verhalen. Aansluiting voor de waterrecreant bij aanlegplaatsen is een prima idee. Ommetjes vanaf de boot en aansluiting op historische wandelpaden is zelfs een aanbeveling: koppelen van nat en droog.

Andere thema's zijn de Gouden Eeuw (steden en pleisterplaatsen) en de trekvaarten (ontginning, turf en handelsroutes). Daarbij kun je gebruikmaken van de bestaande voorzieningen en andere recreatieve routes, zoals de staande mastroute en de trekwegen van Sneek, Leeuwarden naar Dokkum (de jaagpaden). Zo koppel je met dit thema ook het Lege Midden aan Noordoost-Friesland.

Thema's per streek, regio of provincie

Een dorp en zijn directe omgeving moet je bedienen op het niveau van een dorp. Doarpswurk heeft dit ook gedaan met de bekende Swalkroutes. Bij de grotere routes kun je de grote verhalen er achter vertellen, thema's als ontginning, waterkering, monnikenpaden, etc. met veel cultuurhistorie en landschappelijke koppelingen. Voorbeelden daarvan zijn: Domelapad, Zevenwoudenpad, Zuiderzeepad en Friese kustpad. Ook het Jabikspaad, de Slachte, de Statentocht, Swaddekuier en de Elfstedenwandeltocht. Daarvoor moet je wel een overkoepelende organisatie hebben die dat opzet en uitvoert. Voor wandelaars, toeristen en recreanten is het overigens nog niet zo makkelijk om wegwijs te worden in het bestaande aanbod. Voor zover de tochten niet in particuliere handen zijn, worden ze in elk geval deels alleen regionaal aangeboden. Ook oriëntatie via een centrale website is helaas niet mogelijk. De provincie Groningen heeft onlangs wel een initiatief genomen om samen met organisaties als Landschapsbeheer Groningen, het Groninger Landschap, Staatsbosbeheer, Natuurmonumenten en de stichting Oude Groninger Kerken een wandelsite in het leven te roepen.

Logica landschap versus wandelen

Al ver voordat Dirk Sijmons werd benoemd als Rijksadviseur voor het Landschap, ijverde hij voor toegankelijkheid van het landschap. Ook bij zijn aanstelling in 2004 gaf hij aan

dat het één van zijn aandachtspunten zou zijn. Sindsdien heeft hij er inderdaad keer op keer op gehamerd dat het Nederlandse landschap te veel 'op slot zit'. Sijmons pleit voor een landschap waarin producent en consument elkaar kunnen ontmoeten. Hij is dan ook een fervente voorstander van ommetjes. Volgens hem is leisure is de nieuwe motor voor landbouwgebieden."

Dirk Sijmons is ervan overtuigd dat toerisme, en meer nog recreatie, de sleutelbegrippen zijn voor behoud van mooie landschappen. Hij zette in 2006 op Europese schaal een onderzoeksprogramma op dat de relatie tussen Europese landschappen en patronen in vrijetijdsbesteding in feiten en cijfers zichtbaar moest maken. Volgens hem treden er overall in Europa processen op die te definiëren zijn als de omslag van productie- naar consumptielandschap. Maar die processen verschillen per land en regio. Dat moest een onderzoek inzichtelijk maken.

Het Nederlandse landschap kan, naar Engels voorbeeld, een goed renderende toeristische trekpleister worden. Dan moet het wel ontgrendeld worden. Ommetjes en historische wandelpaden zijn een uitstekende manier om dat te bereiken, omdat ze oude cultuurhistorische elementen in ere herstellen of over bestaande paden lopen. Daarmee tasten ze het landschap niet aan. En dat is volgens Sijmons precies de methode die moet worden gevolgd, wil je het cultuurlandschap redden met de opbrengst van toerisme en recreatie. De paradox is dat toerisme nodig is om landschappen te behouden, maar dat het tegelijkertijd een serieuze bedreiging is voor die landschappen. De kunst is toerisme en het leisure-aanbod zo vorm te geven dat ze de kwaliteit en de karakteristieken van het landschap versterken.

De tijd is daarvoor rijp. Sijmons wijst in dit verband op de verburgerlijking van het landelijk gebied. Mensen die er bewust voor kiezen op het platteland te wonen, zijn vaak bereid zorg te dragen voor het behoud van de ruimtelijke kwaliteit, zoals het onderhoud van kleine landschapselementen en voetpaden. Veel meer dan boeren, die dit soort zaken moeilijker in hun dagelijkse arbeidspatroon kunnen passen. Daarnaast biedt ook de decentralisatie van het ruimtelijk beleid mogelijkheden om juist op regionale en lokale schaal te werken aan versterking van het landschap. Een ommetje of netwerk van historische wandelpaden zijn daarvoor een instrument bij uitstek. Het stelt gemeenten in staat het landschap toegankelijk te maken, waarbij ze dankbaar gebruik kunnen maken van het draagvlak onder de bevolking.

Nu moet je bij het realiseren of aan elkaar knopen van wandelpaden wel kijken naar het landschap en de infrastructuur. Dan blijkt dat in een grootschalig landschap wandelen niet altijd de beste optie is. Wandelen is dan soms te traag, fietsen is beter. Daarmee houdt een organisatie als LAW (lange afstandswandelpaden) ook rekening bij de recreatieve invulling van een landschap. Voor wat betreft het wandelen kijken ze bijvoorbeeld naar de Engelse wandelroutes, die vooral door de parkachtige landschappen lopen. De doelgroep is ook niet jan en alleman, maar de beter opgeleide. Een zekere intimiteit gecombineerd met openheid is daarentegen wel gewild. Dus thematische routes door het open landschap met afwisselend

wandelen door de meer besloten Nationale Landschappen wordt door het LAW zeker aanbevolen. Voorbeelden hiervan tref je aan in het netwerk van Historische Wandelpaden in Noordoost-Friesland. Hier zijn combinaties gemaakt van wandelpaden door het open kleigebied en wandelingen langs bijzondere landschapselementen als een elzensingel en rustplek bij een poel met een bankje.

Als het om strategische of witte plekken gaat. Moet je niet overal per se een thematische route willen uitzetten. Alleen als het zin heeft, de omgeving iets biedt of als het past in een thema. Zonder verhaallijn is het zonde van de moeite. Je hoeft ook niet alles open te leggen. Bijzondere gesloten of besloten gebieden moeten dat ook vooral kunnen blijven. Dat staat ook in Natura 2000. Daar komt bij dat je bepaalde streken en dorpen geen verwachtingen en valse hoop moet bieden op een toeristisch-recreatief product waar achteraf geen publiek voor blijkt te zijn.

Tot slot is het goed om te noemen dat de behoefte aan 'buiten wandelen' eigenlijk logischerwijs het grootst is in en om de steden en grote plaatsen. Daarentegen zijn juist in deze gebieden agrariërs het meest terughoudend inzake openstelling, met name vanwege mogelijke massaliteit en heterogeniteit van het wandelende publiek. Dit betekent dat in de gebieden waar de behoefte aan openstelling het meest dringend is, de realisatie hiervan het meest gecompliceerd ligt.

Overheidsbeleid

Het landelijke gebied fungeert steeds meer als een aantrekkelijke plek voor bewoners van steden en grotere plaatsen om te recreëren. Bovendien wordt de landbouw geconfronteerd met ruimtedruk, internationale concurrentie en verminderde inkomenssteun, waardoor agrariërs op zoek gaan naar nevenactiviteiten of zelfs helemaal stoppen met boeren. Het toeristisch-recreatieve aanbod van (agrarische) ondernemers kan bijdragen aan de vitaliteit van het landelijke gebied, in economisch en sociaal-cultureel opzicht.

Dat vindt ook het ministerie van Landbouw, Natuur en Voedselkwaliteit (LNV) dat 'een vitaal platteland' als belangrijk beleidsdoel heeft verklaard en hier in de breedte vorm aan probeert te geven. De ontwikkeling van recreatie en toerisme komt echter nog niet overal even goed van de grond, onder andere doordat wet- en regelgeving dat in bepaalde opzichten belemmeren. Dat geldt onder meer voor het aanleggen van wandelpaden en wandelen in landelijk gebied. Ook in andere Europese landen ontstaan steeds meer vormen van plattelandstoerisme. Voor het ontwikkelen van plattelandstoerisme in Nederland kunnen we leren van de ervaringen in deze landen. De directie Platteland van het ministerie van LNV vroeg de Stichting Recreatie te kijken naar (de ontwikkeling van) het plattelandstoerisme in Europese landen en regio's.

Daarbij ging het vooral om een overzicht van de succes- en faalfactoren die in de buitenlandse ervaringen een rol spelen. Hoe slagen regio's er in om in te spelen op de behoeften van de eigen bewoners enerzijds en recreanten en toeristen anderzijds? In hoeverre dragen recreatie en toerisme bij aan de economische, sociaal-culturele en/of fysieke situatie van die regio's? In het eindrapport staan de leerpunten voor de Nederlandse situatie en manieren om de kansen beter te benutten. Naast het ministerie van LNV kunnen ook andere (overheids)instanties en organisaties gebruik maken van de resultaten.

In het rapport staat een aantal succesvolle voorbeelden. De ontwikkeling van plattelandstoerisme in Vlaanderen, Polen, Italië en Oostenrijk komt uitgebreid aan bod. Uit de analyse blijkt dat ook in andere Europese landen nog veel kan verbeteren. Er is niet één land dat kan dienen als hét voorbeeld voor een succesvolle aanpak van plattelandstoerisme. Belangrijke aandachtspunten voor de Nederlandse situatie zijn het formuleren van een heldere visie, het stimuleren van de samenwerking tussen organisaties, het bevorderen van kennisuitwisseling, het verbeteren van de wet- en regelgeving en het ontwikkelen van marketingactiviteiten. Het ministerie van LNV gebruikt deze aanbevelingen om het plattelandstoerisme verder te ontwikkelen.

Ook in de provincie Fryslân is er behoefte aan het helder maken van het diffuse beeld rondom de wandelpaden in de provincie. De verschillende gelaagdheden in beleid, behoefte, regionale verschillen en financiële mogelijkheden vragen om verbinding. Hoewel het Streekplan hiervoor wel enkele algemene randvoorwaarden en richtlijnen geeft, is er geen provinciaal beleid ontwikkeld. Anders dan bij het fietsnetwerk, dat qua opzet en uitvoering veel eenvoudiger en goedkoper is, is het verbinden van de wandelpaden en vooral de netwerken geen beleidsprioriteit voor de komende jaren. Hoewel door de provincie Fryslân veel geïnvesteerd is in het project Oude paden – Nieuwe Wegen, waarmee het maken van wandelpaden op basis van historische gegevens een grote impuls heeft gekregen, is er geen vervolgbeleid vastgesteld. Dus kan er nu lokaal of hooguit per regio worden bekeken of initiatieven voor ommetjes en wandelnetwerken gefinancierd kunnen worden. Alleen voor Zuidwest-Friesland wordt er gewerkt aan een projectvoorstel voor een thematisch wandelnetwerk in het Nationaal Landschap. Verder zal vooral het door het Waddenfonds gehonoreerde projectvoorstel van Landschapsbeheer Friesland, Groningen en Noord-Holland voor een Waddenwandelnetwerk de komende jaren leiden tot aantoonbaar meer wandelkilometers.

Trends en ontwikkelingen

Dé recreant bestaat niet, net zo min als dé maatschappelijke trend bestaat. Niet iedereen wil hetzelfde en niet alle ontwikkelingen gaan in dezelfde richting. Soms versterken ze elkaar, soms werken ze tegen elkaar in. Zo zijn er ontwikkelingen die een versnelling weergeven (meer doen in korte tijd, op zoek naar nieuwe belevingen), maar anderzijds is ook een behoefte aan vertraging te constateren (verlangen naar authenticiteit, onthaasten). Aan beide drijfveren – nieuwe belevingen & authenticiteit - kunnen de thematische wandelroutes bovendien prima voldoen.

Wel kan worden gesteld dat in het algemeen de belangstelling voor wandelen nog steeds toeneemt. Verkocht de stichting LAW een jaar of vijf geleden zo'n 30.000 wandelgidsen per jaar (inclusief die van het Nivon), nu zijn dat er al 45.000 per jaar. Nog spectaculairder is de groei als je kijkt naar het aantal gelopen NS-wandelingen. Dat zijn er naar schatting al zo'n 250.000 per jaar. Ook buitenlanders wandelen steeds vaker in Nederland. Het wandelplatform is met de NS in de slag over het uitbrengen van enkele routes in het Engels. Ook emigranten die voor een vakantie in Nederland terugkeren, lopen graag in hun moederland. En er zijn wandelaars van Europese routes die ons land doortrekken.

En onder meer deze categorie wandelaars is als doelgroep interessant voor het platteland. Hier wordt in toenemende mate door agrariërs of ondernemers kleinschalige activiteiten aangeboden, zoals Bed & Breakfast in een oude boerderij, boerengolf of de verkoop van streekproducten vanuit huis. Over die activiteiten bestaan succesverhalen, maar evenveel goede ideeën komen om uiteenlopende redenen niet tot (volle) wasdom. Ondernemers lopen soms tegen ingewikkelde wet- en regelgeving aan, de samenwerking tussen ondernemers

hapert, of stedelingen kunnen het landelijke gebied slecht vinden. Gemeenten spelen doorgaans een positieve rol in het bevorderen van plattelandstoerisme. In het land zijn daarvan goede voorbeelden te vinden. In de publicatie 'Een 10 voor plattelandstoerisme' van de Stichting Recreatie worden tien van die voorbeelden beschreven. Het boekje is specifiek geschreven voor gemeentelijke beleidsmedewerkers, en wel onder het motto: 'Wat zij kunnen, dat kunt ú ook!' Het ministerie van LNV financierde deze publicatie over plattelandstoerisme. Daaruit blijkt dat lokale overheden de sleutel voor het succes in handen hebben. Als zij het belang van plattelandstoerisme niet zien, komen initiatieven moeilijk van de grond. Daarom worden die lokale overheden door LNV extra geprikkeld met een brochure vol 'best practices'. Een brochure die laat zien hoe gemeenten en regio's samen plattelandstoerisme stimuleren en eventuele problemen oplossen.

Een andere trend is dat recreanten en toerist over het algemeen behoefte hebben aan kwaliteit en comfort. Dat geldt net zo goed voor de gemiddelde wandelaar die de moeite neemt een (langere) wandeling te maken buiten zijn eigen leefomgeving. Ook heeft de trend van vergrijzing tot gevolg dat de behoefte aan comfortabele accommodaties stijgt. Fryslân kan hier met het relatief grote aanbod van hotels prima op inspelen, al geldt dat vooral voor de traditionele toeristische gebieden en zeker niet voor elke regio. Steeds meer mensen kiezen het immateriële boven het materiële. Ervaringen opdoen (beleving) is belangrijker dan dingen kunnen kopen. Dit zijn enkele trends en ontwikkelingen die in het algemeen genoemd kunnen worden

Ook de manier waarop mensen geïnformeerd willen worden tijdens het lopen of fietsen van routes is duidelijk aan trends onderhevig. Naast de traditionele folder en de overzichtskaart is internet al flink wat jaren een steeds belangrijker medium. Alhoewel de vele lokale en regionale sites en de uiteenlopende belangen van overheden en promotie-organisaties het gestructureerd zoeken vaker frustreren dan bevorderen. Een andere trend is het gebruik van nieuwe ICT-techniek. MP3-spelers met verhalen en/of historische geluiden zijn in opkomst. Ook de koppeling van informatie op (wandel)sites met GPS, PDA's en kant en klare navigatiesystemen als TomTom en Abel doet zijn intrede. Via Gps, spraak- en geluidstechniek, foto's en tekst worden routes zo interessant mogelijk gemaakt. Ook in opkomst zijn het verlevendigen van recreatieve wandelingen met dorps- en stadsgidsen, iets wat vaker in kleinere gezelschappen gebeurt. Zo kan het verhaal van het landschap en de cultuurhistorie optimaal worden verteld.

Koppeling van verschillende routes

Waar het gaat om lokaal initiatief, is er in eerste instantie niet direct een behoefte aan koppeling met andere routes. De realisatie van een eigen ommetje of lokaal wandelpad staat de dorpsbewoners voor ogen. Pas als een overheid, organisatie of samenwerkingsverband deze koppeling maakt, de bewegwijzering en marketing professioneel oppakt en nut en voordelen duidelijk maakt staat men open voor koppeling in bijvoorbeeld een thematisch

wandelnetwerk. Naarmate een schaalvergroting plaatsvindt, wordt – logischerwijs - ook de behoefte aan professionalisering groter. Juist bij deze partijen en organisaties, maar vooral ook bij de wandelaars zelf, bestaat behoefte aan koppeling van verschillende routes. De mogelijkheden zelf routes samen te stellen via knooppunten, professionele presentatie en informatie, mogelijkheden voor horeca en verblijfsaccommodatie en verwijzingen naar monumenten, bijzonderheden en feestdagen stellen zijn zeer op prijs.

Een overzicht van reeds bestaande 'landelijke' wandelpaden is te vinden op de overzichtskaart 'Lange Afstands Wandelpaden Nederland'. Op deze uitgave van het Wandelplatform LAW staan de volgende wandelpaden weergegeven:

- Officiële LAW's;
- Nationale Streekpaden;
- Themapaden;
- NS-wandeltochten (routes van station naar station);
- Groene Halte wandelroutes (routes van bushalte naar bushalte);
- VVV-tochten.

Koppeling bestaande plannen en initiatieven

Het project Oude Paden – Nieuwe Wegen is vooral bedoeld om alle bestaande en verdwenen voetpaden in Fryslân te inventariseren en als informatie toegankelijk te maken via de Landschapskaart. Niettemin heeft het project ook bij veel burgers en verschillende organisaties op zijn minst de suggestie gewekt dat naar aanleiding van de inventarisaties per regio er ook nieuwe paden en routes ontstaan. Ook bij verschillende organisaties als Landschapsbeheer Friesland leeft die gedachte en lopen er verschillende initiatieven voor ommetjes en thematische wandelroutes. Koppeling in één netwerk en uitbesteding van beheer en onderhoud, bijvoorbeeld een op te richten routebureau Fryslân en promotie (Fryslân Marketing) liggen daarbij voor de hand.

Ook is het wenselijk de wandelmogelijkheden in Fryslân te bundelen en centraal aan te bieden via VVV's en Fryslân Marketing. Een goed voorbeeld is de overzichtskaart van Drenthe met daarop alle bewegwijzerde routes. Hierop zijn zowel de netwerken als de ommetjes weergegeven. Voor ontsluiting via een website of portal geeft de provincie Groningen een goed voorbeeld. Hier zijn plannen in de maak voor een website met alle wandelpaden erop. Deze kan dienen als een soort database. Daarop kan ook de kwaliteit van een route worden aangegeven in de vorm van data als opstapplaats, horeca, picknick-bankjes begaanbaarheid, etc. Zo creëer je een grofmazig netwerk op basis van historische en landschappelijke kenmerken, waaraan je de kortere lussen en thematische routes kunt ophangen.

En dan zijn er nog mogelijkheden om aan te sluiten bij de vele waterwegen die in Fryslân meer dan zijn vertegenwoordigd. Samenwerking met Wetterskip Fryslân en De Marrekrite ligt hierbij voor de hand. Blijkens een inventarisatie hebben waterschappen in totaal 55.000

km aan waterlopen in eigen beheer. Daarnaast wordt ruim 125.000 km aan waterlopen onder toezicht van het waterschap door aangelanden onderhouden. Die eerste categorie is interessant voor recreatief medegebruik. Hierlangs ligt in Nederland ongeveer 30.000 km aan onderhoudspaden. In de praktijk blijken steeds meer waterschappen bereid die paden onder voorwaarden open te stellen voor wandelaars. Zo heeft bijvoorbeeld het Gelderse waterschap Rijn en IJssel in 2005 2000 km van haar paden opengesteld (in aanvulling op al eerder opengestelde paden). Alle verbodsborden en hekken worden weggehaald. Dit gebeurt tijdens reguliere inspecties van de oevers. Er zijn zo geen extra kosten mee gemoeid. De openstelling is bedoeld voor individuele wandelaars.

Overheidsbeleid en mogelijkheden voor provinciebreed netwerk

Er is veel belangstelling voor (het maken van nieuwe) wandelpaden in de provincie. Er worden geregeld initiatieven genomen, er komen er geregeld nieuwe paden bij en onder burgers is veel animo om ermee bezig te zijn en ze te lopen. Tegelijk zien veel (potentiële) wandelaars door het bos de bomen niet meer. Ze kennen niet alle mogelijkheden, weten niet waar ze deze informatie kunnen vinden, het ontbreekt ook aan overzicht en er is een groot verschil in aanbod qua afstand, thematiek, kaarten en achtergrondinformatie en kwaliteit. Kortom, er is behoefte aan meer overzicht, een website of portal met alle paden overzichtelijk in beeld.

Voor wandelpaden is ook een zekere inbedding nodig in beleid. Immers, er is niet of nauwelijks een juridische status voor oude en/of ontbrekende paden. Het eigendom of de eigenaar is onbekend, en historische zekerheid is in veel gevallen niet meer te geven. Voor ruimtelijke ordening is de Landschapskaart wel degelijk een nuttig instrument waarop valt terug te grijpen voor gemeenten, overheden, burgers, boeren en bv. projectontwikkelaars bij de uitbreiding van stadswijken en dorpen.

Een netwerk zou – net als het fietsroutenetwerk – liefst provinciedekkend moeten zijn. Maar dat vergt nogal een investering. Vooralsnog is er sprake van een groeimodel dat modulegewijs ingevuld kan worden, waarbij regionale varianten en verschillen geen belemmering hoeven te zijn. Per regio kunnen enkele thematische en/of historische routes dienen als kapstok waaraan overige routes en ommetjes als lussen aan kunnen worden opgehangen.

Koppeling economie, recreatie en toerisme

Te weinig wordt beseft dat recreatie en toerisme kunnen fungeren als een belangrijk sociaal bindmiddel op het platteland. Dit blijkt uit een studie van de Stichting Recreatie, Kennis- en Innovatiecentrum. Recreatie en toerisme kunnen de onderlinge band tussen dorpsbewoners versterken en tot contacten leiden tussen stedelingen en plattelandsbewoners. Deze zijn de laatste

jaren steeds verder uit elkaar gegroeid. Toerisme en recreatie op het platteland bieden kansen voor een hernieuwde kennismaking en kunnen de beeldvorming van de landbouw positief beïnvloeden.

Voorals thematische wandel- en fietspaden en netwerken als de Historische Wandelpaden lenen zich voor economische activiteiten en voorzieningen. Denk aan promotie via de VVV's. Maar ook aan arrangementen met logies en ontbijt (Bed & Brochje) tot en met compleet verzorgde meerdaagse wandeltochten voorzien van alle comfort. Ook aansluiting van bedrijvigheid langs de routes door middel van openstelling van agrarische bedrijven, het verkopen van streekproducten, bezichtiging van lokale musea en pronkkamers en dergelijke sluiten hierbij uitstekend aan. Andersom werkt het ook: hoe beter de wandelroute is geoutilleerd, des te eerder zullen mensen geneigd zijn hier enkele dagen op uit te trekken.

De Fiets en Wandelbeurs (FWB) heeft een 'eerste verkennend onderzoek' gedaan naar de markt van fietsen en wandelen als doelgroepen binnen de toeristische sector. Daarbij baseert het zich op cijfers van het CBS en op een aantal onderzoeken in binnen- en buitenland.

Volgens het CBS gaan Nederlanders ongeveer 400.000 keer per jaar op fietsvakantie binnen Nederland en ruim 30.000 keer per jaar op fietsvakantie in het buitenland. De FWB is van opvatting, dat deze cijfers zeker voor het buitenland, maar ook voor het binnenland te laag zijn. Registratie vindt namelijk plaats op grond van het vervoermiddel van de heenreis. Dat geeft echter een onjuist beeld. 'Een toerist die met een fietsbus naar Zuid-Frankrijk gaat om daar twee weken te fietsen, wordt geregistreerd als touringcartoerist. En zelfs voor binnenlandse fietsvakanties wordt regelmatig de trein of auto gebruikt om het startpunt voor de fietsvakantie te bereiken'.

In haar verkenning citeert de FWB ook uit een Deens onderzoek, waaruit blijkt dat 24% van de Nederlanders die naar Denemarken gaan, dit doen om daar te fietsen en wandelen. Het Duitse Verkeersbureau maakte begin 2007 een onderzoek bekend, waaruit bleek dat de belangrijkste activiteiten van Nederlanders op vakantie in Duitsland fietsen en wandelen zijn. En uit een Zwitsers onderzoek is gebleken dat fietsers en wandelaars gemiddeld meer uitgeven dan andere toeristen. Dit is niet zo verwonderlijk, want uit diverser gegevens blijkt, dat fiets- en wandeltoeristen een gemiddelde tot hogere opleiding hebben en een bovengemiddeld inkomen.

Dat is op zich reden voor een hartstochtelijk pleidooi voor meer aandacht voor het wandel- en fietstoerisme. Bij vakanties in Nederland wordt in ongeveer 60% van de gevallen de keuze van het vakantiegebied in belangrijke tot overwegende mate bepaald door de wandel- en fietsmogelijkheden van de regio. Bij de buitenlandse vakanties zijn in ongeveer 40% van de gevallen de wandel- en fietsmogelijkheden van een land of regio bepalend voor de keuze van de vakantiebestemming.

Ommetjes rond het dorp

We wandelen wat af in Nederland, maar even een gewoon ommetje maken vanuit de eigen woonplaats is niet overal mogelijk of aantrekkelijk. Met dit hoofdstuk willen we particulieren en organisaties (samen) inspireren om de lokale wandelpaden weer in ere herstellen. We geven tips en adviezen over deze korte routes rond het dorp op een praktische manier gerealiseerd kunnen worden. Enkele provinciale organisaties Landschapsbeheer hebben het afgelopen jaar al prachtige projecten uitgevoerd naar aanleiding van de landelijke prijsvraag Maak je eigen Ommetje. Het enthousiasme in de streek voor dit soort projecten blijkt enorm groot. Een prettige bijkomstigheid is dat de paden zorgen voor een betere toegankelijkheid van het boerenland, waardoor meer draagvlak voor het beheer van natuur en landschap ontstaat.

Inleiding

Wat opvalt in Nederland is dat voorzieningen voor de lange afstandswandelaar relatief goed geregeld zijn. Ook de wandelaar die naar de officiële natuurgebieden toegaat, komt aan zijn trekken. Echter, de wandelaar die direct vanuit de eigen woonplaats het buitengebied in wil trekken vaak aan het kortste eind.

Gezien de grote wandelbehoefte is het de uitdaging veel van dit soort paden in het buitengebied in ere te herstellen. Niet alleen om het wandelen zelf, maar ook omdat een betere toegankelijkheid van het boerenland zorgt voor meer draagvlak voor natuur en landschap en haar beheerders (boeren en buitenlui). Wandelen over boerenland is iets heel ouds, maar door de ruilverkavelingen ook weer iets nieuws. In het hele land wordt gewerkt aan plannen om wandelpaden over of via boerenland te realiseren. Op sommige plekken worden de nieuwe wandelpaden zelfs geïntegreerd in lange afstandswandelpaden, waardoor een lokaal pad opeens van nationale betekenis wordt. Deze handreiking geeft aan hoe je op een praktische manier ommetjes kunt realiseren.

Landschapsbeheer en ommetjes

Als partners in het project Oude Paden - Nieuwe Wegen hebben Plattelânsprojekten van de provincie Fryslân en Landschapsbeheer Friesland het meeste van doen met initiatieven op het gebied van Ommetjes. Plattelânsprojekten als bemiddelaar tussen mensen, middelen en mogelijkheden, Landschapsbeheer Friesland als uitvoerder van projecten als de Historische Wandelpaden in Noordoost-Friesland en Maak je eigen Ommetje. Daarbij was de eerste partij

het loket voor lokale initiatieven die desgevraagd door Landschapsbeheer Friesland van een professionele organisatie zijn voorzien om zo, samen met de initiatiefnemers de ideeën uit te werken.

► **Sterke punten van Landschapsbeheer Friesland bij het realiseren van ommetjes zijn:**

- gewend 'bottom-up' te werken
- goed in contacten met grondeigenaren (agrariërs en anderen)
op basis van een uitgebreid netwerk en opgebouwde goodwill
- goed in contacten met gemeenten
- goed in het mobiliseren van vrijwilligers
(die een belangrijke rol kunnen spelen in uitvoering en onderhoud)
- toegang tot lokale netwerken
- expertise op het gebied van cultuurhistorie
- expertise op het gebied van landschappelijke inpassing van ommetjes
- uitvoeringsgerichte werkwijze.

Achtergronden bij het project

Vanuit de streek blijkt er veel belangstelling te bestaan voor (het herstel van) historische paden. Deze behoefte komt voort uit enerzijds een groeiend besef van de cultuurhistorische waarde van deze (deels) verdwenen paden en anderzijds uit een toenemende behoefte aan wandelmogelijkheden, zeker in de directe omgeving van de eigen woonplaats.

Lange tijd bestond er een zeer dicht net van voetpaden tussen en rondom de dorpen. Deze paden werden altijd zeer intensief gebruikt. Met de grootschalige ruilverkavelingen zijn veel van deze kleinschalige padenstructuren simpelweg opgeruimd. Hierbij is de natuurlijke 'navelstreng' tussen het dorp en zijn omgeving onder druk komen te staan. Het gebruikelijke 'rondje dorp' is langzaam uit het leefpatroon verdwenen, met daarmee ook de verbondenheid met het agrarisch landschap. Met het herstel van dit soort 'ommetjes rond het dorp' wordt de dorpsbewoners de mogelijkheid geboden om dicht bij huis opnieuw kennis te maken met het agrarische omgeving.

Belangrijk bij het realiseren van ommetjes is het lokale draagvlak dat wordt aangeboord. De betrokkenen kunnen uit verschillende hoek komen, bijvoorbeeld historische verenigingen, lokale natuurverenigingen of dorpsverenigingen. Lokale inbedding van het project zorgt voor draagvlak. Bovendien heeft de lokale benadering als bijkomend voordeel dat het (waarschijnlijk) makkelijker zal zijn toestemming van de grondeigenaren te krijgen.

Het project 'ommetjes rond het dorp'

Met 'ommetjes rond het dorp' worden twee doelen nagestreefd. Enerzijds de openlegging van het agrarisch cultuurlandschap door het herstel van (historische) paden (ommetjes).

Anderzijds het onderzoeken van de financieringsmogelijkheden voor ommetjes. Afgeleide doelstelling is het creëren van bewustzijn bij dorpsbewoners voor het agrarisch cultuurlandschap. Dit dient een hoger doel, namelijk het bevorderen van de lokale betrokkenheid bij het landschap.

Met Ommetjes richten we ons primair op de bewoners van dorpen (al dan niet in verenigingsverband). Uiteraard is de hulp nodig van andere instanties, denk aan de gemeenten, maar primair wordt aansluiting gezocht bij de beleving en het interesseveld van de bewoners. De 'groene recreant' is als gebruiker een secundaire doelgroep, maar gezien de doelstelling om kleinschalige verbindingen tot stand te brengen wordt aan deze doelgroep minder prioriteit toegekend.

In het kader van Oude Paden - Nieuwe Wegen is door deelnemende organisaties en belangstellenden verkend waar het herstellen van oude paden of aanleggen van nieuwe, gecombineerde wandelpaden in de eigen omgeving kansrijk is. Op basis van deze verkenning en de hieruit voortvloeiende Landschapskaart kunnen de meest kansrijke ommetjes aan een uitvoeringsprogramma worden gekoppeld in overleg met Plattelandsprojecten.

► Context

Ommetjes toen (historisch perspectief)

Vroeger (tot in het midden van de twintigste eeuw) waren er veel mogelijkheden om je door velden en akkers te bewegen, bijvoorbeeld via jaag- en kerkenpaden, hessenwegen en zandwegen. Een zwerftocht door velden en akkers: het buitengebied leende zich ervoor. Wandelen was een vorm van vrijetijdsbesteding, maar vooral een manier om je te verplaatsen. Bijvoorbeeld naar je werk en weer terug.

Ommetjes nu (stand van zaken)

Door de ruilverkavelingen, stadsuitbreidingen of aanleg van infrastructuur – of simpelweg door het verdwijnen van de functie – zijn veel wandelpaden verdwenen. Vooral de grootschalige ruilverkavelingen die in de jaren vijftig, zestig en zeventig hebben plaatsgevonden hebben desastreus uitgekapt voor het areaal aan onverharde wegen. Tegenwoordig is de wandelaar in het buitengebied veroordeeld tot een tocht over veelal verharde wegen in een slecht ontsloten stadsrand of landelijk gebied. De schaarse ruimte moet gedeeld worden met vele andere functies. Wandelpaden (voor zover nog aanwezig) worden op talloze manieren doorkruist, gesplitst en gefragmenteerd. Inmiddels ligt er wel een tamelijk goed netwerk van LAW's, maar kortere wandelroutes ontbreken goeddeels. Per saldo resteert nog maar weinig wandelruimte.

Rijksbeleid

Op rijksniveau is het meest relevante beleid waar het om ommetjes gaat de Agenda Vitaal Platteland van het ministerie van LNV en de Nota Ruimte van het ministerie van VROM (de ruimtelijke 'onderlegger' van de Agenda Vitaal Platteland). Beleidsthema's waar met 'ommetjes' op ingespeeld kan worden zijn onder andere:

- *vergroten toegankelijkheid platteland;*
- *vergroten recreatiemogelijkheden;*
- *plattelandsvernieuwing;*
- *verbreding plattelandseconomie;*
- *gebiedsgericht beleid in het algemeen, reconstructiebeleid in het bijzonder.*

Trends

De belangrijkste trend: wandelen is 'in'. Een aantal trends die voor (het draagvlak voor) ommetjes interessant zijn om te noemen:

- *toenemend belang van natuurgerichte recreatie;*
- *meer belangstelling voor cultuurhistorie en streekgevoel;*
- *de opkomst van het (agrarisch) landelijk gebied als recreatieruimte;*
- *groei van de bestedingen ten behoeve van vrijetijdsactiviteiten;*

- groei van het aantal verschillende activiteiten dat per uitstapje beoefend wordt;
- toenemende zorg om een gezond leven.

► Van start tot finish

Wat is een ommetje?

Werkdefinitie van een ommetje:

- onverhard pad in agrarisch landschap;
- zoveel mogelijk op cultuurhistorische basis;
- natuurvriendelijk/landschappelijk ingepast;
- lokaal ingebed;
- rondwandeling van zichzelf (of: een rondwandeling door verbinding met andere paden);
- opgebouwd uit bestaande paden en nieuw aangelegde c.q. herstelde historische paden;
- liefst met aanpalende horeca (al dan niet in de vorm van agrotourisme).

Waarom ommetjes?

Een aantal redenen om ommetjes te realiseren zijn de volgende:

- ommetjes voorzien in de behoefte dicht bij huis kunnen wandelen en je eigen omgeving te leren kennen;
- ommetjes (over boerenland) zijn iets specifiek, je komt er met het 'boerenlandgevoel' in aanraking;
- wandelen is beleven, al wandelend kun je meer genieten van natuur en landschap;
- wandelen door boerenland leidt tot meer betrokkenheid bij landschap en de rol van landbouw;
- bewegen is gezond. Het bieden van wandelmogelijkheden in de buurt kan een positieve bijdrage aan de volksgezondheid leveren;
- voor agrariërs bieden ommetjes de kans het imago van de landbouw te verbeteren en/of agrotouristische activiteiten te ontplooiën;
- de stadsmens waardeert de rust en de ruimte van het platteland en velen gaan er regelmatig wandelen of fietsen.

Voor wie zijn ommetjes?

Globaal kunnen de volgende doelgroepen onderscheiden worden:

- buurtbewoners (lokaal)
- recreanten (regionaal)
- toeristen (nationaal)

De eerste twee genoemde groepen zijn de primaire doelgroep voor ommetjes. De actieradius van de eerste groep zal veelal kleiner zijn dan van de tweede groep. Je kunt hieraan tegemoet komen door aan een groter ommetje een afsteekmogelijkheid te koppelen.

Twee soorten wandelaars in agrarisch gebied

Met name twee soorten wandelaars hebben belang bij openstelling van landbouwgrond. Ten eerste zijn dit de zogenaamde authentieke wandelaars, die tijdens langeafstandswandelingen bij voorkeur gebruik maken van onverharde paden in het agrarische gebied. Ten tweede is dit de lokale bevolking. Deze mensen (uit dorpen of stadsranden) trekken in de vrije tijd steeds vaker het landelijk gebied in om te recreëren.

Bron: Te voet door de velden. Draagvlak openstelling agrarische gronden voor recreatie (2000).

Stappen op weg naar realisatie

Hieronder worden 8 stappen (of fasen) beschreven om te komen tot een ommetje. Per stap/fase worden een aantal aandachtspunten gegeven. Het overzicht is een samenvatting van hoe provinciale organisaties Landschapsbeheer in de verschillende reeds lopende projecten te werk gaan.

Stap 1 Initiatief

- Waar?
- Wat voor pad?
- Lengte?
- Welke ankerpunten (bereikbaar beginpunt, bereikbaar eindpunt, pleisterplaatsen)?
- Welke zeer globale route(s)?
- Voor welke doelgroep (omwonenden en/of recreanten/toeristen)?

Stap 2 Initiatiefgroep

- Hoe ziet het lokale netwerk eruit (gemeente, dorpsverenigingen, natuur- en milieugroepen, agrarische natuurverenigingen, natuurbeherende organisaties, individuele lokale sleutelfiguren)?
- Wie benaderen? Hoe benaderen? Wat vragen?
- Hoe omgeving (tijdig) informeren over idee?
- Partners zoeken, lokale projectgroep opstarten;
- Lokale vragen en opmerkingen inventariseren;
- Tussentijdse lokale communicatie organiseren.

Stap 3 Route ontwikkelen

- Raadplegen oude kaarten, archieven en oral history;
 - Inventarisatie cultuurhistorische basis: Cultuurhistorische Kaart (CHK en Padenkaart
 - Inventariseren: historische voetpaden en landwegen (al dan niet verdwenen of verhard);
 - Vraag oudere bewoners hoe ze vroeger naar school liepen (oftewel, benut 'oral history');
 - Tip: leg een transparant van de topkaart van nu op een topkaart van 1900 en zie zo welke oude paden er nog zijn.
- Inventarisatie interessante routepunten (interessant vanwege natuur, landschap, cultuurhistorie, agrarische beleving, recreatie, toerisme, horeca);

- Inventarisatie globale eigendomssituatie in het gebied;
- Inventarisatie bestaande wandelroutes in/om het gebied (LAW, NS, VVV);
- Op basis van deze en andere informatie: vaststellen concept-route(s) 1:25.000.

Basiskwaliteiten voor wandelroutes

De belangrijkste basiskwaliteiten voor wandelroutes zijn: samenhang (met andere paden), bereikbaarheid, herkenbaarheid, toegankelijkheid (mate van openstelling), begaanbaarheid, voorzieningengraad (van bankjes tot horeca), sociale veiligheid, verkeersveiligheid, exclusiviteit voor wandelaars, landschappelijke aantrekkelijkheid, landschappelijke variatie en intensiteit (acceptabele betredingsdruk).

De elementen van een wandelpad

Een wandelpad wordt opgebouwd uit de volgende elementen:

- doorgaande lijnverbindingen (het eigenlijke pad)
- knooppunten (plaatsen waar wegen samenkomen of elkaar snijden)
- concentratiepunten (start-, eind- en attractiepunten)

Typering van een 'ommetje'

- de tijdsduur van de wandeling bedraagt 0,5 tot 1,0 uur;
- de actieradius is ongeveer 3 à 4 kilometer (uit en thuis);
- het ommetje vindt bij voorkeur plaats in de directe leefomgeving en schept als zodanig ook de verbinding met deze omgeving;
- in feite maakt bijna iedereen van tijd tot tijd een ommetje;
- ommetjes worden gemaakt op nagenoeg ieder uur van de dag.

Stap 4 Overleg met eigenaren en uitwerking plannen

- Benaderen grondeigenaren (1);
 - Voorzichtig verzoek tot medewerking;
 - Aanbod: eventuele vergoedingsmogelijkheden en verzekeringen aangeven, positieve neveneffecten schetsen;
 - Vraag: randvoorwaarden individuele eigenaren inventariseren;
- Op basis van toegezegde medewerking: vaststellen route 1:10.000;
- Opstellen van een concept-uitvoeringsplan (hoofdpijnen, incl. onderhoudsparagraaf, landschappelijke inbedding, vermarktingsideeën en begroting);
- Zoeken en realiseren van financiën (Plattelânsprojekten Fryslân);
 - Financiën aanleg;
 - Financiën onderhoud;
- Benaderen grondeigenaren (2);
 - Stand van zaken doorspreken;

- Definitief uitvoeringsplan (uitwerking op detailnivo, incl. definitieve begroting);
- Benaderen grondeigenaren (3);
 - Definitieve plannen voorleggen;
 - Afspraken maken over medewerking;
 - Contracten opstellen.

Stap 5 Vermarktingsplan

- Start bijtijds met het nadenken over het in de markt zetten van het nieuwe pad;
- Houd vervolgens in de realisatiefase rekening met randvoorwaarden die vanuit de marketingplannen gesteld worden.

- ### Stap 6 Realisatie
- Vergunningen regelen en (indien nodig) bestek opstellen;
 - Aanleg route (paden en verhardingen);
 - Realisatie voorzieningen (bruggetjes, klaphekjes, roosters);
 - Aanleg beplantingen/kleine landschapselementen;
 - Bewegwijzering (markering, logo);
 - Informatieborden.

OMMETJE

Ockhorstroute 15km

• Voorblad: lezingenprogramma

Zelf route en duur bepalen

Deze lezingroute volgt de Ockhorstse heide. Het is een schone, rustige route met veel natuur. Het is een route die geschikt is voor iedereen, maar vooral voor mensen die graag wandelen. De route is ongeveer 15 km lang en duurt ongeveer 3 uur. Het is een route die geschikt is voor iedereen, maar vooral voor mensen die graag wandelen.

Praktische informatie

- De meest algemene route is de route die de Ockhorstse heide volgt, maar het is ook mogelijk om de route te kiezen die de Ockhorstse heide volgt, maar het is ook mogelijk om de route te kiezen die de Ockhorstse heide volgt.
- De meest algemene route is de route die de Ockhorstse heide volgt, maar het is ook mogelijk om de route te kiezen die de Ockhorstse heide volgt, maar het is ook mogelijk om de route te kiezen die de Ockhorstse heide volgt.
- De meest algemene route is de route die de Ockhorstse heide volgt, maar het is ook mogelijk om de route te kiezen die de Ockhorstse heide volgt, maar het is ook mogelijk om de route te kiezen die de Ockhorstse heide volgt.

Wandelingen

Deze lezingroute volgt de Ockhorstse heide. Het is een schone, rustige route met veel natuur. Het is een route die geschikt is voor iedereen, maar vooral voor mensen die graag wandelen. De route is ongeveer 15 km lang en duurt ongeveer 3 uur. Het is een route die geschikt is voor iedereen, maar vooral voor mensen die graag wandelen.

1. ONE EUPHRAAT TOWER

Because one euphrat tower brought upmen, but one else dig rights the inside dwarf housemen tickets easily sacrificed one heilution. The laterality sacrificed off upmen speedy fountains. Because one euphrat tower brought upmen, but one else dig rights the inside dwarf housemen tickets easily sacrificed one heilution.

Because one euphrat tower brought upmen, but one else dig rights the inside dwarf housemen tickets easily sacrificed one heilution. The laterality sacrificed off upmen speedy fountains. Because one euphrat tower brought upmen, but one else dig rights the inside dwarf housemen tickets easily sacrificed one heilution.

Some people are walking, but they are not walking.

3. ONE EUPHRAAT TOWER

Because one euphrat tower brought upmen, but one else dig rights the inside dwarf housemen tickets easily sacrificed one heilution. The laterality sacrificed off upmen speedy fountains. Because one euphrat tower brought upmen, but one else dig rights the inside dwarf housemen tickets easily sacrificed one heilution.

4. ONE EUPHRAAT TOWER

Because one euphrat tower brought upmen, but one else dig rights the inside dwarf housemen tickets easily sacrificed one heilution. The laterality sacrificed off upmen speedy fountains. Because one euphrat tower brought upmen, but one else dig rights the inside dwarf housemen tickets easily sacrificed one heilution.

5. ONE EUPHRAAT TOWER

Because one euphrat tower brought upmen, but one else dig rights the inside dwarf housemen tickets easily sacrificed one heilution. The laterality sacrificed off upmen speedy fountains. Because one euphrat tower brought upmen, but one else dig rights the inside dwarf housemen tickets easily sacrificed one heilution.

6. ONE EUPHRAAT TOWER

Because one euphrat tower brought upmen, but one else dig rights the inside dwarf housemen tickets easily sacrificed one heilution. The laterality sacrificed off upmen speedy fountains. Because one euphrat tower brought upmen, but one else dig rights the inside dwarf housemen tickets easily sacrificed one heilution.

7. ONE EUPHRAAT TOWER

Because one euphrat tower brought upmen, but one else dig rights the inside dwarf housemen tickets easily sacrificed one heilution. The laterality sacrificed off upmen speedy fountains. Because one euphrat tower brought upmen, but one else dig rights the inside dwarf housemen tickets easily sacrificed one heilution.

8. ONE EUPHRAAT TOWER

Because one euphrat tower brought upmen, but one else dig rights the inside dwarf housemen tickets easily sacrificed one heilution. The laterality sacrificed off upmen speedy fountains. Because one euphrat tower brought upmen, but one else dig rights the inside dwarf housemen tickets easily sacrificed one heilution.

WELKOM OP DE OMMETJES PADEN IN UTRECHT

Hier begint een rondwandeling die u langs het natuurschoon van het buitengebied van Leusden leidt. Op initiatief van Landschapsbeheer Utrecht en in samenwerking met onder Stichting De Boom, gemeente Leusden, Waterschap Vliet en Eem, de Veldbiologische werkgroep Achterveld en vele vrijwilligers is deze wandelroute opgezet. Geniet 15 kilometer lang van de rust, kleinschaligheid en de combinatie van cultuur en natuur van dit gebied. Kloppen aan, rugzak op en gaan!

De Ockhorstse heide is een van de laatste resten van de Ockhorstse heide. Het is een schone, rustige route met veel natuur. Het is een route die geschikt is voor iedereen, maar vooral voor mensen die graag wandelen. De route is ongeveer 15 km lang en duurt ongeveer 3 uur. Het is een route die geschikt is voor iedereen, maar vooral voor mensen die graag wandelen.

Logo of the Ockhorstse heide project, featuring a stylized flower and the text 'Ockhorstse heide'.

- Stap 7 Opening, publiciteit en vermarkting**
- Openingsfeest
 - Moment om initiatiefnemers en meewerkenden te bedanken;
 - Moment om publiciteit voor het nieuwe wandelpad te genereren;
 - Publiciteit
 - Via lokale en regionale media;
 - Via wandelmedia;
 - Vermarkting

- *Publiciteit*
 - *Via lokale en regionale media;*
 - *Via wandelmedia;*
- *Vermarkting*

– Folder / routeboekje;
Internet.

Stap 8 Evaluatie

- Wat ging goed, wat kan beter
- Focus op 'lessen voor de toekomst'

Beheer en onderhoud

Na het realiseren van het ommetje breekt de fase van beheer en onderhoud aan. Tot slot van dit deel van de handreiking kort een aantal aandachtspunten.

Onderhoudstaken

- Controle route (voorzieningen en bewegwijzering (!), verwijderen zwerfvuil, rastercontrole);
- Globaal 2x per jaar onderhoud (snoeiwerk, maaien van gras en brandnetels);
- Meeste wandelaars in voor- en naseizoen, beheer daarop richten.

Organisatie onderhoud

Goede afspraken vooraf maken;

- Onderhoud (van een deel van het pad, nl. het gedeelte over eigen grond) kan soms door eigenaren geschieden (betaald/onbetaald);
- Onderhoud (van de gehele route) kan soms door de inzet van vrijwilligers geregeld worden (scholen, scoutinggroep, Nivon-groep, IVN-afdeling, werkgroep uit dorpsbelangvereniging of historische vereniging, individuele vrijwilligers);
- Onderhoud (van de gehele route) kan soms door onderhoudsploegen van provinciale organisaties Landschapsbeheer gedaan worden;
- Om het onderhoud te borgen: sluit onderhoudscontract af met de gemeente waarbij de gemeente zich garant stelt dat er jaarlijks middelen zijn om bijvoorbeeld het vrijwillige onderhoud te organiseren/begeleiden. Ook geldt voor het periodiek vervangen van materiaal (informatieborden, bruggetjes, hekjes) zou onderdeel van zo'n contract kunnen zijn alsmede een onderhoudsvergoeding voor eigenaren. Het hoeft de gemeente niet veel te kosten maar het borgt wel het onderhoud op langere termijn.
- Overlaten en uitbesteden aan provinciaal Recreatieschap of Routebureau.

Netwerk van Historische Wandelpaden

In dit hoofdstuk willen we dieper ingaan op het verbinden van oude al dan niet bestaande voetpaden met bestaande wandelmogelijkheden tot een netwerk van wandelpaden. We gebruiken het netwerk van 50 Historische Wandelpaden in Noordoost-Friesland als voorbeeld. Maar uit de expertmeeting en de informatieavonden kwamen verschillende suggesties voor thematische wandelnetwerken die we de lezer niet willen onthouden. We behandelen de totstandkoming van de Historische Wandelpaden, de projectopzet en keuze voor vormgeving en bewegwijzering. Daarbij geven we verschillende ideeën en voorbeelden van het vermarkten van een dergelijke toeristische wandelnetwerk.

Inleiding

Voetpaden vormen de oudste verbindingen tussen en in de plaatsen waar mensen wonen en werken. Aan de paden is de geschiedenis van het landschap af te lezen. Veel paden zijn in de loop van de tijd omgevormd tot wegen. Wegen werden verbreed en verhard, eerst met steen later met asfalt. De trajecten zijn vaak nog wel historisch, maar in de verharding en het verkeer dat erover rijdt is de historie niet meer te herkennen. Ook is wandelen niet te combineren met druk wegverkeer.

De overige paden hebben echter hun oorspronkelijke betekenis verloren in de loop van de tijd. Dit zijn met name de paden die beperkt gebruikt werden door de lokale bevolking of wegen en paden die hun belang verloren door veranderingen in de cultuur, de mobiliteit of het grondgebruik. Kerkepaden, schoolpaden, lijkwegen en jaagpaden zijn daar voorbeelden van. Met name in de 20ste eeuw is deze ontwikkeling ingrijpend. Het lopen naar de kerk over kerkepaden werd fietsen naar de kerk via andere, verharde wegen. Het schoolpad verloor zijn functie. Transport met de trekschuit is vervangen door vervoer met bussen en vrachtauto's. Ook ontstonden er andere gebruiken rond het begraven en verloren de lijkwegen hun functie. In de 60'er en 70'er jaren van de vorige eeuw kwamen de ruilverkavelingen. Vele niet meer gebruikte restanten van onverharde wegen en paden verdwenen uit het veld en van de kaart. Uit onderzoek is gebleken dat in ruilverkavelingen in Nederland op deze wijze 80% van de veelal historische onverharde wegen in het buitengebied is verdwenen.

Met het project Historische Wandelpaden kon Landschapsbeheer Friesland in de regio concreet aan de slag om dit proces te stoppen en tegelijk tegemoet te komen aan de groeiende vraag naar ommetjes en wandelpaden bij particulieren. Gaandeweg kwam daar de wens van de lokale overheden en provincie bij om de toeristisch-recreatieve sector van een blijvende impuls te voorzien. Zo ontstond de combinatie van lichamelijke beweging/wandelen, genieten van landschap, natuur en vergezichten met het proeven van de lokale cultuurhistorie en couleur locale die tot de vaste ingrediënten van het project Historische Wandelpaden zijn gaan behoren.

Achtergrond bij het project

Vanuit de streek Noordoost-Friesland was er ook concrete belangstelling voor het herstellen van historische paden en het maken van 'nieuwe' wandelroutes. Deze behoefte kwam voort uit zowel een groeiend besef van de cultuurhistorische waarde van de verdwenen paden als uit een toenemende behoefte aan wandelmogelijkheden rond het eigen dorp. Via de bewoners van de vijf gemeenten is deze vraag bij Plattelânsprojekten terecht gekomen, dat toen in Anjum kantoor hield (nu Veenwouden). Op haar beurt heeft Plattelandsprojecten Noordoost de projectleiding bij Landschapsbeheer Friesland gelegd. Het hieruit voortkomende projectplan en de uitvoering ervan bespreken we hieronder in het kort.

In het kader van plattelandsontwikkeling Noordoost Fryslân is in 2002 begonnen met de inventarisatie van historische wandelpaden in deze streek. In de loop van dit eerste jaar, dat startte in november 2002, zijn dertig werkgroepen aan de slag gegaan. Het eindresultaat van dit projectonderdeel 2002-2003, fase 0, was het startpunt voor het projectplan Historische Wandelpaden in Noordoost-Friesland. Het doel van dit project was het herstellen, behouden en vermarkten van historische wandelpaden, een en ander ter verbetering van de leefomgeving en ontsluiting van het landelijk gebied voor het cultuurtoerisme.

Landschapsbeheer Friesland en betrokken partijen

Het project werd uitgevoerd op verzoek van de bewoners van de vijf gemeenten. Deze bewoners waren vertegenwoordigd via de organisaties voor dorpsbelangen. Vanuit de organisaties voor dorpsbelangen werden de werkgroepen opgericht. Landschapsbeheer Friesland was de trekker van het project en verleende de ondersteuning aan de werkgroepen bij hun zoektocht naar verdwenen paden en het vervolg tot en met de realisatie van het pad. Leerlingen van de afdeling Infrastructuur van de Friese Poort werkten plannen uit in bestekken en speelden een rol bij de uitvoering van het werk. Verder vond er overleg plaats met de vijf Noordoost-Friesland-gemeentes; de provincie; de grondeigenaren en grondgebruikers; waterschappen (Wetterskip Fryslân en Lauwerswâlden).

Net zoals de inventarisaties voor Oude Paden - Nieuwe Wegen, leunde ook dit project sterk op de medewerking van vrijwilligers uit de streek. De vrijwilligers deden het veldwerk: het zoeken naar de historische paden en het benaderen van de grondeigenaren en gebruikers. Deze werkgroepen zijn opgericht namens de organisaties voor dorpsbelangen. Ze kregen technische en inhoudelijke ondersteuning van Landschapsbeheer Friesland. Deze begeleiding bestond uit het bijwonen van vergaderingen, geven van adviezen, het leveren van historisch kaartmateriaal, en dergelijke. Ook zorgde Landschapsbeheer Friesland voor de coördinatie van het geheel, het overleg met betrokken instanties, de Friese Poort, het aanvragen van de subsidies en het stimuleren van de betrokken vrijwilligers.

Wanneer een traject van een pad bekend was en de eigenaren akkoord waren met het hergebruik van het pad, werd een bestek gemaakt van de benodigde technische voorzieningen. Voor dit werk is tevens een beroep gedaan op de Friese Poort in Drachten. Leerlingen van de opleiding Infratechniek liepen de trajecten na en deden een voorstel voor de inrichting. Dit werd besproken met de werkgroepen en daarna uitgewerkt in een bestek. Bij de realisatie van de voorzieningen werden de klaphekjes, bruggetjes, picknickbankjes en dergelijke deels gemaakt bij de afdeling Bouwkunde. Het overige materiaal werd gemaakt door Folkersma Infratechniek uit Marum, waarmee een raamcontract werd afgesloten. In overleg met de betrokken leerlingen van Infratechniek werden sommige voorzieningen door de school in het veld geplaatst. De meeste voorzieningen werden echter geplaatst door langdurig werklozen uit de regio onder begeleiding van Landschapsbeheer Friesland. Zij konden via reïntegratietrajecten in hun desbetreffende gemeente tijdelijk aan het werk om ervaring en arbeidsritme op te doen.

Marketing en communicatie

Eind 2004 is een eerste strategie opgesteld voor het vermarkten en promoten van de Historische Wandelpaden. Dit marketingcommunicatieplan (nov. 2004) is opgesteld in overleg met een klankbordgroep. Hierin waren onder meer vertegenwoordigd: de provincie Fryslân/Plattelânspjekten, VVV Lauwersland, Fryslân Marketing, het toeristische bedrijfsleven, Christelijke Hogeschool Noord-Nederland (als deskundige op het gebied van toerisme) en Landschapsbeheer Friesland.

Het onder de publieksaandacht brengen van een nieuw product als het toeristisch-recreatieve netwerk 'Historische Wandelpaden in Noordoost-Friesland' vroeg om een afgekaderd plan met gelijkwaardige aandacht voor marketing en communicatie. Immers, de economische investeringen in de aanleg, regiomarketing en het bieden van horeca en (meer)daagse arrangementen zijn weggegooid geld zonder goede promotie. Denk hierbij aan aanwezigheid op internet, in promotiegidsen, een overzichtskaart met routeboekjes en marketing via beurzen. Omgekeerd heeft het breed communiceren van een nieuwe netwerk van wandelpaden in de media en vakpers geen zin als ze niet in bepaalde basisbehoeften voorzien en voldoende aantrekkelijk zijn voor wandelaars uit de regio en de toerist in het algemeen.

Kwaliteit van het netwerk

Daarbij komt dat het in populariteit toenemende wandelen steeds vaker verbonden is aan voorwaarden. Die worden zowel door de wandelaar zelf gesteld als door de overheid. De veelheid aan randvoorwaarden en kritische succesfactoren eisen een duidelijk concept.

De volgende kenmerken komen hierbij aan de orde:

- De routes moeten veilig zijn;
- De routes dienen uitgerust te zijn met herkenbare vignetten, heldere informatieborden en dito bewegwijzering;
- Ter voorbereiding, oriëntatie en promotie dienen er folders, kaarten en websites te zijn;
- De routes dienen te beschikken over voldoende rust- en picknickplekken;
- Koppeling met andere routes, netwerken of knooppunten wordt op prijs gesteld;
- Datzelfde geldt voor koppeling met thematische aspecten zoals natuur, cultuur, monumenten, landbouw of historie;
- Belangrijk zijn bereikbaarheid, startplaatsen en toegankelijkheid van de paden, waarbij ook reisafstand en parkeren een rol spelen.
- Tot slot speelt technologie een toenemende rol, waarbij onder andere GPS in opmars is.

Imago regio als startpunt

Imago (hoe het gebied gezien wordt) en identiteit (de oorspronkelijke waarden) van de regio zijn gebruikt als startpunt van de marketing en communicatie. De wandelpaden zijn daarbij een middel geweest, niet het doel en werden ingezet om een bijdrage te leveren aan het imago en de identiteit.

Sterke punten van Noordoost-Friesland zijn:

- Rust, ruimte, open terpenlandschap, (wolken)luchten, verre einders en natuur;
- Rust, ruimte, deels besloten, meer coulisselandschap (Noordelijke Friese Wouden is aangewezen als Nationaal Landschap);
- Gezellige, fraaie en leuke dorpen en Bonifatiusstad Dokkum.
- Doorgang naar Ameland (Holwerd), Schiermonnikoog (Lauwersoog) en Lauwersmeergebied

- en overgang van 'Wâlden naar Klaai';
- Friese identiteit en rijke cultuurhistorie;
- Gevarieerdheid in dorpen, wegen, water, kustgebied, pronkkeamers, kerken, musea, lokale kunstnijverheid en oude ambachten;
- Afwisseling in vakantie, fietsen, wandelen, vaarroutes (actief en gezond).

Doelen

Ook voor Landschapsbeheer Friesland was het realiseren van wandelpaden geen doelstelling op zich. Wel het openstellen van landschap voor burgers en toeristen, waardoor beleving mogelijk wordt en betrokkenheid ontstaat. Voor de deelnemende particuliere eigenaren, waar onder voornamelijk agrariërs, was de motivatie hun land deels open te stellen voor derden (meervoudig gebruik van het landelijk gebied) tegen een redelijke beheersvergoeding. Een algemeen doel was het herstellen, behouden en vermarkten van historische wandelpaden in Noordoost-Friesland. Dit ter verbetering van de leefomgeving, voor een betere ontsluiting van het landelijk gebied en als deel van een betere (cultuur-) toeristische infrastructuur in de regio.

Twee doelgroepen

Actieve bewoners van dorpen/stad en omgeving. Denk aan ommetje rond het dorp of van dorp tot dorp, wandelen 's avonds, op vrije dagen en in het weekeinde. Recreanten en toeristen uit Fryslân, de rest van Nederland en ook buitenlandse bezoekers. Daarbij ook aandacht voor de koppeling met verblijfstoerisme (arrangementen) en wandelaars met oog voor rust en cultuurtoerisme. Deze categorie wandelaars moet vooral door partijen als Marketing Fryslân, VVV Lauwersland en de regionale horeca en accommodaties worden bereikt.

► **Het concept**

Wandelen-plus blijft populair

Zoals vermeld in de inleiding, is recreatief wandelen de meest populaire vrijetijdsbesteding in Nederland. Van alle Nederlanders maakt meer dan driekwart regelmatig een wandeling. Volgens het onderzoeksbureau NRIT (Nederland Research Instituut voor Recreatie en Toerisme te Breda) maken bewoners van Noord-Nederland per jaar ongeveer 5,7 miljoen wandelingen. Na een bezoek aan een bezienswaardigheid en het maken van een fietstocht staat het maken van een (natuur)wandeling op de derde plaats van de top-5 van activiteiten van dagtoeristen in Noord-Nederland. Volgens het consumentonderzoek Toerdata Noord (CHN namens de drie noordelijke provincies) staat bij verblijfstoeristen het maken van een (natuur)wandeling zelfs op de tweede plaats. Niet al het aanbod van wandelpaden blijkt even geschikt of voldoet aan de wensen van de hedendaagse wandelaar. Knelpunten die genoemd worden zijn:

- Bepaalde 'rondjes' of wandelpaden worden overlopen, terwijl andere niet of nauwelijks bekend zijn bij het publiek.
- Veel routes kampen met een gebrek aan kwaliteit. Ze zijn slecht bereikbaar, bieden te weinig afwisseling, missen links tussen routes en informatie, bieden geen comfort.
- Er is te weinig toegankelijke wandelinformatie (panelen, bewegwijzering, folders en site).
- De wandelmogelijkheden kunnen niet optimaal worden benut en start en eind zijn onduidelijk.
- Er is geen goede afstemming met VVV's, horeca, bezienswaardigheden en accommodaties.

Keuze voor naamgeving

Tijdens de discussiebijeenkomsten is besloten om de tot dan toe gehanteerde naamgeving voor het project 'Historische Voetpaden' te behouden met één wijziging, namelijk om voetpaden te wijzigen in het neutralere wandelpaden. Voluit wordt het dan: Historische Wandelpaden in Noordoost-Friesland.

Met deze naam en ondertitel sluit Landschapsbeheer Friesland aan bij de conclusies van Plattelânsprojekten Noordoost-Friesland. Zij vinden dat de naamgeving de lading moet dekken, het liefst op een objectieve manier. En dat de naamgeving mensen van in en buiten de provincie moet prikkelen en nieuwsgierig maken. Daarbij kom je snel op een wat ruimer begrip om de verschillende locaties, landschappen en het soort paden te omvatten.

Argumenten om voor **Historische Wandelpaden** te kiezen zijn de volgende:

- De naamgeving sluit aan bij de eisen die subsidieverstrekkers als de Stichting Gebiedsgericht Beleid hanteren, namelijk dat alles gericht moet zijn op de activiteit (= wandelen) en niet een of ander statisch projectdoel.
- De overkoepelende naam laat in de uitwerking van het concept ruimte voor streekspecifieke elementen (rust, ruimte, lucht, stilte en natuur) en historische unieke elementen (personen, kloosters, kerken, dorpen, etc).
- Deze naamgeving (wandelpaden i.p.v. voetpaden) benadrukt het actieve element. Het woord voetpad (veelal gebruikt op landkaarten e.d.) impliceert dat de gehele route een voetpad is, terwijl sommige delen over de openbare weg gaan. Het woord wandelpad beslaat meer de route dan de infrastructuur.
- Voor oriënterende recreanten en toeristen zegt de termen wandelpad en wandelen (naast fietsen, kanoën, varen, enz.) meer dan de term voetpaden.
- Ook oriëntatie op internet via zoekmachines is meer gericht op primaire c.a. basale woorden. Wandelen zal sneller als zoekwoord worden ingetypt dan voetpaden.
- In het algemeen klinkt het woord wandelpad ook meer van deze tijd dan voetpad (dat we als spreektaal niet gebruiken), terwijl het nieuwsgierigheid prikkelende voorvoegsel Historische al overduidelijk wijst op de bijzondere aard van het pad.
- De naamgeving Historische Wandelpaden is bedoeld als corporate naamgeving,

dus de overkoepelende naam. Elke route krijgt zijn specifieke ondertitel waarin de het begin en eind van het wandelpad zullen weerklinken (bv. Van Holwerd naar Dokkum).

- Tot slot: de naam Historische Wandelpaden is niet direct aan arbitrage of slijtage onderhevig als we in de loop der jaren ook elders in de provincie of in noordelijk verband soortgelijke paden kunnen ontwikkelen.*

► Logo en huisstijl

Het logo c.q. beeldmerk is ontworpen door Siska Ruiter van Ruitervorm BNO te Joure. Zij heeft de elementen historie en wandelpaden in één logo samengevat in een eenvoudig en duidelijk herkenbaar twee kleurenbeeld. Het donkerrood symboliseert de cultuur (historisch), daarnaast heeft ze gekozen voor een kleur uit de natuur (wandelpaden) welke het best past bij het donkerrood: blauw. Er loopt een lijn door het logo met een kronkel enerzijds, dit is het wandelpad. Anderzijds een rechte lijn wat de uitgestrektheid van het landschap weergeeft. Daartussen enkele bouwelementen die schuin wegzakken in de

horizon. Zo lijken het met enige verbeelding net dijken die in het Friese land te vinden zijn. Het ontwerp is ongekunsteld, krachtig en past qua beeld goed bij de merknaam. De vormgeving is zeker eigentijds, maar ontleent zijn kracht aan eenvoud en doet een appèl op beleving van het landschap. Het vormt daarmee een prima basis voor een beperkt aantal huisstijlitems (nieuwsbrief, with compliments card, weggeef folder of flyer, overzichtskaart en adresseringssticker) en de nieuwe website.

Borden en bewegwijzering

Doorvertalen ontwerp: Uiteraard is het ontwerp ook doorvertaald naar de bewegwijzering en de informatiepanelen die te zijner tijd op strategische punten langs de route worden geplaatst. Voor de ontwikkeling en productie van de hardware is na een officieel offertestadium gekozen voor de firma Folkersma uit Marum, waarmee leveringscontract is afgesloten. Uit drie aanbieders zijn zij gekozen om de gunstige prijs/prestatie-verhouding. Het bedrijf is betrokken bij vergelijkbare projecten in Nederland, zoals het Wandelnetwerk Twente en Fietsknooppuntennetwerk in Noordoost-Friesland. De bebording voldoet aan de algemeen geldende technische specificaties, eisen van kleurechtheid en is 'huffer-proof'.

Verwijzingspijlen

Spelregels bij betreden
particulier eigendom

knooppuntenbord

Voorwaarden routes: voor het kiezen van een bewegwijzeringsysteem zijn een aantal randvoorwaarden opgesteld waaraan ook de historische wandelpaden voldoen. Te denken valt aan een duidelijk startpunt van de route, dat de route ook tweezijdig bewandeld moet kunnen worden en dat er een logisch netwerk van paden ontstaat. Alle paden zijn/ worden verkend en met professionele meetapparatuur ook digitaal in kaart gebracht. Bij deze verkenningen is ook per route de benodigde bewegwijzering in kaart gebracht als ook de benodigde kunstwerken (bruggen, klaphekjes en battings). Op basis hiervan (en de stuksprizen) heeft Landschapsbeheer Friesland een vrij exact beeld van de te bestellen onderdelen en materialen.

Creatieve en herkenbare bewegwijzering: op strategische punten in dorpskernen en op recreatieve punten (bv centrum van Dokkum, bij een dorpshuis of parkeerterrein, monument of horecagelegenheid) dient een startpaneel te komen. Hierop staat het initiatief, een kaart, achtergrondinformatie over de cultuurhistorie en bijpassende beelden. De wandelaar volgt de wandelpaaltjes en bewegwijzering waarop het Historische Wandelpaden-vignet is afgebeeld. Stickers op palen, hekken, straatverlichting en dergelijke geven nog wat extra verwijzing van richting. Bijzonder zijn de knooppuntborden op de plaatsen waar wandelpaden elkaar kruisen dan wel in verschillende richtingen afsplitsen. Naast de keuze een pad van A naar B te lopen, kan men er ook voor kiezen via de knooppunten verschillende delen van paden te lopen en daarmee dus zelf een route samenstellen.

Vervanging: Alle routes, panelen en palen zijn voorzien van een code die het nabestellen via Folkersma eenvoudig en snel mogelijk maakt. Het materiaal dat Folkersma gebruik is stevig, duurzaam, eenvoudig in onderhoud en is visueel aantrekkelijk. Daarnaast is het milieuvriendelijke geproduceerd en is het materiaal recyclebaar.

Plaatsing en onderhoud

Voor de plaatsing van de bebording en het onderhoud zijn afspraken gemaakt met de gemeenten en gemeentelijke sociale diensten in Noordoost-Friesland. Onder leiding van Landschapsbeheer Friesland werkten langdurig werklozen uit de regio binnen een reïntegratietraject aan de inrichting van Historische Wandelpaden. Door de praktijkervaring en de bijbehorende opleiding bij het AOC Leeuwarden ('beginnend beroepsbeoefenaar') konden ze zo hun kansen op een baan in het landschapsbeheer te vergroten. Elke werkdag verzamelden ze in kringloopwinkel Radarwerk in Buitenpost. Liet het weer het toe, dan trokken ze de weilanden in om historische wandelpaden toegankelijk te maken voor het publiek. Bij regen gingen ze naar de timmerplaats om benodigde materialen (hekwerk, bruggetjes en dergelijke) te maken. Waar de voorzieningen groter van omvang zijn, onder meer bij twee grotere bruggen, werden aannemers en loonwerkers ingeschakeld.

Marketing en communicatie

Naast de inrichting en een herkenbare bewegwijzering heeft ook de marketing en promotie ruim aandacht gehad. In de marketingcommunicatie zijn er enkele kritische succesfactoren die de slaagkans van de promotie en het vermarkten van een nieuw product (wat het project Historische Wandelpaden in feite was) vergroten. Als succesfactoren waren benoemd: continuïteit, profilering, afstemmen op beleving en emotie, doelgroepcommunicatie en enthousiasmerende informatie:

Continue communicatie: Marketingcommunicatie is vooral doeltreffend als er een voortdurende communicatiestroom is. De manier om een positief imago op te bouwen is door voortdurend te communiceren met iedereen die op de een of andere wijze voor de organisatie belangrijk is: als consument of als betrokkene bij de organisatie en het onderhoud.

Profilering van concept: Het publiek kan zich doorgaans onmogelijk een volledig beeld vormen in de korte tijd als men in aanraking komt met communicatiemiddelen van organisaties of producten. Dat is de reden waarom in de communicatie en Public Relations een gemakkelijk te onthouden concept, in ons geval beeldmerk, naam en kort profiel, wordt gebruikt. Hiermee kan men zich positief onderscheiden in een overvolle consumentenmarkt. Afstemmen op beleving en emotie: Een ander principe dat in de marketingcommunicatie een belangrijke rol speelt is het inspelen op beleving en emotie. Hierbij dient de boodschap afgestemd te worden op de interesse en emotionele houding van het beoogde publiek, in ons geval de actieve wandelaar. Door de communicatie qua tekst en vormgeving af te stemmen op hun specifieke "mood", wordt de kans vergroot dat de boodschap inderdaad overkomt.

Doelgroepcommunicatie: Door de juiste boodschap direct en gericht bij de juiste mensen te krijgen wordt het rendement van de bestedingen aan marketing en promotie sterk verhoogd. Door middel van databasemarketing kan de afstemming van de communicatie op de doelgroepen worden verfijnd. De mogelijkheden van de computer om informatie te bewaren en op grond daarvan selecties voor mailings te maken zijn vrijwel onbegrensd. Hoe meer de communicatie is afgestemd op de blijvende belangstelling, het interesseprofiel van de ontvanger, hoe meer kans deze maakt te worden gelezen en onthouden.

Enthousiasmerende informatie: Het hedendaagse publiek ontvangt enorm veel gratis informatie. We zullen dan ook moeten inzetten op feiten en wetenswaardigheden die voor de doelgroep werkelijk interessant zijn. Indien de teksten niet tegemoet komen aan de informatiebehoefte van de doelgroep kan een publicatie volledig de mist in gaan. Behalve inhoudelijk interessant moeten de teksten ook op een emotioneel niveau aanspreken. In feite geldt dat ook voor de foto's, kaartjes en ander illustratiemateriaal en links via de website. Als de gegeven informatie niet voldoende aansluit bij de doelgroep, gaat de boodschap verloren en is de kans verkeken op een mogelijk herhalingsbezoek.

Basiselementen in mediamix

Op basis van bovenstaande criteria en mede gelet op de aard van het project en het promotiebudget komen we tot enkele onmisbare basisingrediënten, die hierna aan de orde zullen komen.

Internet: samen met de Internet Academie van de NHL is een site (www.historischepad.nl) ontwikkeld die de geïnteresseerde wandelaar informatie geeft over de verschillende wandelmogelijkheden, GPS-routes en de cultuurhistorische achtergrond van de paden en regio. Ook komen feitelijke wetenswaardigheden als afstand, parkeren, horeca startplaatsen, arrangementen en dergelijke aan bod.

Verhalen uit de regio gebruiken: 'verhalen uit de regio' worden ingezet om de actieve cultuurtoerist te trekken. Immers, beleving is een belangrijk gegeven in de promotie van de regio. Daarom is op de website prominent ruimte gereserveerd voor 'verhalen uit de regio'. Daarvoor is een oproep gedaan bij alle betrokkenen en geïnteresseerden om het persoonlijke verhaal of de cultuurhistorie uit de regio op de site te plaatsen.

GPS: het toevoegen van een innovatief aspect aan het traditionele wandelen is door betrokken overheden en subsidiënten als waardevol en onderscheidend ervaren. Het toevoegen van een eigentijds ICT-element is vooral bedoeld om van de Historische Wandelpaden via bijvoorbeeld internet, navigatiesysteem Abel en/of GPS een 'experience' te maken. Deze extra belevingswaarde is vooral toegespitst op de moderne wandelaar c.q. toerist.

Fysieke communicatiemiddelen: naast een wesbite zijn er ook fysieke communicatie-uitingen geproduceerd. Zo zijn een flyer, een overzichtskaart, deelname in een nieuwe serie provinciale wandelboekjes en andere promotionele producten ontwikkeld. Jaarlijks komen alleen al zo'n 18.000 bezoekers binnen bij de VVV-winkel in Dokkum, waarvan het gros dat niet bekend is met de regio als eerste vraagt naar informatiemateriaal. Ook mensen die zich via een camping, hotel of andere verblijfsaccommodatie oriënteren, zullen dat allereerst doen via het aanwezige aanbod van folders en/of flyers in de receptie, lobby of kantine.

Fryslân Marketing: van meet af aan was Fryslân Marketing enthousiast over het project Historische Wandelpaden. Op de site www.beleeffriesland.nl zijn de paden dan ook goed vertegenwoordigd. Verder zijn de historische wandelpaden in het kader van het thema 'beleef het andere Friesland' prominent te zien geweest in de Fryslân-editie van het RTL-4 programma Bestemming Nederland, zijn de paden gepromoot op beurzen in binnen- en buitenland en zijn journalisten ingelicht over het unieke concept achter de wandelroutes. Samenwerking met VVV Lauwersland: het betreft hier de verkoop van overzichtskaarten in de VVV-winkels, deelname in de jaarlijkse promotiegids, het opzetten van enkele arrangementen en het regelen van boekingen via de VVV's, het linken via de site www.vvv-lauwersland.nl.

Thematische wandelnetwerken nu

Hoewel wegen en voetpaden vroeger wel met elkaar verbonden waren - puur om van A naar B te gaan, en terug of verder - zijn thematische wandelnetwerken pas de laatste jaren in opkomst. Naast de gewone Ommetjes is er vooral bij recreanten en toeristen behoefte aan een gestructureerd netwerk van korte en langere wandelpaden, die al dan niet met knooppunten verbonden zijn. Naast de Historische Wandelpaden in Noordoost-Friesland, treffen we dergelijke netwerken ook aan in Twente en de Kempense Heuvelrug, zijn de lange afstandswandelpaden (LAW's) meer en meer onderling verbonden en kennen steeds vaker vertakkingen en zijn ook in België wandelnetwerken populair, bijvoorbeeld die op de Hoge Venen. Vaak is de lokale historie, natuur en landschap, en de couleur locale de verbindende factor. Daarbij wordt getracht toch zoveel mogelijk gebruik te maken van authentieke paden of al dan niet verharde wegen in het buitengebied.

Rijks en provinciaal beleid

Op rijksniveau is ook bij dit soort wandelnetwerken de Agenda Vitaal Platteland van het ministerie van LNV en de Nota Ruimte van het ministerie van VROM (de ruimtelijke 'onderlegger' van de Agenda Vitaal Platteland). Verder stimuleren het provinciale Streekplan

van de Provincie Fryslân en vooral de Plattelandsprojecten deze ontwikkeling vanuit het perspectief van meervoudig gebruik van het landelijk gebied. In het kader van het Waddenfonds is een plan gehonoreerd dat voorziet in dergelijke netwerken langs de gehele Waddenkust, van Noord-Holland, via Fryslân naar Groningen tot aan de Duitse kust. Daarbij worden ook de Waddeneilanden, en dan met name het boerenland, eveneens meegenomen.

Beleidsthema's waar met 'wandelnetswerken' op ingespeeld kan worden zijn onder andere:

- *vergroten toegankelijkheid platteland;*
- *vergroten recreatiemogelijkheden en combinatie natuur en cultuurhistorie;*
- *plattelandsvernieuwing;*
- *verbreding plattelandseconomie;*
- *gebiedsgericht beleid in het algemeen, reconstructiebeleid in het bijzonder.*

Trends

Een aantal trends die voor (het draagvlak voor) van dergelijke netwerken interessant zijn om te noemen:

- *toenemend belang van natuurgerichte recreatie;*
- *meer belangstelling voor cultuurhistorie en streekgevoel;*
- *de opkomst van het (agrarisch) landelijk gebied als recreatieruimte;*
- *groei van de bestedingen ten behoeve van vrijetijdsactiviteiten;*
- *groei van het aantal verschillende activiteiten dat per uitstapje beoefend wordt;*
- *toenemende zorg om een gezond leven.*

Projectplan Waddenwandelpaden

Het projectplan 'Waddenwandelpaden, wandelen in de Waddenregio' is een integraal project voor de hele Waddenregio en is opgezet door de provinciale stichtingen Landschapsbeheer Groningen en Landschapsbeheer Friesland en Landschap Noord-Holland. Zij werken daarbij samen met het Wandelplatform LAW en de drie noordelijke provincies. De ANWB regio Noord is mede initiatiefnemer van het project en is als adviseur hieraan verbonden.

Het Waddenlandschap is een uniek landschap met een sterke eigen identiteit. Haar karakter wordt sterk bepaald door de schaal van de ruimte en door haar rijke cultuurhistorie. Het ontstaan en de geschiedenis van het gebied laten zich nog goed 'lezen' in het huidige landschap. Deze kwaliteiten zijn echter in grote delen van het gebied nauwelijks te ervaren omdat het gebied voor de bezoeker slecht ontsloten is.

Het project Waddenwandelpaden wil de toegankelijkheid en beleving van het authentieke waddenlandschap met haar bijzondere kwaliteiten vergroten voor een breder publiek. Dat gebeurt door het creëren van een samenhangend netwerk van wandelpaden die het landschap ontsluiten. Daarnaast wordt ook de informatie over het gebied, 'Het verhaal van de Wadden', op een aantrekkelijke wijze ontsloten en verspreid.

Met de uitvoering van dit project wordt geïnvesteerd in de kwaliteiten van natuur en landschap in de Waddenregio en de ontsluiting ervan voor bewoners en bezoekers van elders. Hiermee wordt de leefbaarheid van het gebied voor de bewoners vergroot en de ontwikkeling van een duurzame vorm van toerisme en recreatie gestimuleerd, die is gebaseerd op de beleving en de waardering van de natuur en het landschap.

Het project sluit nauw aan bij de verschillende beleidsnota's voor het gebied en bij de doelstellingen en prioriteiten van het Waddenfonds, zoals verwoord in het 'Investeringsplan Waddenfonds' en het 'Uitvoeringsplan Waddenfonds 2007 – 2012'. Voor de uitvoering van het project is een financieringsaanvraag bij het Waddenfonds ingediend, die bij de eerste tranche is gehonoreerd..

Het projectplan bestaat uit de volgende drie onderdelen:

Wandelpadennetwerk

Het ontwikkelen en realiseren van een netwerk van wandelpaden en routes in de gehele Waddenregio om het gebied te ontsluiten voor de wandelaar. Het netwerk bestaat uit bestaande en nog te realiseren historische wandelpaden, ommetjes en doorgaande wandelroutes die via een knooppuntensysteem met elkaar verbonden zijn.

Waddenwandelpad

Het realiseren van een doorgaande Waddenwandelroute waarvan de ruggengraat wordt gevormd door het LAW-kustpad. Deze route wordt versterkt en uitgebouwd met extra lussen en verbindingen tussen de uitvalspoorten aan de kust en het achterland.

Waddenwandel-evenement

Het voorbereiden van een Waddenvierdaagse: een groot terugkerend wandelevenement in het hele waddengebied, waarbij men vanuit verschillende startplaatsen aan de Waddenkust kan wandelen om er de unieke kwaliteiten van het Waddengebied te beleven.

Door een uitgebreide communicatie en promotiecampagne worden de verschillende onderdelen van het project en de kwaliteiten van het gebied bij een breed publiek onder de aandacht gebracht. Daarmee wordt het Waddengebied als wandelgebied goed op de kaart gezet.

De werkwijze van het project kenmerkt zich door een brede en open benadering van alle betrokken partijen om zoveel mogelijk draagvlak en betrokkenheid te verwerven. De bewoners van het waddengebied spelen een belangrijke rol bij het ontwikkelen en realiseren van het Wandelnetwerk. Daarbij wordt een werkwijze gehanteerd, gebaseerd op de positieve ervaringen bij de uitvoering van de Ommetjesprojecten van Landschapsbeheer en het project Historische voetpaden in Friesland.

Aanleiding en probleemstelling

Het landschap van de Waddenkust is uniek door haar weidsheid, de natuur en de rijke historie die nog aan zoveel landschappelijke elementen en structuren valt af te lezen. Maar deze kwaliteiten zijn nauwelijks te ervaren en blijven verborgen, omdat het gebied voor de bezoeker slecht ontsloten is.

Van oudsher is het Waddenlandschap een veel toegankelijker landschap. Eeuwenlang bestond er een netwerk van voetpaden rond en tussen de dorpen, langs de waterwegen en de dijken. De namen kerkepaden, ossengangen en jaagpaden geven nog aan hoe ze werden gebruikt en op oude kaarten zijn ze nog herkenbaar. Tijdens de ruilverkavelingen, in de tweede helft van de vorige eeuw, werd echter het grootste deel van deze paden opgeruimd. Daardoor is de toegankelijkheid van grote delen van het waddengebied nu zeer beperkt. Uit landelijk onderzoek blijkt dat de regio's grenzend aan de waddenkust voor wandelaars tot de minst toegankelijke gebieden van Nederland behoren. Om dit unieke landschap van binnenuit te kunnen beleven, moet het beter worden ontsloten voor bezoekers.

Behoefte aan wandelmogelijkheden

Er bestaat een reële behoefte aan wandelmogelijkheden bij zowel de bewoners als de bezoekende toerist. Dit blijkt onder meer uit het succes van recente projecten als de Ommetjesprijsvraag van Landschapsbeheer Nederland en het project Historische Voetpaden in Noordoost-Friesland van Landschapsbeheer Friesland. Door het draagvlak bij de bewoners konden hierbij in de afgelopen jaren ruim 400 kilometer aan (historische) voetpaden worden gerealiseerd. Ook in veel dorpsvisies geven bewoners aan meer wandelmogelijkheden te wensen. In de recreatieve sector wordt nog steeds een toename van wandelen gesignaleerd. Wandelen is de meest voorkomende recreatie-activiteit in ons land.

Knelpunten toeristische ontwikkeling Waddengebied

De belangstelling van recreanten en toeristen voor actieve vormen van recreatie, gericht op beleving van natuur, cultuurhistorie en landschap neemt toe, aldus het NRIT in haar trendrapporten over recreatiegedrag. Dit biedt goede kansen voor de Waddenregio. De ontwikkeling van deze duurzame vorm van toerisme en recreatie kan het gebied een belangrijke economische impuls geven. Het grootste knelpunt hierbij vormt de beperkte toegankelijkheid en de onbekendheid van grote delen van het Waddengebied. Daarom moet worden geïnvesteerd in een aantrekkelijk, toegankelijk en bereikbaar landschap. De ontsluiting van het gebied door een wandelroutenetwerk dat op een aantrekkelijke wijze de trekkers en parels van het gebied met elkaar verbindt maakt hier deel van uit. Daarbij is een goede promotie en marketing van de bijzondere kwaliteiten en de recreatieve mogelijkheden van het gebied van groot belang.

Deze knelpunten en analyse waren voor de betrokken partijen de voornaamste redenen om samen het project Waddenwandelpaden op te zetten. De grote belangstelling voor de Ommetjesprijsvragen van Landschapbeheer Nederland en het succes van het project Historische Voetpaden in Noordoost-Friesland waren de directe aanleiding om met elkaar voor deze opzet te kiezen.

Doelstelling

Het project heeft tot doel de natuur- en landschapswaarden van het bijzondere Waddengebied te ontwikkelen en te versterken door de toegankelijkheid en de belevingswaarde ervan te vergroten voor een breder publiek. Dit wordt gerealiseerd door het creëren van een samenhangend routenetwerk van wandelpaden die het landschap ontsluiten. Een toegankelijk landschap is een beleefbaar landschap. Voor het netwerk wordt zoveel mogelijk gebruik gemaakt van kenmerkende landschappelijke en cultuurhistorische elementen en lijnen in het gebied als wierden en terpen, oude dijken en kolken en natuurlijke watergangen. Ook de informatie over de rijke historie, de natuur en het landschap langs de wandelroutes (het verhaal van het Waddenlandschap) wordt op een aantrekkelijke wijze ontsloten en verspreid. Hierdoor neemt de kennis en de waardering voor het landschap toe en wordt het draagvlak voor het behoud en herstel van landschappelijke en cultuurhistorische elementen groter. Met de uitvoering van dit project wordt geïnvesteerd in de kwaliteiten van natuur en landschap in de Waddenregio en de ontsluiting ervan voor bewoners en bezoekers van elders.

Leefbaarheid en duurzaam toerisme

De ontsluiting van het landschap en de informatie hierover zal de leefbaarheid van het gebied versterken en voorwaarden creëren voor een duurzame vorm van toerisme en recreatie, gebaseerd op de natuur en het landschap. Het ontwikkelen en herstellen van wandelpaden voorziet in een behoefte van de bewoners; hun directe leefomgeving en ook de relatie tussen de dorpen en hun omgeving wordt erdoor verbeterd. Met de recreatieve mogelijkheden

zullen ook het aantal recreanten en toeristen in de regio toenemen. Horeca, bed en breakfast-voorzieningen, campings, verkooppunten van streekproducten breiden zich uit. hetgeen leidt tot een versterking van de lokale economie en een positief effect op de leefbaarheid.

De verbetering van de toegankelijkheid van het Waddengebied door aanleg van het Wandelpadennetwerk geeft een impuls aan een duurzame vorm van toerisme en recreatie dat is gebaseerd op waardering en beleving van natuur en landschap. De huidige mogelijkheden voor toerisme en recreatie worden hierdoor verbreed. De organisatie van een terugkerend Waddenwandel-evenement en de vele andere promotie- en marketingactiviteiten uit het communicatieplan zorgen voor een brede bekendheid van de bijzondere kwaliteiten en recreatiemogelijkheden van het Waddengebied.

► Concrete doelen

1. Wandelnetwerk

Het ontwikkelen en realiseren van een netwerk van wandelpaden en routes in de gehele Waddenregio om het gebied te ontsluiten voor de wandelaar. Het netwerk bestaat uit bestaande en nog te realiseren (historische) wandelpaden, ommetjes en doorgaande wandelroutes die via een knooppuntensysteem met elkaar verbonden worden.

Output: Een netwerk van wandelpaden waarin bestaande en nieuwe wandelroutes met elkaar verbonden zijn. De lengte van de nieuwe wandelroutes en paden is in totaal 1050 km en is per provincie geraamd op: Noord-Holland 150 km; Groningen 525 km en Friesland 375 km.

2. Waddenwandelpad,

Het realiseren van een doorgaande lange afstand waddenwandeldroute door het hele waddengebied, waarvan de ruggengraat wordt gevormd door het LAW-kustpad. Deze route wordt versterkt en uitgebouwd met extra lussen en verbindingen tussen de uitvalspoorten aan de kust en het achterland.

Output: De lengte van de extra lussen LAW en de Noord – Zuid verbindingen is in totaal 150 km en is per provincie geraamd op: Noord-Holland 22 km; Groningen: 60 km en Friesland 67 km.

3. Informatie en marketing

Door een uitgebreide communicatie- en promotiecampagne worden de verschillende onderdelen van het project en de kwaliteiten van het gebied bij een breed publiek onder de aandacht gebracht. Daarmee wordt het Waddengebied ook als wandelgebied goed op de kaart gezet. Alle wandelroutes worden beschreven op routekaarten, en op een website. Daarnaast wordt de toepassing en ontwikkeling van nieuwe technologieën op gebied van navigatie en informatie-ontsluiting in het project opgenomen.

Output: Uitvoering van het communicatie / promotieplan inclusief website + kaartmateriaal.

4. Waddenwandelevenement

Het voorbereiden van een Waddenwandelvierdaagse: een groot terugkerend wandelevenement in het hele Waddengebied, waarbij men vanuit verschillende startplaatsen aan de Waddenkust kan wandelen om er de unieke kwaliteiten van het Waddengebied te beleven. Hierbij kan gebruik worden gemaakt van de expertise van ervaren organisaties die betrokken zijn bij evenementen als de Hollandse Strandzesdaagse, de Friese Slachte Marathon en Elfstedenwandeltocht, de Drentse Fietsvierdaagse en de Groningse Tocht om de Noord.

Output: een organisatie- en financieringsplan voor de opzet en exploitatie van het Wandelevenement.

Projectopzet

Het project wordt uitgevoerd door de provinciale landschapsbeheerorganisaties van Groningen en Friesland en Landschap Noord-Holland. Zij vormen de interprovinciale projectkerngroep die de uitvoering van het hele project coördineert en de voortgang bewaakt. Landschapsbeheer Groningen is penvoerder. In elke provincie wordt een provinciale projectkerngroep opgezet die zorg draagt voor de uitvoering in haar provincie en terugkoppelt naar de projectkerngroep. Daarnaast wordt per provincie een brede projectgroep gevormd van overheden en organisaties die bij de verdere uitwerking en uitvoering zijn en worden betrokken. In deze brede projectgroep nemen afhankelijk van de provincie deel de organisaties: St. LAW, VVV's, Vereniging Groninger Dorpen, Doarpswurk Fryslân, MKB, ANV's, NLTO, Stichting Oude Groninger kerken, Natuurmonumenten, Staatsbosbeheer, Waddenvereniging, mogelijk sport- en wandelorganisaties. De betrokken overheden zijn: Provincie Groningen, Provincie Friesland: Plattelandsprojecten N.O. Friesland, N.W. Friesland, de Waddeneilanden, Provincie N. Holland: Plattelandsprojecten Kop van N. Holland en Texel, gemeenten en waterschappen in de waddenregio.

Locatie

Het project wordt uitgevoerd in de gehele Nederlandse Waddenregio (werkgebied Waddenfonds), bestaande uit de kustgemeenten van Noord-Holland, Friesland, Groningen inclusief de Waddeneilanden. De gemeente Winsum grenst eveneens voor een deel aan de Waddenkust. Om een integraal doorlopend wandelnetwerk voor het Waddengebied te kunnen realiseren wordt een deel van de gemeente Winsum eveneens in het project meegenomen.

Werkwijze

De werkwijze wordt verder per onderdeel aangegeven.

Netwerk Waddenwandelpaden

Er wordt een netwerk gerealiseerd van (deels historische) wandelpaden door de Waddenregio. Bij de ontwikkeling hiervan worden bestaande paden gekoppeld aan nieuw te realiseren wandelpaden, zoals Ommetjes rond de dorpen, te herstellen historische voetpaden, wandelpaden over boerenland etc.. Zo ontstaat een netwerk van wandelpaden in de Waddenregio, die de Waddenkust, de eilanden en het achterland met elkaar verbindt. Voor de bewoners een welkome aanvulling op de nu schaarse wandelmogelijkheden; voor de recreant/toerist van buiten de regio een ware ontdekkingstocht door een nog redelijk onontgonnen kustgebied.

De werkwijze bij de realisatie van het wandelnetwerk is gebaseerd op de 'Handleiding Ommetjes' van Landschapsbeheer Nederland en de werkwijze van Landschapsbeheer Friesland bij het project Historische Wandelpaden in Noordoost-Friesland. In grote lijnen bestaat deze uit de volgende onderdelen :

- *Organiseren workshops per gemeente, waarbij oude paden worden opgetekend op kaarten en werkgroepen worden opgericht voor verdere inventarisatie en het vaststellen van tracés voor de ommetjes en het locale wandelnetwerk . LB + VGD / Doarpswurk Fryslân.*
- *Begeleiden van werkgroepen door LB. De werkgroepen inventariseren de trajecten van de historische paden in hun gemeente, en peilen de bereidheid van de betrokken grondeigenaren om mee te werken.*
- *De trajecten worden uitgewerkt in detail. Er wordt een kaart gemaakt van het traject en een lijst van noodzakelijke voorzieningen. Met de grondeigenaren worden hierover (globale) afspraken gemaakt.*
- *De werkgroepen leveren de globale plannen in bij LB.*
- *De werkgroepen leveren teksten en foto's aan voor informatiebord, over natuur, landschap en historie en verhalen uit de streek.*
- *De werkgroepen geven aan waar mogelijkheden zijn voor lokale recreatie, accommodatie, en openbaar vervoer.*
- *De werkgroep kijkt of er mogelijkheden zijn voor meer ruimte voor plant en dier.*
- *LB maakt kaarten, de ideeën worden vervolgens uitgewerkt in een uitvoeringsplan met begroting.*
- *Het uitvoeringsplan wordt doorgesproken met de desbetreffende werkgroep en de grondeigenaar.*
- *Het plan wordt uitgevoerd, indien nodig met inschakeling van een plaatselijke aannemer en/ of met medewerking van mensen uit het dorp. Uitvoering en directie LB.*

Lange Afstand Waddenwandelpad

De bestaande LAW-paden: het Hollands Kustpad, het Friese Kustpad en het Wad- en Wierdenpad worden versterkt en uitgebouwd. Ze worden aangevuld met extra 'lussen' onder andere over de waddeneilanden Texel, Vlieland, Terschelling, Ameland en Schiermonnikoog. Ook langs de kust en door het 'achterland' worden enkele extra lussen uitgezet. Referentie is het Wad-en Wierdenpad in Groningen, dat op een deel van het traject al een extra lus langs de wierden kent. De bestaande afzonderlijke LAW-paden langs de kust worden gekoppeld tot één Waddenpad, met (extra) lussen die ook als aparte route kunnen worden gelopen.

Noord-zuid-verbindingen

Haaks op deze doorgaande wandelroute langs de Waddenkust worden noord-zuid-dwarsverbindingen uitgezet: routes van Wierde tot Wad of Terp tot Wad. Aan de noordzijde van de routes ligt het wad en de kustlijn met de havens, de kleinere vissersdorpen en bijzondere plaatsen als Den Helder, Den Oever, Anna Pauwlon, Wieringen, Harlingen, Moddergat, Paesens, Lauwersoog, Noordpolderzijk, Kloosterburen, Termunterzijk. Deze plaatsen vormen de uitvalspoorten voor allerlei activiteiten op en langs het wad als wadlopen, vaartochten, vissen, excursies en wadsafarjes. Naar het zuiden toe doorlopen de routes het landschap van de waddenkust naar Wierden of Terpen. Zij volgen daarmee de ontwikkelingsgeschiedenis van het waddegebied van jong naar oud, hetgeen te beleven is aan de hand van dijken, kolken, wierden en maren. Aan de zuidzijde van de route ligt

het cultuurhistorisch zo rijke gebied van de wierden- en terpdorpen, de bijzondere kerken, borgterreinen, staten en stinzen, monumentale boerderijen en andere parels van het waddengebied.

Per provincie worden de mogelijke en meest interessante noord-zuid verbindingen aangegeven. Bij de opzet van de Waddenwandelroute wordt de werkwijze gevolgd van de stichting Wandelplatform LAW. Voor De friese kust en Waddeneilanden wordt gebruik gemaakt van de inventarisaties van het project Oude Paden - Nieuwe Wegen en de hieruit ontstane Landschapskaart

Informatie en marketing

Alle wandelroutes worden beschreven op routekaarten en op een website (portal), die per regio benaderbaar is. Daarnaast wordt de toepassing en ontwikkeling van nieuwe technologieën op gebied van navigatie en informatie-ontsluiting in het project opgenomen. Het project is hiermee innovatief. De toepassing van GPS en bijvoorbeeld PDA's, waarmee je informatie van de website kunt downloaden, wordt mogelijk gemaakt. In de toekomst is deze techniek steeds meer standaard in mobiele telefoons geïntegreerd. Bij VVV's, in hotels en in arrangementen wordt deze vorm van informatievoorziening aangeboden. Bij de informatieverstrekking wordt veel aandacht geschonken aan de bijzondere kenmerken van het landschap en haar rijke historie, horeca- en overnachtingsmogelijkheden, galerie's, evenementen en mogelijkheden voor activiteiten. Een en ander in nauwe samenwerking met de VVV's en provinciale promotieorganisaties.

Vorbereiding Waddenwandelvierdaagse

Voor de voorbereiding van de Waddenwandelvierdaagse wordt een werkgroep ingesteld uit de deelnemende partijen, geadviseerd door de ANWB regio Noord. Deze werkgroep zal een organisatie- en financieringsplan opstellen voor de opzet en exploitatie van dit wandelevenement. Hierbij wordt de expertise van ervaren organisaties ingezet die betrokken zijn bij evenementen als de Hollandse Strandzesdaagse, de Friese Slachte Marathon, de Friese Elfstedenroute, de Drentse Fietsvierdaagse en de Groningse Tocht om de Noord'. Samenwerking en afstemming wordt gezocht met deze bestaande evenementen in de Waddenprovincies en met sport- en wandelorganisaties.

Het evenement is erop gericht het Waddengebied als één geheel op de kaart zetten en te promoten. In deze opzet is het een versterking van alles wat er al in de verschillende regio's afzonderlijk gebeurt. Een groot jaarlijks terugkerend grootschalig wandelevenement zet de Waddenregio op de kaart. Dit evenement is een belangrijke motor voor een continue focus op de hele Waddenregio. De marketing en promotie van de campagne wordt ook op het landelijke publiek gericht. Het wandelevenement krijgt meerdere startlocaties en er kan over verschillende afstanden worden gelopen. Bij het uitzetten van de verschillende dagroutes en activiteiten wordt gezorgd voor een sterke interactie tussen Waddeneilanden, kustregio's en achterland. De uitvoering van het evenement is niet in het project opgenomen omdat de mogelijkheden en kosten hiervan op dit moment nog onvoldoende zijn in te schatten.

Resultaten en effecten na afloop van het project

De toegankelijkheid van het Waddengebied voor wandelaars zal zijn vergroot door de aanwezigheid van een samenhangend wandelrouten netwerk. Van deze wandelpaden wordt in toenemende mate gebruik gemaakt door zowel de eigen bewoners als bezoekers van buitenaf. Ook het Waddenpad wordt steeds beter bekend en vaker gelopen.

De kennis over de historie, de natuur en het landschap van het Waddenlandschap zal op een aantrekkelijke wijze beschikbaar zijn en raakt bij een breder publiek bekend. Bij de bewoners heeft dit geleid tot meer waardering voor het landschap en een groter draagvlak voor het behoud, herstel en de ontwikkeling ervan. Bij sommigen leidt dit tot concrete eigen initiatieven op dit vlak. Zij weten daarbij de juiste organisaties te vinden om hen hierbij te ondersteunen.

Duurzaam toerisme en recreatie, gebaseerd op het beleven van de natuur, het landschap en de rijke cultuurhistorie van het Waddengebied ontwikkelt zich tot een steeds belangrijkere economische factor. De bijzondere kwaliteiten van het gebied trekken een toenemende stroom recreanten en toeristen. Het aantal deelnemers aan de Waddenwandelvierdaagse neemt toe en de Waddenwandelsite wordt veel geraadpleegd.

De lokale middenstand profiteert van de toenemende stroom recreanten en toeristen. Diverse ondernemers organiseren activiteiten en arrangementen. Voor sommige agrariërs is het aanleiding hun bedrijfsactiviteiten te verbreden met de verkoop van regioproducten of het aanbieden bed en breakfastaccommodatie.

De ontsluiting van het landschap en de versterking van de lokale economie leidt tot een verbetering van de leefbaarheid in het gebied.

Projectvoorstel Waddenwandelvierdaagse

Een periodiek terugkerend wandelevenement kan een belangrijke prikkel geven om de regio al wandelend te beleven. Dat is de overtuiging van de organisatoren, die binnen het project 'Wandelen in de Waddenregio' verantwoordelijk zijn voor de organisatie van de Ommetjes, het Wandelnetwerk, de Gebiedsroutes en de Langeafstandswandeling. Sterker: zo'n wandelevenement kan een belangrijk bindmiddel zijn voor het gehele wandelconcept voor de Waddenregio. Om te blijven genieten van natuur en landschap heeft de organisatie promotiemateriaal ontwikkeld voor de Ommetjes, het Wandelnetwerk, de Gebiedsroutes en de Langeafstandswandeling. Daarnaast bestaat er nu dus nu de wens in dit kader een grootschalig periodiek wandelevenement te ontwikkelen. En dat is alleen maar mogelijk met medewerking van de bevolking, het openbaar bestuur en het bedrijfsleven.

De eerste gedachte voor een evenement gaat uit naar een Waddenwandelvierdaagse, met verschillende startplaatsen. Elke dag wordt dan een andere route gelopen. Een dergelijke

opzet is vergelijkbaar met de Drentse fietsvierdaagse. Een startplaats is bijvoorbeeld Dokkum. De eerste dag wordt dan een rondje gelopen richting het Lauwersmeer, de tweede dag richting Veenklooster, de derde dag richting Hogebeintum en de vierde dag wordt op Ameland gewandeld. Andere startplaatsen kunnen zijn Den Helder, Harlingen, Warffum en Delfzijl. De organisaties denken aan 4 of 5 startplaatsen. Natuurlijk kunnen de deelnemers hun eigen wandelmodules samenstellen en zijn er per dagroute verschillende afstanden die gelopen kunnen worden.

Om een dergelijk evenement te ontwikkelen zijn de volgende werkzaamheden noodzakelijk:

- Samenstelling en oprichting van een initiatiefgroep;
- Verkenning en analyse van bestaande (wandel)evenementen in de Waddenregio;
- Verkenning van een mogelijke samenwerking met het 'wandelkader' in de regio;
- Onderzoek naar de mogelijkheden voor samenwerking met de bevolking, de autoriteiten en het bedrijfsleven;
- Onderzoek naar de mogelijkheden voor de inzet van vrijwilligers uit de regio;
- Verkenning en vastlegging van mogelijke startplaatsen en wandelroutes;
- Afstemming met diverse evenementenkalenders;
- Onderzoek naar en vaststellen van de gewenste organisatievorm;
- Onderzoek en vaststellen van de financiering van het evenement;
- Opstellen van het uitvoeringsplan met draaiboek en begroting.

3 Wandelen over Boerenland

► Openstelling agrarisch gebied

Het onderwerp 'openstelling agrarisch gebied' is actueel, zie bijvoorbeeld: de geruchtmakende Holysloot-zaak (zie pag. 77); diverse projecten van agrarische natuurverenigingen waarbij recreatief medegebruik van landbouwgrond bestudeerd en/of gerealiseerd wordt.

Hete hangijzers in openstelling van agrarisch gebied zijn:

- de (beperkte) financiële vergoeding die aan openstelling gekoppeld is;
- angst voor de overdracht van dierziektes;
- verlies aan privacy;
- zorg over schade en zwerfvuil;
- zorg over mogelijke aansprakelijkheid bij ongelukken en ongelukjes;
- overlast van honden;
- wijziging bestemming (kun je nog terug als je eenmaal meedoet?);
- belemmering van doorgang voor agrarisch verkeer.

Positieve bijdrage aan maatschappij

In de praktijk lijkt het dat agrariërs die hun land openstellen voor recreanten dit vooral doen vanuit imago-overwegingen en deels om extra inkomsten uit agrotourisme te genereren. Agrariërs die mee willen werken, willen hiermee vooral een positieve bijdrage leveren aan de maatschappij. Ook willen ze op deze manier laten zien dat natuur en landbouw met elkaar verweven kunnen worden en willen mensen in staat stellen te genieten van de ruimte en rust in het landelijk gebied. De vergoeding-per-meter komt duidelijk op de tweede plaats. Het is vanuit die ervaring een idee enthousiaste agrariërs 'ambassadeur' te maken richting collega's die nog over de streep getrokken moeten worden.

Argumenten tegen opstelling

Toch blijkt uit een door het LEI uitgevoerde enquête onder 700 land- en tuinbouwers verspreid over alle grondgebonden bedrijfstypen dat de bereidheid om een wandelpad toe te staan op het bedrijf in beginsel niet hoog is. Hierbij speelde niet alleen het feit dat men de in het onderzoek voorgestelde vergoeding te laag vond een rol (17% als reden voor niet-deelname), maar ook allerlei andere zaken. De aantasting van de privacy en mogelijke belemmeringen in de agrarische bedrijfsvoering werden als hoofdmotief aangeduid om niet mee te doen (beide redenen 29%). Ook de vrees voor hondenoverlast (18%) en de vrees voor bedrijfsrisico's scoorden hoog (17%). Verder waren er angsten voor zwerfvuil (14%) en vond men dat men te veel voorzieningen moest aanbrengen (13%). Verder gaf 17% aan geen mogelijkheden te hebben en vond 12% dat er voldoende wandelmogelijkheden waren in de omgeving.

Niet altijd zijn de motieven van agrariërs om hun land niet open te stellen even duidelijk. Soms is het koudwatervrees of gewoon geen zin hebben. Daar worden (schijn)argumenten aan gekoppeld als: bang voor dierziektes, bang voor zwervvuil, weidevogelgebied (NB Je kunt paden afsluiten in het broedseizoen) of hondenoverlast. Niet meedoen is vooral angst vooraf, agrariërs die wel meedoen blijven enthousiast (kennelijk valt het dus mee met de ziektes, de honden en het zwervvuil).

Problemen die tussen de oren zitten zijn óók problemen

Wandelpaden over boerenland zijn nog dun gezaaid in Nederland en het is vaak moeilijk om boeren zo ver te krijgen dat ze hun land voor wandelaars openstellen. Veel mensen (niet-boeren) hebben

het over 'koudwatervrees' bij boeren. Zij zeggen dat het in veel gevallen een psychologisch probleem is dat 'tussen de oren zit'. Want, is de redenering, in de praktijk lijken vele van de door boeren genoemde bezwaren mee te vallen. Toch zullen we, als we willen komen tot meer paden over boerenland, de angsten en onzekerheden serieus moeten nemen. En het zijn zeker niet allemaal irreële angsten!

Beperken van overlast

Voor de meest optimale vorm van openstelling van landbouwgrond is voor de agrariër sprake wanneer er zo weinig mogelijk overlast door ontstaat. Allereerst gaat het om de locatie van paden.

Deze mogen niet over of langs het woonerf van de boer lopen. Bij voorkeur bevinden paden zich langs de randen van percelen en niet erdoorheen. Tevens gaat het om het soort paden dat gerealiseerd wordt. Bij voorkeur zijn dit onverharde paden, omdat dit in de toekomst flexibiliteit garandeert. Tot slot zijn er voorwaarden te stellen aan het gebruik van de paden. De agrariërs hebben bij openstelling kleinschaligheid op het oog, d.w.z. kleine aantallen wandelaars. Hierbij moeten honden, fietsen en auto's zoveel mogelijk geweerd worden. Bij het beperken van overlast kan door een positieve benadering van de wandelaar, bijvoorbeeld door informatieverstrekking, bereikt worden dat de wandelaar zich realiseert dat hij te gast is op het land van de boer.

Openstelling betekent niet perse dat het hele gebied toegankelijk is. Openstelling kan worden beperkt qua ruimte, tijd en doelgroep. Zo kun je een gebied openstellen voor wandelaars, maar niet voor ruiters of hondenuitlaters. Er is een aantal vormen van openstelling te onderscheiden:

- *Volledige openstelling: toegang tot het agrarische gebied zonder enige beperking of voorwaarde. Dit is in de meeste gevallen onmogelijk, omdat het de agrarische bedrijfsvoering hindert of schade toebrengt.*
- *Openstelling op wegen en paden: recreanten kunnen wegen en paden gebruiken,*

bijvoorbeeld bestaande kavelpaden of lopen langs akkerranden of sloten. Toegang tot de akkers of weilanden zelf wordt gereguleerd. Bepaalde voorzieningen zoals rasters of klaphekjes helpen om kwetsbare gebieden te ontzien

- Tijdelijke openstelling: in bepaalde tijden van het jaar kunnen recreanten wegen en paden niet betreden, bijvoorbeeld tijdens het broedseizoen van weidevogels. Bij arrangementen stellen agrariërs hun bedrijf en gronden open op bepaalde dagen en tijden en bezoeken recreanten het gebied onder begeleiding.*
- Beperkte openstelling: bepaalde doelgroepen kunnen worden geweerd. Te denken valt aan fietsers, automobilisten, maar ook aan ruiters of hondenuitlaters. Dit kan bijvoorbeeld door het aanbrengen van 'Verboden toegang' bordjes. Effectiever is het aanbrengen van voorzieningen die zorgen dat bepaalde recreanten wegen of paden niet kunnen betreden.*

Case: de zaak Holysloot

De voorzieningenrechter van de rechtbank Amsterdam heeft de eisen van wandelaars in het kort geding dat was aangespannen tegen een onwillige boer te Holysloot vrijwel geheel toegewezen.

De voorzieningenrechter bepaalde dat de gedaagde agrariër moet gedogen dat wandelaars van Holysloot naar de Uitdammerdijk en omgekeerd "onbelemmerd en vrij" van het pad gebruik kunnen maken. Het Hoogheemraadschap Hollands Noorderkwartier (de beheerder van het pad) en andere betrokkenen moeten in staat gesteld worden (binnen drie weken) voorzieningen te treffen, zodat het pad ook weer herkenbaar en begaanbaar wordt. Daarna kunnen wandelaars, waaronder inwoners van het dorp Holysloot en wandelaars van het Zuiderzeepad er weer gebruik van maken, "op straffe van een dwangsom van € 50,- voor iedere keer dat de agrariër een wandelaar of een groep wandelaars belemmert om gebruik te maken van het pad, tot een maximum van € 50.000,--". Door deze uitspraak is meer duidelijkheid gekomen in de afdwingbaarheid van enkele soortgelijke gevallen in Nederland, waarbij één onwillige particulier een wandelmogelijkheid onmogelijk maakt..

Financiering

Voor de financiering van ommetjes is het goed onderscheid te maken tussen:

- financiering aanleg;*
- financiering openstelling en onderhoud.*

De ervaring leert dat de kosten voor aanleg via allerlei subsidieregelingen, bijv. Europees / provinciaal, relatief gemakkelijk te dekken zijn. Het is moeilijker geld voor openstelling en onderhoud beschikbaar te krijgen, omdat veel subsidieregelingen slechts eenmalig uitkeren en het bij beheer om structurele kosten gaat. Deze kosten zijn daarom met name iets om gemeenten voor aan te spreken.

Financiering aanleg

Onder deze kosten vallen in ieder geval:

- *kosten projectmanagement (mensen);*
- *kosten daadwerkelijke realisering wandelpad (hekken, raster, veeroosters, bruggetjes, informatieborden, routepaaltjes);*
- *kosten publiciteit (folder, website, openingsbijeenkomst).*

Sponsoring

Een andere mogelijkheid om extra geld te krijgen is door sponsoring. Je kunt bijvoorbeeld lokale bedrijven vragen voor een vast bedrag per honderd meter het onderhoud van het pad te sponsoren.

Bedrijven kunnen hiervoor een tegenprestatie aangeboden worden in de vorm van naamsvermelding op een bord langs de route. Indien het wandelpad in de omgeving van kantoren of een bedrijventerrein ligt kan een link gelegd worden met het belang van 'lunchwandelen'.

Inkomsten uit het pad. Als onderdeel van het toeristischrecreatief product van een streek of regio kan een wandelroute mogelijk geld opleveren. Te denken valt aan samenwerking met VVV's en horeca, het maken en verkopen van routegidsen en het geven van excursies.

Aandachtspunten en tips:

- *vaak kan beroep gedaan worden op een gemeentelijke of provinciale regeling, neem daarom zeker contact op met de provincie en de gemeente(n);*
- *informeer zeker ook (via de provincie) naar mogelijkheden van Europees geld;*
- *zie voor subsidies bijvoorbeeld www.stichtingrecreatie.nl en de sites van de provincies, te benaderen via www.provincies.nl;*
- *'eigen' co-financiering kan (ook) gerealiseerd worden door de inzet van uren te kapitaliseren;*
- *lokale/regionale Rabobanken hebben vaak fondsen die voor ommetjes ingezet kunnen worden;*
- *via de Subsidieregeling Gebiedsgericht Beleid (SGB) is het onder bepaalde voorwaarde mogelijk geld voor aanleg van een wandelroute te krijgen. Zie voor deze regeling www.gebiedsgerichtbeleid.nl of informeer bij de provincie (die deze regeling uitvoert);*
- *via de Subsidieregeling Netwerk Landelijke Wandelpaden (SNLW) is voor paden die onderdeel zijn van een erkende LAW (NB dit zijn dus veelal geen ommetjes!) en over landbouwgrond lopen onder bepaalde voorwaarden subsidie van voorzieningen mogelijk (maximaal € 9.075,60 per voorziening). Stichting Wandelplatform LAW voert deze regeling uit, samen met Laser. Zie www.hetInvloket.nl (zoek op 'wandelpaden');*
- *het is lastig inzicht te krijgen in de (toekomst van) allerlei subsidiestromen. SGB wordt ILG, Leader valt weg, POP is in verandering. Is dit een kans of een bedreiging?*
- *ook vanuit de SAN kan 'recreatie'subsidie benut worden (als je SAN benut móet je openstellen, bordjes 'opengesteld' moeten aanwezig zijn).*

Financiering openstelling en onderhoud

Onder deze kosten vallen in ieder geval:

- kosten openstellingsvergoeding;
- kosten onderhoud/beheer (kan ook onderdeel zijn van de openstellingsvergoeding).

Aandachtspunten:

- onderhoud/beheer zou een 'groene dienst' kunnen zijn;
- vergoedingen worden meestal per strekkende meter betaald, dus los van de breedte van het pad;
- momenteel bestaan van rijkswege alleen openstellingsvergoedingen voor paden die onderdeel zijn van een erkende LAW en over landbouwgrond lopen. Hiervoor krijgt opensteller via Wandelplatform LAW, uit een rijkspotje, 1 euro per strekkende meter voor 10 jaar (dit gaat via de SNLW-regeling);
- in het Friese Historische Wandelpadenproject wordt openstelling geregeld met een privaatrechtelijke overeenkomst voor 10 jaar. Het bedrag wordt in één keer betaald. Vergoeding is 50 eurocent per jaar per strekkende meter. Dit is een soort gemiddelde van landelijk voorkomende vergoedingen;
- uit een recent onderzoek naar in de praktijk voorkomende vergoedingen voor openstelling van boerenland (zie Pijnenburg 2004) blijkt dat die vergoeding momenteel varieert van géén vergoeding tot € 0,75 per strekkende meter pad (dus los van de breedte). Soms zijn bovenop een basisbedrag voor openstelling nog extra vergoedingen mogelijk, bijvoorbeeld een vergoeding voor verminderde opbrengst, een vergoeding voor verminderde privacy en een onderhoudsvergoeding (uiteraard zitten aan deze laatste vergoeding te verrichten werkzaamheden vast);
- GLTO heeft berekeningen gemaakt voor vergoedingen voor wandelpaden over boerenland die zij redelijk achten (zie Pijnenburg 2004). Hierbij komen zij tot ongeveer 1 euro per strekkende meter per jaar. Dit bedrag is opgebouwd uit een basisvergoeding voor openstelling van € 0,45 per strekkende meter, een vergoeding voor opbrengstderving (grasland) van € 0,15 per m² en een overlastvergoeding van € 0,36 per m². Verder zou het voor de hand liggen om gebruik te maken van extra toelagen voor paden dichtbij de stad of dorpsrand. Tot een vergelijkbare uitwerking van een redelijk vergoedingssysteem komt het LEI (Rijk 2005).

Openstelling voetpaden betalen uit 'landschoonwet'?

Dirk Sijmons, tot 2008 rijksadviseur voor het landschap, ziet in de nabije toekomst ook nog andre mogelijkheden voor financiering. Volgens hem gaat het terugbrengen van onverharde paden in het agrarisch cultuurlandschap in het huidige tempo te langzaam. Er is volgende de rijksadviseur behoefte aan creatieve oplossingen. Daarbij denkt hij aan aan wettelijke aanpassingen, vergelijkbaar met de Natuurschoonwet van 1928 die landgoedeigenaren vrijstelling van successierechten geeft in ruil voor openstelling van hun landgoed. Iets vergelijkbaars kan hij voor de boeren verzinnen, met als bijkomend voordeel dat de opvolgingssituatie in de boerenbedrijven enorm verbetert.

Openstelling en juridische zaken

Om een wandelpad aan te leggen of te gebruiken moet de grond waarop het pad ligt toegankelijk gemaakt worden. Dit is in principe een privaatrechtelijke aangelegenheid. Het enige wat de eigenaar (of bij pacht de gebruiker) van de grond hoeft te doen is het toestaan van wandelaars. De bestemming van de grond kan doorgaans hetzelfde blijven. Omgekeerd kan de eigenaar in principe ook de toegang expliciet weigeren.

Het is absoluut gewenst om afspraken over openstelling van grond vast te leggen in een gebruikersovereenkomst. De ene partij (de landeigenaar) stelt grond beschikbaar, de andere partij (de initiatiefnemer van het wandelpad) realiseert recreatief medegebruik.

In principe kunnen partijen zelf bepalen wat er in de overeenkomst opgenomen wordt. Het is raadzaam in ieder geval artikelen op te nemen over de duur van de overeenkomst, over vergoeding voor openstelling, over onderhoud van de wandelroute en over aansprakelijkheid bij schade.

Als nadeel van privaatrechtelijke openstellingsregelingen kan worden gezien dat privaatrechtelijke regelingen (zoals overeenkomsten) weinig of geen dwingend karakter hebben. Toegankelijkheid blijft uiteindelijk afhankelijk van de wil van de grondeigenaar. De enige (publiekrechtelijke) regeling die wel een dwingend karakter heeft is de zogenaamde erfdiensbaarheidsregeling. Met deze regeling kan het recht van overpad via de rechter worden afgedwongen. Aansprakelijkheid en verzekeringen Hoewel wandelen een in vele opzichten tamelijk onschuldige activiteit is, zijn er toch gevallen denkbaar waarbij schade ontstaat door óf voor de wandelaar. Een wandelaar kan een hek vernielen, of in een kuil vallen en zijn enkel breken. In beide gevallen is de vraag: wie is verantwoordelijk? Het is gewenst van te voren te weten wat te doen bij schade en eventueel voorzorgsmaatregelen te nemen. Afspraken hierover kunnen gemaakt worden in eerder genoemde gebruiksovereenkomst.

Aansprakelijkheidsverzekering LAW

De Stichting Lange Afstands Wandelpaden heeft een aansprakelijkheidsverzekering afgesloten voor agrariërs die deelnemen aan de 'LAW-regeling' (de SNLW-regeling). De praktijk wijst uit dat er nog nooit iemand een claim heeft ingediend. Toch kan het prettig en belangrijk zijn om dit van te voren goed te regelen (zoals de Stichting LAW heeft gedaan).

In zijn algemeenheid wordt bij het openstellen van agrarisch gebied het plaatsen van bordjes "betreden op eigen risico" aangeraden, vooral omdat het bezoekers/wandelaars alert maakt en waarschuwt voor bijvoorbeeld loslopend vee. Het is niet in alle gevallen een juridische waarborg tegen aansprakelijkheid!

Toepassing van de erfdienstbaarheidsregeling

In het bekende kerkenpadenproject in het Gelderse Zieuwent (gerealiseerd in de periode 1994-1999) is op een slimme en succesvolle manier gebruik gemaakt van de erfdienstbaarheidsregeling. Kortgezegd houdt deze regeling uit het burgerlijk wetboek in dat een 'heersend' erf een 'dienend' erf in een notariële akte de verplichting kan opleggen om wandelaars over zijn terrein toe te laten. In Zieuwent heeft De Stichting Kerkepaden Zieuwent een klein stukje grond van 280 m² gekocht en daarmee als heersend erf het recht van overpad over een dienend erf verworven. Aan grondeigenaren wordt via de regeling van 'erfdienstbaarheid' een vergoeding betaald. Groot voordeel van het gebruik van deze regeling boven aankoop van grond is dat allerlei kosten, procedures en wetgeving (kadaster, notaris, melken mestrechten van boeren) buiten beeld blijven. Bovendien is het recht van overpad minder definitief dan verkoop, wat vooral psychologisch gezien voor een agrariër erg belangrijk kan zijn. De boer blijft eigenaar van zijn grond.

► Subsidieregeling wandelpaden over boerenland

Gras onder je voeten. Genieten van het Nederlandse cultuurlandschap, zonder hinder van auto's en fietsers. Een gevoel dat meer mensen zouden willen beleven. Het ministerie van Landbouw is daarom gestart met de subsidieregeling 'wandelpaden over boerenland'. Het gaat om een vergoeding voor de openstelling van boerenland voor wandelaars. Het Ministerie van LNV en de Provincies betalen elk 50% van de kosten. Het Wandelplatform-LAW vervult een coördinerende rol.

1000 km extra LNV-wandelpaden over boerenland

In november 2005 is een heus wandeldebat gevoerd in de Tweede Kamer. De initiatiefnemer hiervan is Wijnand Duyvendak van GroenLinks. Alle fracties en de ministers steunen zijn visie dat er veel meer wandelmogelijkheden moeten komen, ook over agrarische grond. Tijdens het debat over het Nederlandse wandelbeleid heeft minister Veerman (LNV) toegezegd dat er 1000 km aan wandelpaden over boerenland bij komt. Landbouwers krijgen per jaar voor de aanleg een vergoeding van 45 cent per strekkende meter. Veerman trekt hiervoor 300.000 euro extra uit. Voorwaarde is wel dat de provincies voor eenzelfde bedrag meedoen. Minister Peijs (V&W) hield daarentegen tijdens dat debat de beurs gesloten. Ze wil geen potjes aanbreken en stuurt alleen een brief naar de waterschappen om de oevers toegankelijker te maken voor wandelaars.

Bron: persbericht ANP, 9 november 2005

Randvoorwaarden

Ingediende plannen worden aan voorwaarden getoetst:

- *Individuele agrariërs kunnen een aanvraag indienen. Gezamenlijke aanvragen zijn ook mogelijk, bijvoorbeeld door agrarische natuurverenigingen, recreatieschappen, gemeenten of adviesbureaus. De subsidie is wel bestemd voor de grondeigenaren of pachter.*
- *De grondeigenaar of pachter moet de gronden waarop de wandelpaden komen te liggen als landbouwgronden (geregistreerd bij Dienst Regelingen) in gebruik hebben.*
- *Gedurende de periode waarvoor de aanvrager de verplichting aangaat moet hij/zij het gebruiksrecht hebben van die percelen waarover het pad loopt.*
- *Het pad moet begaanbaar zijn in alle seizoenen (bijzondere bepalingen als broedseizoen uitgezonderd) tussen zonsopkomst en zonsondergang. Dus zonder belemmering van bijvoorbeeld agressieve honden of stieren.*
- *Het pad dient exclusief voor wandelaars bestemd te zijn, behoudens het gewone agrarisch gebruik.*
- *Het boerenlandpad is op elk punt waar het betreden kan worden vanaf de openbare weg gemarkeerd met een standaard bordje 'opengesteld wandelpad'. Hierop kunnen gedragsregels geplaatst worden, bijvoorbeeld met betrekking tot een aanlijnplicht voor honden. Het Wandelplatform zal standaardbordjes gratis ter beschikking stellen.*

- *Het plan moet een wezenlijke bijdrage leveren aan de wandelmogelijkheden in de regio.
Drie mogelijkheden:*
- *Het boerenlandpad vormt een essentiële schakel in een lokaal ommetje, regionaal netwerk of landelijk netwerk.*
- *Het boerenlandpad vormt (evt. in combinatie met openbare of in het kader van een andere regeling opengestelde wegen) een op zichzelf staande rondwandeling met voldoende belevingskwaliteit. Maximaal 25% van de rondwandeling voert over voor wandelaars veilige verharde wegen of paden die ook gebruikt worden door andere weggebruikers (fietspaden en rustige plattelandswegen).*
- *Het boerenlandpad vormt een verbinding tussen twee bestemmingen (dorp, stad, recreatief/toeristische/cultuurhistorische/landschappelijke trekpleister). Maximaal 25% van de verbinding voert over - voor wandelaars veilige - verharde wegen of paden die ook gebruikt worden door andere weggebruikers (zoals fietspaden en rustige plattelandswegen).*
- *Voor alle drie de mogelijkheden geldt dat het eventueel oversteken van waterlopen, verkeerswegen en spoorlijnen veilig moet zijn. En deze barrières mogen geen grote afbreuk doen aan de belevingswaarde van de wandeling.*
- *Het pad moet binnen één jaar na goedkeuring van de subsidieaanvraag worden opgeleverd.*

Hoogte vergoeding

De hoogte van de vergoeding is vastgesteld op € 0,45 per strekkende meter wandelpad per jaar, bedoeld voor de agrariër. Indien er geld nodig is voor de aanleg van bijvoorbeeld klaphekjes, overstapjes, bruggetjes, en dergelijke, is de agrariër vrij om een deel van de vergoeding daarvoor aan te wenden. Men kan ook proberen om elders subsidie voor de aanlegkosten te regelen, bijvoorbeeld bij gemeenten of sponsors.

Veelgestelde vragen

1) Wie is mijn aanspreekpunt?

Men kan een initiatief aanmelden via de site www.boerenlandpad.nl van de Stichting Wandelplatform-LAW. Het Wandelplatform neemt vervolgens contact op met de provincie en informeert de aanvrager of deze in aanmerking komt voor de subsidie.

In geval van individuele aanvragen zal het Wandelplatform het informatiepunt voor agrariërs zijn. Veel initiatieven komen van collectief zoals bijvoorbeeld een agrarische natuurvereniging, landschapsbeheerorganisatie of dorpsvereniging. In die gevallen zal het Wandelplatform afspraken maken met de collectieve organisatie. Deze organisatie maken zelf de afspraken 'hun' boeren.

2) Is de aansprakelijkheid voor boeren en wandelaars geregeld bij ongevallen?

Hiervoor is in veel provincies – met name in Fryslân, Noord- en Zuid-Holland en Utrecht - een aansprakelijkheidsverzekering afgesloten die schade aan en door wandelaars dekt. Andere provincies overwegen ook zo'n oplossing. Soms ook hebben organisaties die optreden namens een collectief zelf zo'n verzekering afgesloten. Denk bij mogelijke ongevallen aan een wandelaar die door een houten overstapje zakt of aan een schaap dat te water raakt en verdrinkt. Overigens komen dergelijke ongevallen sporadisch voor.

3) Mag er een aanlijngebod voor honden gelden, of zelfs een hondenverbod ingesteld worden?

Ja, beide is mogelijk. Op bebording kan dit kenbaar gemaakt worden en eventueel is een anti-hondensluis aan te brengen om honden te weren.

4) Neemt een boer extra taken op zich als hij een pad over zijn terrein openstelt?

Dat zal afhangen van het pad. Een grasstrook langs een sloot zal een keer extra gemaaid moeten worden. De boer heeft een zorgplicht op zich genomen ten aanzien van de route over zijn terrein. Hij zal dus moeten nagaan of de wandelaar ongestoord en zonder gevaar die route kan lopen. Een jaarlijkse inspectie en het uitvoeren van noodzakelijke onderhoudstaken kunnen vrijwel altijd worden meegenomen met het gewone werk.

5) Is er sprake van een recht van overpad?

Nee, in principe hebben we het over de vrijwillige, en vaak tijdelijke, openstelling van agrarisch land. Indien alle partijen dit wensen, is het wel mogelijk om een recht van overpad (erfdienstbaarheid) te vestigen. In de meeste gevallen van boerenlandpaden gebeurt dit dus niet.

6) Is een bestemmingswijziging nodig?

Nee, we hebben het over agrarische grond en de bestemming wordt niet gewijzigd. Ook is het mogelijk om aan het einde van het contract het pad weer te sluiten.

7) Kan het plaatsen van een afvalbak helpen bij het tegengaan van zwerfafval op mijn grond?

Het kan, maar het Wandelplatform adviseert om geen afvalbak te plaatsen, omdat dit in veel gevallen leidt tot het achterlaten van meer zwerfvuil in en om deze plek.

8) Wie betaalt voorzieningen als bordjes, overstapjes, bruggetjes en klaphekjes?

Een antwoord op deze vraag verschilt per provincie en soms per situatie.

Collectieve aanvragen maken vaak deel uit van een totaalplan, waarin ook de voorbereidingskosten en de kosten voor voorzieningen en voor publicatie en promotie zijn meegenomen. Sommige provincies staan open voor zo'n totaalplan. Heel vaak heeft de plaatselijke gemeente ook wel een potje voor de kosten van zulke voorzieningen.

9) Hoe moet het als het pad tijdelijk niet begaanbaar is als gevolg werkzaamheden, zoals maaien, oogsten, verweiden en dergelijke?

Dan mag de boer het pad tijdelijk afsluiten. De afspraken die gemaakt worden, in de vorm van een korte overeenkomst, voorzien daarin.

10) Wat is de duur van de overeenkomst die de boer afsluit? En kan hij er van af als het niet bevalt?

In vrijwel alle gevallen is de duur gesteld op zeven jaar. De overeenkomst is opzegbaar; daarbij moet wel een redelijke termijn in acht genomen worden. De ervaringen van de afgelopen vijftien jaar zijn overigens van beide kanten (boer en wandelaar) positief. Beëindiging van de overeenkomst komt hoogst zelden voor.

► Vestiging gebruiksrecht

De ondergetekenden;

1. aanhef voorletters voorvoegsel naam, wonende te woonplaats, adres, postcode, hierna te noemen de contractnemer (partij 1)

en

2. Stichting Landschapsbeheer Friesland, Commissieweg 15, 9244 GB Beetsterzwaag (partij 2) vertegenwoordigd door mevrouw C.R.E. ter Steege, (Directeur)

komen het volgende overeen:

Artikel 1, Object

De contractnemer geeft bij dezen in gebruik ten behoeve van een wandelpad, onderdeel uitmakend van het netwerk van Historische Wandelpaden in Noordoost Friesland, de wandelroute genaamd wandelroutenaam/de wandelroute tussen plaats1 en plaats2, routenummer routenr, zoals aangegeven op de aan deze overeenkomst gehechte tekeningen, kadastrale aanduiding:

Gemeente	Sectie	Nummer	grasland/bouwland	verhard/onverhard pad
gemeente1	sectie1	nummer1	graslandbouwland1	verhardonverhard_pad1
gemeente2	sectie2	nummer2	graslandbouwland2	verhardonverhard_pad2
gemeente3	sectie2	nummer3	graslandbouwland3	verhardonverhard_pad3

Artikel 2, Contractperiode

De overeenkomst is aangegaan voor een termijn van 10 jaar, ingaande op ingangsdatum en eindigend op einddatum.

Artikel 3, Vergoeding en onderhoud

- a. Partij 2, Landschapsbeheer Friesland, betaald aan de contractnemer een vergoeding voor het gebruiksrecht van de percelen, inclusief het onderhoud van de hieronder genoemde voorzieningen door de contractnemer zoals hieronder vermeld, voor een totaal bedrag van € bedrag.

Soort	Aantal per eenheid	Bedrag per eenheid	Vergoeding
voetpad	meter		
klaphek	stuk		
landbouwhek	stuk		
brug/batting	stuk		
Totaal	meter		

- b. De totale overeengekomen vergoeding wordt in één keer betaald, na het ondertekenen van deze overeenkomst, door overmaking van het bedrag van € bedrag op rekeningnummer rekeningnr t.n.v. dhr/mevr. voorletters voorvoegsel naam te woonplaats.

Artikel 4, Verantwoordelijkheden van de contractnemer

Door de ondertekening van deze overeenkomst verplicht de contractnemer zich tot het volgende:

- a. Het openstellen van het voetpad en het verlenen van vrije, ongestoorde doorgang aan wandelaars gedurende de periode van 2 januari tot en met 31 december van elk kalenderjaar in de contractperiode.
- b. Het instandhouden en onderhouden van de volgende, voor dit voetpad noodzakelijke voorzieningen zoals hieronder vermeld en aangegeven op de door de partijen ondertekende bij deze overeenkomst gevoegde kaart:

Soort	Onderhoud	Opmerkingen
voetpad over grasland of bouwland, al of niet via een bestaand pad	> 2 x per jaar maaien of beweiden of vrij houden van gewas, vrije doorgang mogelijk houden	breedte van het pad > 0,5 m
landbouwherk/klaphek	repareren van kleine defecten, melden van grote defecten	
raster	instandhouden	
bewegwijzering	repareren van kleine defecten, het melden van grote defecten	
brug/batting	repareren van kleine defecten, het melden van grote defecten	

Grote defecten kunnen gemeld worden bij Landschapsbeheer Friesland of diens rechtsopvolger.

- c. De contractnemer dient de percelen waarover de aangegeven route loopt normaal agrarisch te beheren door beweiden, maaien en/of de verbouw van gewassen. Bij beweiding door vee die mogelijk een risico kunnen zijn voor de wandelaar, zal de contractnemer maatregelen nemen om dit risico te beperken, bijvoorbeeld door het afscheiden van het pad met een tijdelijk raster.

Artikel 5, Verantwoordelijkheden Landschapsbeheer Friesland

Door de ondertekening van deze overeenkomst verplicht Landschapsbeheer Friesland zich tot:

het plaatsen, instandhouden en onderhouden van de volgende, voor dit voetpad noodzakelijke voorzieningen zoals hieronder beschreven:

Soort alle voorzieningen	Onderhoud aanbrengen van alle voorzieningen, nodig voor het gebruik als wandelpad	Opmerkingen
brug/batting/klaphek/ landbouwhhek	aanbrengen en onderhouden	het onderhoud kan door Landschapsbeheer Friesland uitbesteed worden aan derden
bewegwijzering en bebording	aanbrengen en instandhouden van de gehele bewegwijzering en bebording	het onderhoud kan door Landschapsbeheer Friesland uitbesteed worden aan derden

Artikel 6, Verzekering

De contractnemer dient het vee dat zich op de in artikel 1 genoemde percelen bevindt, WA te verzekeren bij een solide verzekeringsmaatschappij. De contractnemer verplicht zich de bewijsstukken van deze verzekering in kopie aan Landschapsbeheer Friesland te sturen, direct na het afsluiten van deze overeenkomst.

Artikel 7, Schade

In geval van schade aan eigendommen van de contractnemer veroorzaakt door recreanten, kan de contractnemer beroep doen op de WA-verzekering die hiervoor door de provincie Fryslân is afgesloten. De ondertekende overeenkomst van de provincie is bijgevoegd als bijlage.

Artikel 8, Tijdelijke afsluiting

De contractnemer houdt zich het recht voor om het pad één dag per jaar, te weten op 1 januari, af te sluiten, om daarmee te voorkomen dat het pad een blijvende wettelijke openbare status zal krijgen.

Artikel 9, Bebording

Landschapsbeheer Friesland verplicht zich aan het begin en het eind van het pad over particulier grondgebied toegangsborden te plaatsen waarop de volgende tekst vermeld zal worden:

- U bent van harte welkom op dit wandelpad
- Alleen toegankelijk tussen zonsopkomst en zonsondergang.
- Dit pad loopt over particulier eigendom, u bent hier te gast.
- Betreden op eigen risico.
- Geen toegang met honden en paarden.
- Laat geen afval achter.
- Laat gewassen en dieren met rust.
- Het pad is gesloten op 1 januari.

- Wilt u de hekken die u opent ook weer goed sluiten!
- Als er kans bestaat op het uitbreken van planten- en/of dierziekten heeft de grondgebruiker het recht het pad tijdelijk af te sluiten.

Artikel 10, Ontbinding van de overeenkomst

Zowel de contractnemer als Landschapsbeheer Friesland of diens rechtsopvolger in dezen zijn bevoegd tot ontbinding van deze overeenkomst over te gaan indien de wederpartij enige bepaling van deze overeenkomst niet naleeft. De initiatiefnemer van die ontbinding is in dat geval verplicht dit schriftelijk aan de wederpartij kenbaar te maken en deze wederpartij in de gelegenheid te stellen alsnog de overeengekomen verplichtingen binnen 4 kalenderweken na te komen. Is binnen deze termijn van vier kalenderweken het gebrek niet hersteld dan kan tot ontbinding van deze overeenkomst worden overgegaan. De contractnemer verplicht zich daarbij een evenredig deel van de overeengekomen vergoeding terug te betalen aan Landschapsbeheer Friesland.

Artikel 11, Tussentijdse beëindiging

Deze overeenkomst kan te allen tijde ontbonden worden indien beide partijen hiermee instemmen.

Artikel 12, Rechtsopvolging

De Stichting Landschapsbeheer Friesland houdt zich het recht voor deze overeenkomst over te dragen aan een rechtsopvolger. Landschapsbeheer Friesland verplicht zich om de contractnemer hierover tijdig te informeren.

Artikel 13, Dwingendrechtelijke regels

Indien en zover een bepaling uit deze overeenkomst strijdig is, of zal worden met dwingendrechtelijke regels, blijft de bepaling buiten werking. Voor het overige blijft de overeenkomst alsdan van toepassing.

Aldus overeengekomen en in tweevoud opgemaakt en ondertekend

te woonplaats,

te Beetsterzwaag,

d.d. _____,

d.d. _____,

De contractnemer,
voorletters voorvoegsel naam.

Landschapsbeheer Friesland,
C.R.E. ter Steege (Directeur).

► Kosten-batenanalyse wandelen op boerenland

De Task Force Economie op het ministerie van Landbouw, Natuur en Voedselkwaliteit (LNV) heeft het project 'Kosten Baten Analyse bij beleid' in gang gezet om na te gaan welke rol maatschappelijke kosten-batenanalyse (MKBA) kan vervullen binnen de beleidsontwikkeling van dit ministerie. Dit onderzoek betreft een indicatieve MKBA van de case 'Toegankelijkheid platteland', die in dit onderzoek gedefinieerd wordt als 'wandelen op boerenland'. Naast de MKBA is ook een beperkte financiële analyse uitgevoerd voor de aanleg en openstelling van wandelpaden op boerenland. Op basis van deze casestudie is op 7 november 2006 een workshop gehouden op het ministerie van LNV om LNV'ers meer vertrouwd te maken met een MKBA in de praktijk.

Inleiding

Het grootste deel van Nederland is platteland en dan met name boerenland. Meestal is boerenland niet toegankelijk voor burgers; het is immers primair een productiemiddel voor agrarische bedrijfsuitoefening. Vanuit de maatschappij gezien is er echter wel een behoefte aan activiteiten in en beleving van landschap en natuur. Deze kan worden gerealiseerd door boerenland toegankelijk te maken voor wandelen. Volgens Kroon en Kuhlman (2004) neemt de vraag naar wandelpaden in de toekomst toe (10 tot 18% in de periode van 2001 tot 2030) door vooral een verandering van de bevolkingssamenstelling (toenemende vergrijzing).

Achtergrond

Vanuit de maatschappij gezien is er behoefte aan activiteiten in en beleving van landschap en natuur. Deze kan worden gerealiseerd door boerenland toegankelijk te maken voor wandelen. De verwachting is dat de vraag naar wandelpaden toeneemt in de toekomst. De behoefte aan wandelgebieden is het grootst rondom de stedelijke agglomeraties van de randstad. Bijna al het boerenland is niet toegankelijk voor burgers. Het realiseren en openstellen van wandelpaden op boerenland kan positieve en negatieve effecten hebben met bijbehorende kosten en baten. Tot nog toe is er geen inzicht in de maatschappelijke kosten en baten van de aanleg en openstelling van wandelpaden op boerenland. Als gevolg hiervan kunnen beslissingen hierover niet economisch gefundeerd worden genomen. Deze studie is een eerste stap hiertoe.

Werkwijze

Om te bepalen of de aanleg en openstelling van wandelpaden op boerenland vanuit de maatschappij gezien rendabel kan zijn, is een indicatieve MKBA uitgevoerd. Bij een MKBA worden de kosten en baten van een project of beleidsinitiatief, in dit geval wandelen op boerenland, systematisch in beeld gebracht. Daarbij gaat het altijd om een vergelijking van een situatie (wel aanleg en openstelling in de toekomst) ten opzichte van een alternatieve variant (geen aanleg en openstelling in de toekomst). De MKBA voor wandelen op boerenland is in dit onderzoek eerst generiek bepaald en vervolgens toegepast op twee regionale cases (de Hoeksche Waard en het Land van Wijk en Wouden) waar concrete plannen liggen om wandelen op boerenland mogelijk te maken. In de uitgevoerde MKBA zijn de volgende stappen gevolgd:

1. *Beschrijving van de referentiesituatie (het huidige landgebruik zonder wandelpaden) en de alternatieve variant (aanleg en openstelling van wandelpaden op boerenland);*
2. *Identificatie van de fysieke effecten die optreden als gevolg van de alternatieve variant;*
3. *Meetbaar maken en kwantificeren van de welvaartseffecten voortkomend uit de fysieke effecten;*
4. *Monetarisering van de welvaartseffecten en deze verdisconteren: berekenen van kosten en baten die vergelijkbaar met elkaar zijn. Er zijn twee groepen fysieke effecten die samenhangen met wandelen op boerenland. De eerste betreft de omzetting van landbouwgrond in wandelpaden.*

Hieronder vallen drie effecten:

- *aanleg wandelpad;*
- *onderhoud wandelpad;*
- *de gederfde landbouwproductie.*

De tweede groep van fysieke effecten is het gevolg van wandelen op zich. Hierbij zijn vier effecten te onderscheiden, te weten:

- *wandelaars kunnen dichterbij huis gaan wandelen. Wandelaars die voorheen op een andere locatie verder weg wandelden gaan nu op het dichterbij gelegen nieuwe pad wandelen. Zij gaan ook vaker wandelen;*
- *meer mensen gaan wandelen doordat zij die voorheen wat anders deden nu op het nieuwe pad gaan wandelen;*
- *verstoring van de omgeving door de wandelaars;*
- *effecten die elders teweeggebracht werden door de wandelaars.*

Met elk van de genoemde fysieke effecten hangen specifieke welvaartseffecten (negatieve, positieve en indirecte) samen die ingedeeld zijn naar kosten en baten.

Kostenpost Samenhangend met

- *K1 Inzet productiemiddelen voor aanleg*
- *K2 Inzet productiemiddelen voor onderhoud*

- K3 Gederfde landbouwopbrengsten
- K4 Verstoring van natuur (waaronder vervuiling)

Batenpost

- Aanleg/openstelling
- Aanleg/openstelling
- Aanleg/openstelling
- Feitelijk gebruik door alle wandelaars

Samenhangend met

- B1 Minder reizen naar wandelpaden
- B2 Gezondheidseffect van wandelen
- B3 Groter welbevinden van wandelaars
- B4 Waarde van huizen (kan toenemen in de buurt van een wandelpad/groen)
- Feitelijk gebruik door dichterbij wandelaars
- Feitelijk gebruik door nieuwe wandelaars
- Feitelijk gebruik door nieuwe wandelaars
- Minder reiskosten, gezondheidseffect, welbevinden

Kwantificering van de welvaartseffecten en vertaling hiervan in geld (monetariseren) heeft plaatsgevonden op verschillende manieren: op basis van kengetallen, normkosten, gegevens uit andere onderzoeken, eigen schattingen via benaderingen. Niet alle effecten zijn direct te kwantificeren en/of te monetariseren. Dit geldt vooral voor producten en diensten waarvoor geen markt- en prijsmechanisme bestaat zoals bijvoorbeeld het genot dat iemand beleeft aan een wandeling door het boerenland. Uit de toepassing van de MKBA in de regionale cases, bleek dat de gegevens met betrekking tot dit type batenposten niet altijd voorhanden zijn om deze verantwoord te berekenen of te schatten. Gezien de beperkte omvang van het onderzoek konden deze data niet verzameld worden en zijn deze posten op basis van enkele veronderstellingen opgenomen in het resultaat. Na het berekenen van de eenmalige of jaarlijkse kosten en de baten, zijn deze vervolgens teruggerekend naar eenzelfde tijdstip (verdisconteerd) waardoor ze te vergelijken zijn. Bij het uitvoeren van een MKBA gaat het uiteindelijk om het saldo van maatschappelijke kosten en baten. Is dit saldo positief, dan kan het vanuit de maatschappij gezien rendabel zijn om voor de alternatieve variant te kiezen (omdat de welvaart van ons alle maal stijgt). Of dit dan ook werkelijk gebeurt is tevens afhankelijk of deze variant voor de diverse afzonderlijke actoren aantrekkelijk is. Dit laatste kan inzichtelijk gemaakt worden door een financiële analyse uit te voeren (die geen onderdeel is van een MKBA).

Deze analyse geeft inzicht in de geldstromen (inkomsten en uitgaven) van de betreffende actoren. Hiermee wordt duidelijk of voor de gemeenten/provincie, de landbouwers, horeca en de huizenbezitters in een gebied, de aanleg en openstelling van wandelpaden op

boerenland rendabel is. Deze analyse geeft dus antwoord op de vraag hoe de lusten en lasten verdeeld worden over de diverse actoren. Aangezien de uitkomst van een financiële analyse in een later stadium (wanneer een herverdeling van de lusten en lasten aan de orde is) gebruikt kan worden in de onderzochte regio's, is gekozen om naast de MKBA ook nog een beperkte financiële analyse uit te voeren voor bovengenoemde actoren.

Resultaten cases

De uitgevoerde indicatieve MKBA's voor wandelen op boerenland in de twee regio's (de Hoeksche Waard en het Land van Wijk en Wouden) bevatten een beschrijving van de te vergelijken varianten, de gemaakte veronderstellingen, en de verdisconteerde kosten en baten. Voor de Hoeksche Waard geldt dat onder de gemaakte veronderstellingen de berekende maatschappelijke baten kleiner zijn dan de berekende maatschappelijke kosten (een klein negatief saldo), echter bij kleine veranderingen in de aannames, kan het saldo positief zijn. Voor het Land van Wijk en Wouden is een positief maatschappelijk saldo berekend.

Zowel in de Hoeksche Waard als in het Land van Wijk en Wouden gaan de boeren, huiseigenaren en horeca er financieel op vooruit maar moeten de gemeenten er geld bijleggen. De actoren die de kosten moeten maken voor wandelen op boerenland zijn niet dezelfde actoren zijn als degene die de baten hiervan ontvangen. Om tot een evenwichtiger verdeling van de kosten en baten te komen zouden de profijthebbers de lastendragers bijvoorbeeld kunnen compenseren. Hiervoor zou bijvoorbeeld een gebiedsfonds opgericht kunnen worden waaruit de aanleg en het beheer van de wandelpaden gefinancierd zou kunnen worden. Het van tevoren afspraken maken tussen de profiterende actoren en de kosten dragende actoren is een voorwaarde voor het slagen van de samenwerking.

Onzekerheden en beperkingen

De geschatte waarden van de kosten- en batenposten geven inzicht in de mogelijke orde van grootte van de betreffende posten. De getallen zijn soms indicatief; alternatieve keuzes van waarden kunnen tot andere uitkomsten leiden. Dit geldt vooral voor de schatting van 'het aantal wandelaars' en het effect van wandelen op de gereduceerde kosten van gezondheidszorg. Deze twee hebben een groot effect op het kosten-batensaldo. Verder hebben we niet alle kosten en baten kunnen monetariseren. Op basis van deze indicatieve MKBA's kunnen daarom nog geen harde conclusies worden getrokken. Wel kan worden vastgesteld dat het MKBA-saldo positiever wordt in gebieden waar de behoefte aan nieuwe wandelpaden het aanbod overstijgt.

Gebruikte bronnen

Baas, H. (2001). Historische lijnen in het landschap. Verslag studiedag 28 november 2001. Uitgave Landschapsbeheer Nederland.

Benschop, H. (2004). Leidraad voor wandelroutes over boerenland. Artikel in Lopend Vuur (periodiek van de vereniging TeVoet) juni 2004.

Broer, K. (2005). Verboden toegang. Artikel in GroenLinks Magazine mei 2005.

Bruin, Th.J.H.M. de, en J. E. Burger (2004). Ruimte voor de wandelaar.

De ommetjesmaker en zijn habitat. Uitgave Stichting Op Lemen Voeten.

Diepen, M.B.S. van, en J.G. Bakker (2002). Handboek Wandelvoorzieningen. Uitgave WIRO - Stichting Wandelplatform LAW.

Haar, R. ter (2004). Op de Kuierlatten. Wandelen over Flevolands boerenland. Uitgave Landschapsbeheer Flevoland.

Hine, H., P. Stolker, E. Hoebe en F. ter Maten (2004). Klompenpaden. Herstel van historische voetpaden. De route naar succes. Uitgave Landschapsbeheer Utrecht.

Hoeks, M., D. Neven en P. Swinkels (2005). Voetpaden door Boerenland. Afstudeeronderzoek

HAS KennisTransfer, 's-Hertogenbosch, in opdracht van Landschapsbeheer Nederland.

Hopster, G.K., T.A. de Boer, M.A.W. Kommers, M.B. Schöne, R.T. Ferwerda, M.C.J. Schippers en A.J. Visser (2003). Uit de voeten met wandelpaden over boerenland. Leidraad voor de aanleg van wandelroutes. Uitgave Praktijkonderzoek Plant en Omgeving (PPO), Alterra en Animal Sciences Groep (ASG).

Joldersma, R., H. Kloen en N. Oerlemans (2002). Boeren en cultuurhistorie. Een verkenning naar mogelijkheden voor beheer van cultuurhistorische landschapswaarden door agrariërs. CLM Onderzoek en Advies BV, Utrecht.

Mars, V., S. van Schuppen, R. Wolfs, E. Huizing, D. Mönch, J. Vellinga (1997). Zwartwitboek. Kansen en knelpunten in Nederland Wandelland. Uitgave Stichting Lopende Zaken en Wandelplatform.

Pijnenburg, B. (2004). Wandelen over Boerenland. Uitgave bureau Mensenland in opdracht van de agrarische natuurverenigingen Vallei & Boerderij en Ark & Eemlandschap.

Ploeg, B. van der, H.C. Hofsink en C. Teeuwen (2000). Te voet door de velden. Draagvlak openstelling agrarische gronden voor recreatie. Uitgave LEI.

Rijk, P.J. (2005). Wandelpaden op land- en tuinbouwbedrijven: animo, mogelijkheden en vergoedingssysteem. Uitgave LEI.

Stortelder, A. en G. Molleman (1998). Binnendoor & Buitenom. Kerkepaden Zieuwent.

Enkele interessante organisaties en websites

Het Wandelplatform LAW wil wandelen in Nederland de plaats geven die het verdient: een goede mogelijkheid om overal te voet op pad te gaan. Binnen het Wandelplatform werken de volgende organisaties samen: Nivon, ANWB, NWB, KNBLO-Wandelsportorganisatie Nederland, NTKC, Stayokay, Scouting, Stichting Op Lemen Voeten, TeVoet, Vrienden van de Voetveren, 3VO en NKBV. De website van het Wandelplatform is www.wandelnet.nl.

TeVoet, vereniging van wandelaars, is een landelijk opererende vereniging die zich inzet voor:

- *meer en betere onverharde wandelmogelijkheden*
- *behoud en herstel van cultuurhistorische paden*

De website van TeVoet is www.tevoet.nl.

De Stichting Op Lemen Voeten, gelieerd aan het gelijknamige wandelblad, zet zich in voor de belangen van de individuele langeafstandswandelaar, onder meer door het verrichten van onderzoek. De website van Op Lemen Voeten is www.oplemenvoeten.nl.

Een wat 'anarchistischer' ingestelde vereniging is **NEMO**, vereniging voor de vrije wandelaar. Zie hun website: www.pz.nl/nemo. Het Nivon zet zich onder andere in voor het beheer van wandelpaden. Zie hun website www.nivon.nl. Andere belangrijke partijen zijn de NS (NS-wandeltochten, zie op www.ns.nl) en de ANWB (diverse wandelinformatie op www.anwb.nl).

Verder interessant: www.tweevoeter.nl. De Tweevoeter biedt onafhankelijk nieuws en uitgebreide praktische informatie over wandelen, natuur en landschap. Je vindt hier wandelroutes, boeken, reisgidsen, tweedehands artikelen, landendossiers, campings, wandeltips en nog veel meer. Een vergelijkbare website is www.wandel.pagina.nl. Ook diverse wandelen-in-de-natuur informatie op www.grasduinen.nl.

Een aantal bekijkswaardige websites die over specifieke routes of routenetwerken gaan: www.wandelnetwerktwente.nl, www.blotevoetenpad.nl en www.utrechttevoet.nl.

Voor wandelinfo uit het buitenland is met name Engeland interessant. Zie bijvoorbeeld www.ramblers.org.uk en www.walkingpages.co.uk. Een Engels wandelhandboek is te bereiken via <http://handbooks.btcv.org.uk/handbooks/index/book/86>. In de categorie 'overige' tot slot: www.recreatie-overwegen.nl (over het openhouden van onbewaakte overgangen voor recreanten).
